

Az ANP Füzetek eddig megjelent kötetei:

1. TÓTH, E. & HORVÁTH, R. (eds.) (1997): *Research in Aggtelek National Park and Biosphere Reserve. Proceedings of the „Research, Conservation, Management” Conference. Aggtelek, Hungary, 1–5 May 1996.* Volume II. Aggtelek National Park Directorate, [Jósvafő]. 311 p. / ANP Füzetek I./
2. BOLDOGH S. (szerk.) (2003): *Kutatások az Aggteleki Nemzeti Parkban. Researches in Aggtelek National Park and Biosphere Reserve.* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő. 143 p. /ANP Füzetek II./
3. BOLDOGH S. & ESTÓK P. (szerk.) (2007): *Földalatti denevérszállások katasztere I. Catalogue of underground bat roosts of Hungary I.* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő. 340 p. /ANP Füzetek III./
4. BOLDOGH S. & G. FARKAS T. (szerk.) (2008): *A keleméri Mohos-tavak. Kutatás, kezelés, védelem. The Mohos peat bogs in Kelemér. Research, conservation, management.* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő. 334 p. /ANP Füzetek IV./
5. NAGY D. (2008): *A Gömör–Tornai-karszt történeti felszínborítása. Historický vývin povrchových vrstiev Gemersko-Turnianskeho krasu.* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő. 107 p. /ANP Füzetek V./
6. BOLDOGH S. (szerk.) (2008): *Vásárhelyi István – Borsod-Abaúj-Zemplén megye gerinces faunája.* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő. 214 p. /ANP Füzetek VI./
7. VARGA Zs. (2010): *Madártani monitoring az Aggteleki-karszt területén (1986–2006). Ornithological monitoring on the Aggtelek Karst (1986–2006).* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő. 143 p. /ANP Füzetek VII./
8. DOBÁNY Z. (2010): *A Cserehát történeti földrajza (18–20. század). Historical geography of the Cserehát Region (18th – 20th Century).* Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő. 222 p. /ANP Füzetek VIII./

Az ANP Füzetek előkészületben lévő kötetei:

- VIRÓK V. & SITASOVÁ, É. (szerk.): *A Gömör–Tornai-karszt flórája.*
DOBÁNY Z.: *Történeti földrajzi tanulmányok a Hernád-völgy területéről (18-20. század).*

DOBÁNY ZOLTÁN

A SAJÓ-BÓDVA KÖZE TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA (18–20. SZÁZAD)

ANP FÜZETEK IX.

DOBÁNY ZOLTÁN

A SAJÓ-BÓDVA KÖZE TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA
(18–20. SZÁZAD)

ANP FÜZETEK IX.

DOBÁNY ZOLTÁN

**A SAJÓ-BÓDVA KÖZE TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA
(18–20. SZÁZAD)**

AGGTELEKI NEMZETI PARK IGAZGATÓSÁG

JÓSVAFŐ, 2010

Szakmai lektor:
DR. FRISNYÁK SÁNDOR
tanszékvezető egyetemi tanár

Ábrák:
DR. DOBÁNY ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:
DR. BOLDOGH SÁNDOR

Tördelés:
FAZEKAS GÁBOR

A kötet a Magyarország-Szlovákia Határon Átnyúló
Együttműködési Program 2007–2013 támogatásával készült (HUSK 0801/2.2.1./0045).

Publishing is sponsored by the Hungary-Slovakia Cross-border
Co-operation Programme 2007–2013 (HUSK 0801/2.2.1./0045).

Publikácia vydaná za podpory projektu Program cezhraničnej spolupráce
Maďarská republika-Slovenská republika 2007-2013 (HUSK 0801/2.2.1./0045).

Hungary-Slovakia
Cross-border Co-operation
Programme 2007-2013

Building partnership

European Union
European Regional Development Fund

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
1. A természeti környezet adottságai, erőforrásai	11
1.1. Domborzati, geomorfológiai sajátosságok.....	12
1.2. Éghajlati viszonyok.....	15
1.3. A Sajó-Bódva köze vízrajza.....	20
1.4. A terület természetes növénytakarója	22
1.5. Talajtani adottságok	25
1.6. Tájtypusok – A Sajó-Bódva köze agroökológiai potenciálja.....	28
2. A Sajó-Bódva köze településeinek népesség- és településföldrajza (18–20. század).....	33
3. Bányászat és ipar a 18. század végétől 1945-ig.....	67
4. Mező- és erdőgazdálkodás a Sajó-Bódva köze településein.....	77
4.1. Földhasznosítási viszonyok	77
4.2. Szántóföldi növénytermesztés, szőlő- és bortermelés, gyümölcsstermesztés	101
4.3. Állattenyésztés	126
4.4. Erdőhasználat, erdőgazdálkodás a Sajó-Bódva közén.....	144
5. A Sajó-Bódva köze településeinek regionális kapcsolatai a 18-20. században (1945-ig)	151
6. Összegzés.....	161
Felhasznált és ajánlott irodalom.....	163
Térképi források.....	166
Fontosabb statisztikai források	166

Bevezetés

A *Sajó-Bódva köze* nevet hiába keresné az olvasó a különböző tematikájú, méretarányú térképeken, nem találná egyikén sem. Legfeljebb olyan feliratokat olvashat az említett két folyó közötti területen, mint Aggteleki-karszt, Borsodi-medence vagy Galyaság.

A Sajó-Bódva köze név tulajdonképpen nem rejt mást, mint a két folyó és a mai országhatár által közrezárt területet. Annak ellenére, hogy a Sajó-Bódva köze nem kompakt tájfeldrajzi egység, ilyen területi vonatkozású vizsgálata e vidéknek a természetföldrajzi kutatásokban már gyakorlat (MEZŐSI, 1984, 1985). E könyv szerzője is célszerűnek látta kutatási területét hasonló keretek között kijelölni. Logikusnak látszott ugyanis a feltáró munkát nem egy-egy természeti kistájra (vagy esetleg néprajzi tájra, a Galyaságra) leszűkíteni, hanem a folyóhatárokhoz igazodva, a teljes területre kiterjeszteni. Az alapvetően kistalvas településszerkezetű, városhiányos, forgalmi árnyékban fekvő térség homogén jellege sem indokolta a kistájakhoz kötött bontást.

Ezen a hátrányos helyzetű vidéken és annak tágabb térségében az elmúlt évtizedekben átfogó természet- és társadalomföldrajzi kutatások folytak. A természetföldrajzi vizsgálatok (a korábbi földtani, geomorfológiai kutatások mellett) elsősorban az integrált természeti környezetpotenciál feltárására irányultak (MEZŐSI, 1985). A társadalomföldrajzi kutatások között volt helyi jelentőségű mikrogeográfiai vizsgálat (BARTA, 1975), és a társadalmi térfolyamatok feltárására irányuló komplex kutatás is (BARTA *et al.*, 1975). BELUSZKY PÁL (1979, 1982) elvégezte a térség falusi településeinek a tipizálását, és külön foglalkozott az Aggteleki-karszt falvainak a helyzetével.

A természeti környezetre és a társadalmi-gazdasági élet különböző területeire kiterjedő elemzések korrekt módon, adatokkal is alátámasztva feltárták a térség égető gondjait, ellentmondásait (a mezőgazdálkodás számára kedvezőtlenek és szűkösek a természeti adottságok és erőforrások, alacsony színvonalú és gazdaságtalan a nagyüzemi mezőgazdasági termelés, kiépítetlen a lokális intézményhálózat, fejletlen vagy elégtelen a műszaki infrastruktúra, szűk a munkaerőpiac, egyes térségekben megindult az elvándorlás, a kisebb falvakban erőteljes a demográfiai erózió stb.).

A problémák feltárása mellett a kutatók megoldási javaslatokat is készítettek, melyeket azonban a mindenkori terület- és településfejlesztési politika irányítói csak a legritkább esetben vettek figyelembe, s még ritkábban valósítottak meg a gyakorlatban.

Az 1960-80-as évek elhibázott vidékfejlesztési politikája következtében a periféria helyzetből és az aprófalvas településszerkezetből adódó kedvezőtlen hatások erősödtek, illetve konzerválódtak a Sajó-Bódva közén. A rendszerváltást követően ezt az állapotot tovább súlyosbították a még mostohábbá váló gazdasági viszonyok. Az energetikai- és ipari szektor, valamint a mezőgazdaság drasztikus leépítése, a privatizáció anomáliái stb. azokat a településeket is nehéz helyzetbe hozta, melyek korábban – regionális szinten – előnyösebb körülmények között funkcionáltak (pl. Putnok, Sajókaza, Dubicsány, Múcsony, Kurityán, Izsófalva). Mindezek azt eredményezték, hogy a Sajó-Bódva köze településeinek a népességmegtartó képessége tovább csökkent az utóbbi időben. Ennek látványos jele, hogy a teljes népesség 15%-kal fogyatkozott meg az elmúlt két évtizedben. Ez nem tűnik ugyan jelentősnek, de vannak olyan települések, ahol ennél lényegesen nagyobb mértékű népességfogyás mutatható ki (pl. Tornakápolna: 76%, Teresztenye: 64%, Varbóc: 53%, Szőlőszárdó: 43%, Alsótelekes: 41%, Égerszög: 41%, Szögliget: 39%, Gömörszőlős: 39% stb.). A munkahelyek elvesztése, megszűnése, az életfeltételek általános romlása stb. egyre nagyobb

mértékű elvándorlást eredményez a vidékről. Az elöregedés is komoly veszélyt jelent, különösen a belső területeken lévő kisebb falvakban.

A térség egyes településeit lassan alapjaiban fenyegető tendenciák lassítására törtétek ugyan kísérletek, de a régió egészét illetően még nem mutathatók ki kedvező változások. Pedig ezen a halmozottan hátrányos helyzetben lévő vidéken nagyon fontos lenne, hogy a falvak megismerhessék és kihasználhassák azokat a gazdasági lehetőségeket, melyek révén népességük – elfogadható életminőség mellett – helyben találhatná meg boldogulását. Az önkormányzatok ugyanis ma már nem számíthatnak arra, hogy a településük működtetéséhez és esetleges fejlesztéséhez szükséges pénzforrást központi költségvetési keretből biztosítani fogják számukra. A hiányzó összeget – a helyben történő jövedelemszerzés minden lehetőségét kihasználva – saját maguknak kell előteremteniük.

Az eddig ismertté vált fejlesztési tervek a vidék természeti adottságainak és erőforrásainak ésszerűbb hasznosítására helyezik a hangsúlyt. Ilyen lehetőség a rekreációs lehetőségek sokoldalúbb és szélesebb körű kiaknázása. Kedvező jel, hogy néhány település már a turizmusra rendezkedett be, s turisztikai kínálatát több-kevesebb sikerrel értékesíteni is tudja. (Jó példa erre Aggtelek vagy Jósvafő, mivel mindkét faluban magas színvonalon történik a vendégek fogadása, kiszolgálása.) Nyilvánvaló, hogy azokon a településeken, ahol ennek megvalósítására reális esély van, ott élni is fognak (vagy már élnek is) a lehetőséggel. Sajnos nem mindenütt adottak a feltételek ahhoz, hogy belátható időn belül eredményesen kapcsolódhassanak be az idegenforgalom sajátos és szigorú szabályok szerint működő vérkeringésébe. Vannak olyan települések is, melyek nem rendelkeznek turisztikai vonzerővel, tehát eleve esélytelenek arra, hogy bármilyen formában is részesedjenek az idegenforgalom bevételi forrásaiból. Elvileg az ilyen települések számára is nyílik kibontakozási lehetőség. Egy-egy település, vagy településcsoport saját természeti erőforrásainak komplex és egyben környezetkímélő módon történő hasznosításával, a tradicionális gazdálkodás egyes elemeinek jelen társadalmi-gazdasági viszonyok között történő alkalmazásával olyan plusz bevételi forrásokhoz juthat, amely a központi forrásokkal együtt már elegendő a település életképessé tételéhez.

Mivel iparfejlesztésre e térségen belül nagy valószínűséggel nem kerül sor a közeli jövőben, a fentebb vázolt lehetőségek minél szélesebb körben történő alkalmazására kell törekednie az itt élőknek. E feladatok gyakorlati megvalósításához szükséges ismeretek egy része a fiatal generációk számára már ma is hozzáférhető, ugyanakkor a még felhasználható, de kevésbé ismert tények feltárására napjaink kutatóinak kell vállalkoznia.

E történeti földrajzi munka is ehhez kíván segítséget nyújtani a maga szerény eszközeivel. A korabeli természeti környezet komplex rekonstrukciójával és értékelésével, az emberi tevékenységi formák térbeli jellemzőinek az ismertetésével stb. megkísérli felfedni azokat a sajátosságokat, melyek révén a Sajó-Bódva közén élők képesek voltak a mindennapok kihívásainak megfelelni, az elmúlt századokban. Nem törekszik ugyan teljességre, de a belőle megismerhető tények, összefüggések közül egyik-másik talán segíthet abban, hogy a vidék további ellehetetlenülését megakadályozó vagy legalábbis lassító terület- és gazdaságfejlesztési koncepciók a gyakorlatban is megvalósulhassanak. Emellett az iskolai tananyagba integrálható helytörténeti ismereteket is gyarapítani szeretné.

A Sajó-Bódva köze településeinek a vizsgálata nem környezetüktől elszigetelve, hanem tágabb térségükbe ágyazva történt. Elsősorban az összehasonlító-elemző módszert alkalmazva, a rendelkezésre álló községi szintű statisztikai adatbázisra, levéltári- és szakirodalmi forrásokra, kéziratok és egyéb térképi információbázisra és a terepbejárás során szerzett tapasztalatokra támaszkodva olyan elemzés készült, mely a gazdasági nagytájak (Alföld, Felvidék) kontaktzónájában elterülő vidék településeinek 18-20. századi ökológi-

ai és ökonómiai viszonyait, társadalmi-etnikai tagolódását, társadalmi térformáit stb. fejlődéscentrikusan mutatja be.¹

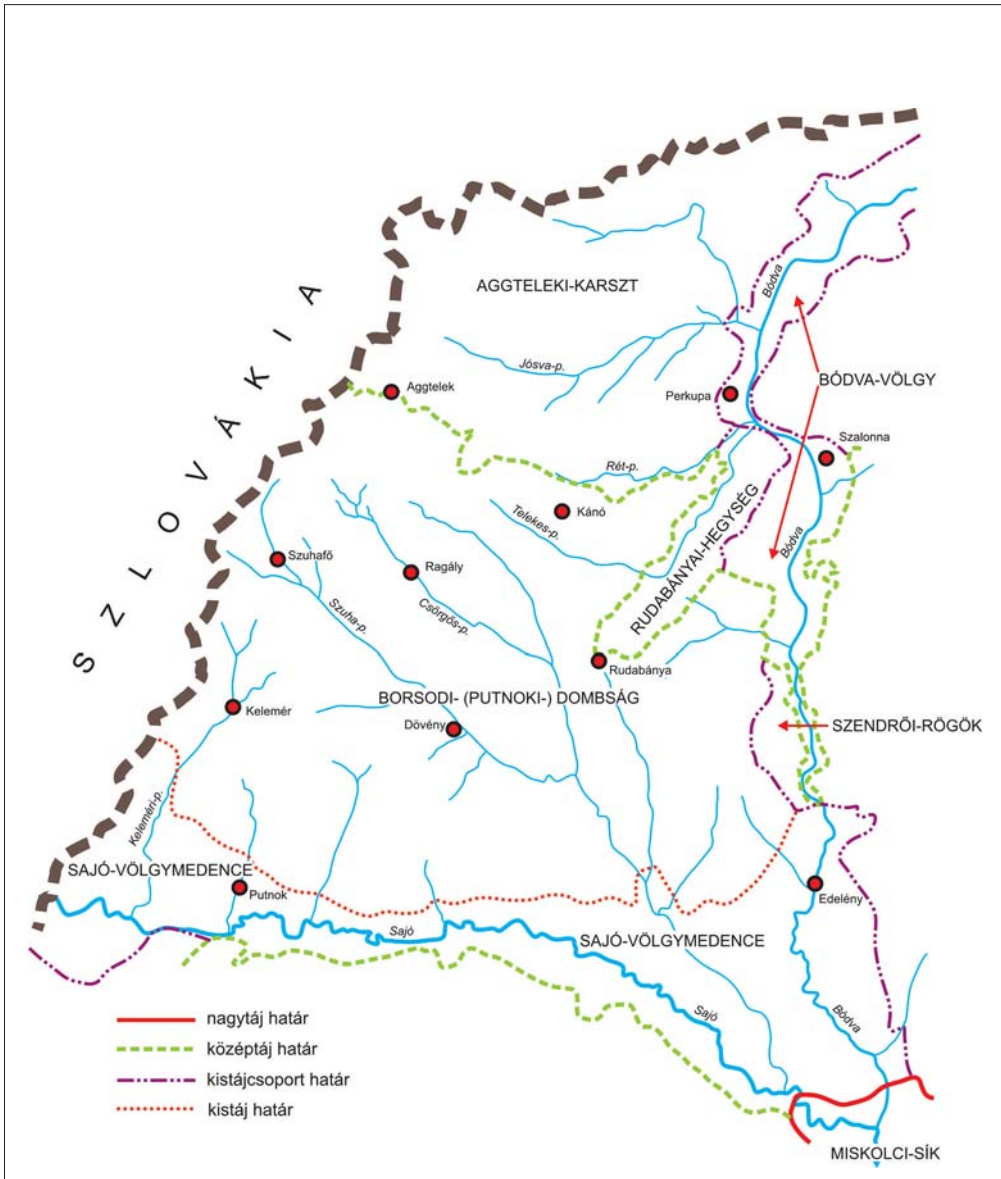
Több mint 10 000 statisztikai adat, és egyéb információ felhasználásával készültek azok a térképvázlatok, ábrák és táblázatok, melyek szerves részét képezik a szöveges információknak, sőt azok tartalmával egyenértékűek.

¹ A kutatás során 43 települést vizsgáltunk részletesen. E települések belsőége teljes egészében, közigazgatási határa pedig túlnyomórészt a két folyó, és az országhatár közötti területen fekszik. Azokra a falvakra, városokra, melyeknek csak egy része nyúlik át az említett térségbe (pl. Hidvégardó, Szalonna, Szendrő, Szendrőlád, Edelény, Boldva, Sajószentpéter) a kutatás nem terjedt ki. Az említett Bódva menti települések részletes történeti földrajzi bemutatása a szerző által írt, s először 1999-ben, majd átdolgozva 2010-ben megjelent „A Cserehát történeti földrajza (18–20. század)” című könyvben olvasható.

E könyvben és a benne lévő illusztrációkon a települések a jelenleg használt nevükön szerepelnek. Az egyes statisztikai számításoknál a települések mai kiterjedését használtuk alapul. Csak a ma is meglévő települések egykori adatait vettük figyelembe a számításoknál.

1. A természeti környezet adottságai, erőforrásai

A több mint 700 km² kiterjedésű Sajó-Bódva köze nem önálló természetföldrajzi (tájföldrajzi) egység (MEZŐSI, 1985). A két folyó, valamint az országhatár közötti területen az Aggtelek–Rudabányai-hegyvidék és az Észak-magyarországi medencék kistájai (Aggteleki-hegység, Alsó-hegy, (együtt Aggteleki-karszt), Rudabányai-hegység, Bódva-völgy, Sajó-völgy (völgy-medence), Putnoki- (Borsodi-) dombság és a Szendrői-rögvidék dél-délnyugati része talál-

1. ábra. A Sajó-Bódva köze természetföldrajzi tájbeosztása (MAROSI & SOMOGYI, 1990 szerint).

hatók. Sem a határoló folyóvölgyek, sem pedig az országhatár nem alkot természetes határt. Az Aggtelek–Rudabányai-hegyvidék részét képező Aggteleki-karszt pl. szerves része a különálló fennsíkokra tagolódó Gömör–Tornai-karsztnak. Ez utóbbi része a Jolsvai-, a Pelsőci-, a Szilicei-fennsík, az Aggteleki-karszt, a Barkai-, a Szádellői- és a Jászói-fennsík. A Rudabányai-hegység a Bódván túl, a Szalonnai-hegységben folytatódik, a Szendrői-rögvidék nagyobbik része is kívül esik vidékünkön (1. ábra).

A terület tudományos igényű kutatása az 1860-as években kezdődött, elsősorban földtani jelleggel. A szentelepek és a rudabányai ércelőfordulások feltárása mellett földtani térképezést is folytattak, s a munkálatok 1920, majd 1945 után még intenzívebbé váltak. A több évtizedes kutatás egyrészt a terület részletes földtani megismerését eredményezte, másrészt az energiahordozók, ércek és nem érces ásványkincsek előfordulásait, mennyiségüket, kitermelésük gazdaságossági mutatóit stb. is pontosította. A földtani kutatások elsősorban az Aggteleki-karszt és a Rudabányai-hegység területeire terjedtek ki, a Putnoki-dombságon pedig azokra a vidékekre, melyek szentelepeket rejtettek. SCHRÉTER Z., ROZLOZSNIK P., VITÁLIS I., BALOGH K., PANTÓ G., JÁMBOR Á., BÁLDI T., BARTHA F. és mások járultak hozzá, hogy a terület földtani sajátosságait megismerhessük. Az utóbbi évtizedekben pedig LESS GY., GYURICZA GY., SÁSDI L., SZENTPÉTERY I. stb. kutatásai tették pontosabbá korábbi ismereteinket.

A több évtizeden át folytatott feltáró munkálatok eredményeként egyértelművé vált az, hogy a vizsgált terület, s különösen annak északi része az ország egyik legbonyolultabb földtani felépítésű és tektonikájú területe. Nem nagy kiterjedése miatt különösen lemeztektonikai vonatkozásaira nehéz fényt deríteni.

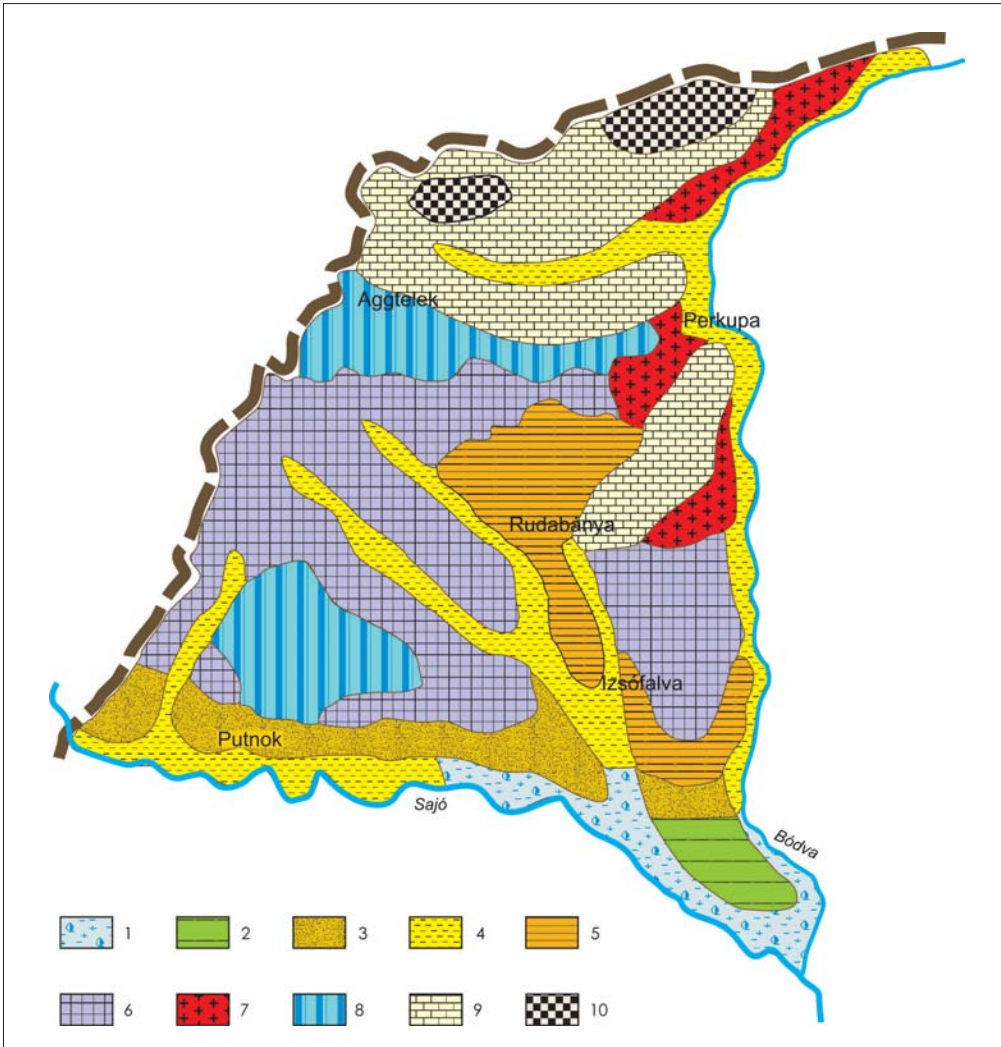
A geomorfológiai kutatások is a karsztos felszín sajátosságainak a feltárását tekintették elsődleges célnak. KADIĆ O., JASKÓ S., LÁNG S., LEÉL-ÓSSY S., BULLA B., SÜMEGHY J., PEJA GY., RÓNAI A., SZABÓ J., MEZŐSI G., BARÁNY I., s különösen JAKUCS L. munkássága révén ismerhettük meg az Aggteleki-karszt felszíni és felszín alatti morfológiai, morfogenetikai vonatkozásait.

A Sajó-Bódva köze kistájainak vizsgálatával legkomplexebben MEZŐSI GÁBOR professzor foglalkozott (1984, 1985). Összefoglaló munkája „*A természeti környezet potenciáljának felmérése a Sajó-Bódva köze példáján*” címmel jelent meg (MEZŐSI, 1985), s legteljesebb szintézisnek tekinthető a vidékről eddig megjelent publikációk közül. Nemcsak a vidék földrajza iránt érdeklődők számára nyújt ismereteket, hanem részletes információbázisul szolgál a társadalmi-gazdasági elemző-tervező munkálatokhoz, és komoly segítséget nyújtott e könyv megírásához is.

1.1. Domborzati, geomorfológiai sajátosságok

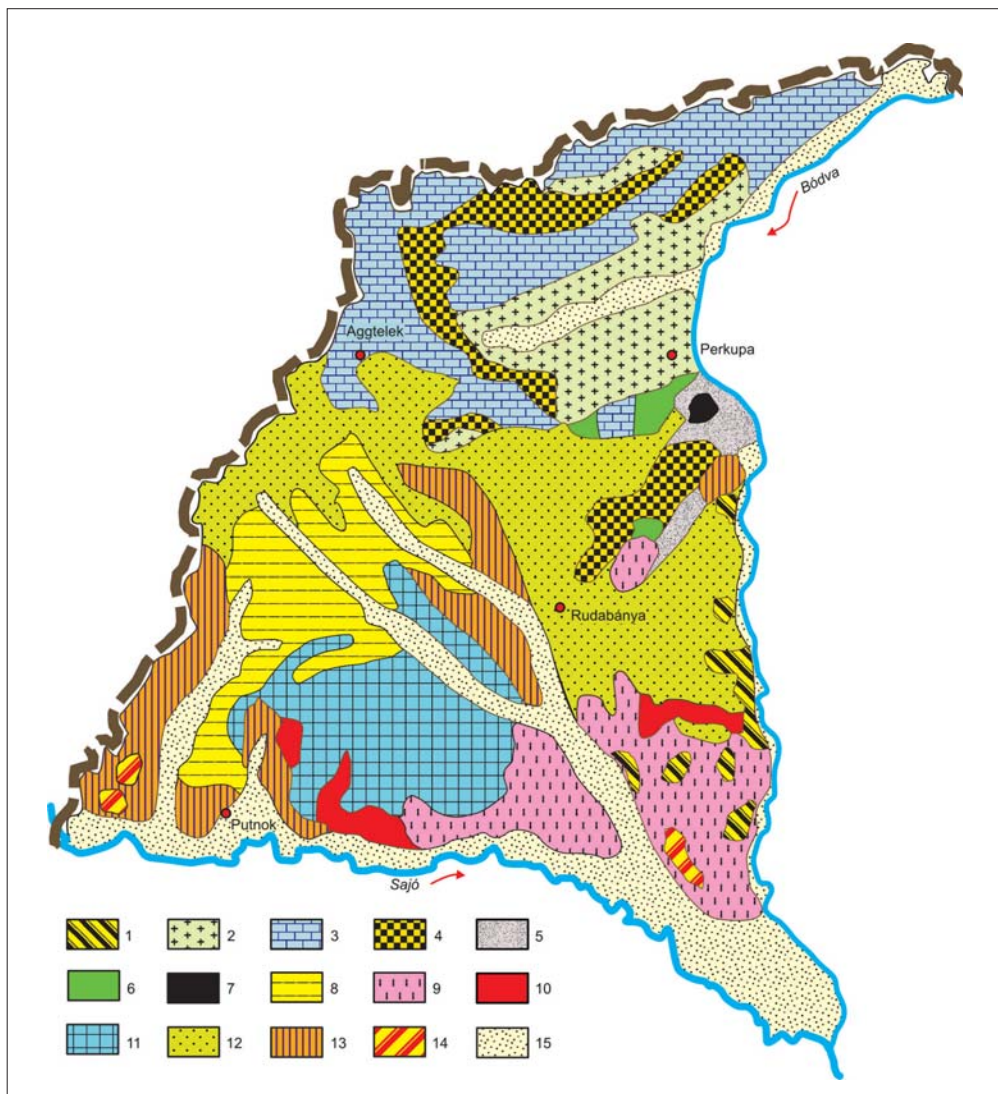
A terület mai domborzati egységei nem mindenütt esnek egybe a földtani szerkezet elemeivel (ZÁMBÓ, 1998). A jelenleg tanulmányozható domborzat a harmad- és negyedidőszak határán elsősorban a belső erők által aktivált folyamatok hatására kezdett formálódni, mégpedig úgy, hogy az Aggtelek–Teresztenye vonaltól északra lévő, nyíltkarsztos felszín hegységé, a képzeletbeli vonaltól délre eső terület (ennek északi fele fedett karszt) dombsággá alakult. A felszín mai arculatának a kialakításában a főszerepet – a pleisztocén és holocén folyamán – elsősorban a külső erők által vezérelt folyamatok (karsztosodás, erózió-derázió stb.) játszották (2. ábra).

A Sajó-Bódva köze északi része (az Aggteleki-hegység és az Alsó-hegy) töréses-gyűrt szerkezetű sasbércvonulat, többnyire alacsony középhegységi jelleggel, kisebb része alacsony, lankás dombháttakkal, széles völgytalpakkal rendelkező dombsági terület. Az Aggteleki-hegységben található az egész vidék legmagasabb pontja, a Fertős-tető (604 m), az Alsó-hegy pedig a legnagyobb átlagmagasságú (400-500 m). Az átlagos relatív relief 130-170 m/km², a kisebb kiterjedésű, plató jellegű karsztos fennsíkokon és a déli területeken 40-50 m/km². A felszín legnagyobb részét jól karsztosodó triász mészkő (kisebb részt dolomit) alkotja, de előfordul márga, homokkő, agyagpala, pliocén kavics és homok is (3. ábra).

2. ábra. A Sajó-Bódva köze domborzattípus térképe. (MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA, 1989 alapján – 1= ártéri szintű síkság, ártér, 2= kisebb vízfolyások völgsíkjai középhegységi és dombsági szakaszokon, 3= közepes magasságú tagolt síkság, 4= hullámos síkság, 5= alacsony domblábi hátak és lejtők, 6= közepes magasságú fennsíkok, dombsági hátak, hegylábi lejtők, 7= tagolt medencedombság középhegységben, 8= tagolt dombság középhegységi előtérben, 9= alacsony középhegység gerinces típusai, 10= középhegység háta típusai).

A karsztosodási folyamatok rendkívül gazdag karsztos formakincset hoztak létre az idők folyamán. A karok különböző típusai, víznyelők, töbrök, töbörösorsos karsztos szárazvölgyek, karsztos vakvölgyek, karsztos szurdok- és szakadékvölgyek, zombolyok, karsztplatók stb. tarkítják a felszínt.

3. ábra. A Sajó-Bódva közge geológiai térképvázlata (MAGYARORSZÁG TERVEZÉSI-GAZDASÁGI KÖRZETEI II. c. atlasz alapján, egyszerűsítve – 1= devon fehéres és szürkés kristályos mészkő és dolomit, kövületes mészkő, mész- és agyagpala, homokkő, 2= alsó-triász tarka agyagpala, kovapala, homokkő, mészkő és dolomit, 3= középső-triász mészkő, tűzköves mészkő, márga, 4= középső-triász dolomit, dolomittal váltakozó mészkő, 5= középső-triász agyagpala, kovapala, homokkő, 6= felső-triász márgacsoport, dachsteini mészkő, tűzköves mészkő, 7= alsó-kréta kvarcporfir és tufája, 8= oligocén homok, homokkő, homokos agyagmárga, 9= alsó-miocén homok, homokkő, agyag, kavics, 10= középső-miocén andezittufa, 11= felső-miocén kavics, homok, agyag, 12= pliocén agyag, homok, 13= alsó-pleisztocén nyirok, 14= felső-pleisztocén kavics, 15= holocén öntéshomok, öntésiszap, öntésagyag).

A nem nagy kiterjedésű Rudabányai-hegység domborzati sajátosságai alig térnek el a fentiektől. Az átlagos tengerszint feletti magasság 300 m, az átlagos relatív relief 110 m/km². Kőzetanyaga is hasonló, főleg triász mészkő és dolomit alkotja, a peremeken oligocén és miocén üledékekkel.

A nagyobb kiterjedésű déli terület (Putnoki-dombság) többnyire laza újharmadidőszaki üledékekből épül fel. Szerkezetileg az Északi-középhegység fiatal hegységközi medencéje (medencedombság), geomorfológiai szempontból eróziós-deráziós dombság. Északi része fedett karszt. A környező magasabb sabbérces térszínhez pliocén hegyláb felszínével kapcsolódik, melyeket a pleisztocénben lezajló eróziós folyamatok alacsony völgyközi hátakra tagoltak (MEZŐSI, 1985).

A tengerszint feletti magasság 200–400 méter között változik, legmagasabb pontja a Kormos-verő (444 m) Kelemér közelében található. Az átlagos relatív relief 68 m/km², az átlagos völgy-sűrűség 2,5 km/km². Nagyobbik felén harmadidőszaki üledékes kőzetek a jellemzőek (agyagos, homokos üledékek, homokkő, márga), kisebb kiterjedésben miocén vulkáni tufa is előfordul. Délkeleti részén – a mélyben – jelentős mennyiségű miocén korú barnaszén található.

A Putnoki-dombság egyes részein gyakoriak a tömegmozgásos folyamatok és az általuk létrehozott formák, a délies kitétségű lejtőkön és völgyfőkön intenzív a talajerózió.

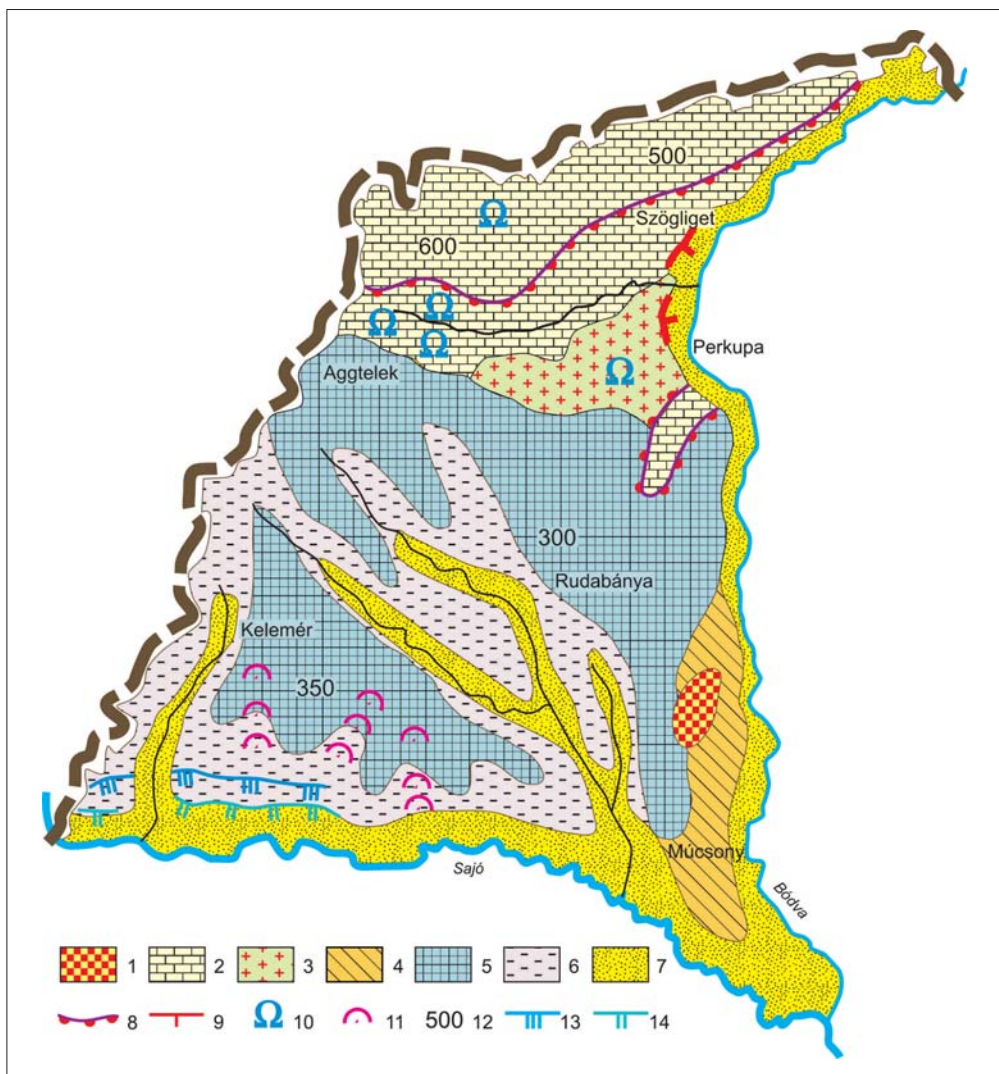
A Putnoki-dombság keleti részébe ágyazódott Szendrői-rög (annak csak a dél-délnyugati része) tektogén szerkezetű, tönkösödött óidei röghegység, dombsági orográfiai helyzetben. Túlnyomórészt metamorfizálódott homokkő, agyagpala és mészkő alkotja, kisebb területeken harmadidőszaki üledékek is előfordulnak.

A terület keleti határát alkotó Bódva-völgy domborzati szempontból nem egységes. Szélesebb, tektonikai hatásokra képződött völgy-medencék és keskenyek szurdokszerű szakaszok alkotják. A völgy-medencékben szikla- és kavicsteraszok fordulnak elő. A 140–220 méter tengerszint feletti magasságú völgyben az átlagos relatív relief 40 m/km². A völgy alapközetét triász időszaki karbonátos kőzetek alkotják, a felszín nagyobbik felét pleisztocén terasz kavics és vályog, illetve holocén folyóvízi üledék fedi. Kisebb foltokban triász időszaki mészkő, dolomit és agyagpala is előfordul. A teraszok egy részén intenzív eróziós-deráziós folyamatok alakítják a felszínt, sajátos formakincset létrehozva (4. ábra).

A Sajó-Bódva köze déli határát szerkezeti árokban kialakult, aszimmetrikus, teraszos folyóvölgy, a Sajó-völgy (völgy-medence) határolja. A 123–260 méter tengerszint feletti magasságú terület részben ártér, részben pedig közepes magasságú tagolt síkság. Az átlagos relatív relief alig haladja meg a 30 m/km²-t. A völgy alapközetei a harmadidőszakban keletkeztek (márga, homok, homokkő, barnaszéntelepes lajtamészkő), a felszínen folyóvízi homok, kavics, terasz kavics, lösz és löszderivátum, valamint glaciális vályog a legjellemzőbb. A Sajó bal partját akkumulációs teraszok kísérik (II–V sz.), keleten a II–III sz. teraszok szintje összefonódik a Bódva teraszaival (MEZŐSI, 1985; MAROSI & SOMOGYI, 1990).

1.2. Éghajlati viszonyok

A MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA (1989) című kiadványban található, az éghajlati fő- és altípusokat bemutató térképen három éghajlati altípus különíthető el a Sajó-Bódva között ábrázoló területen. Az Aggtelek–Jósvafő és az országhatár közötti térség hűvös, mérsékelt nedves, hideg télű. A Szuhafő–Perkupa–Tornakápolna vonaltól északra eső terület mérsékelt meleg, mérsékelt nedves, enyhe télű, az ettől délre elterülő, Sajóig és a Bódvaig terjedő vidék mérsékelt meleg, a tenyészidőszakban elégtelen nedvességű, mérsékelt száraz, hideg télű.

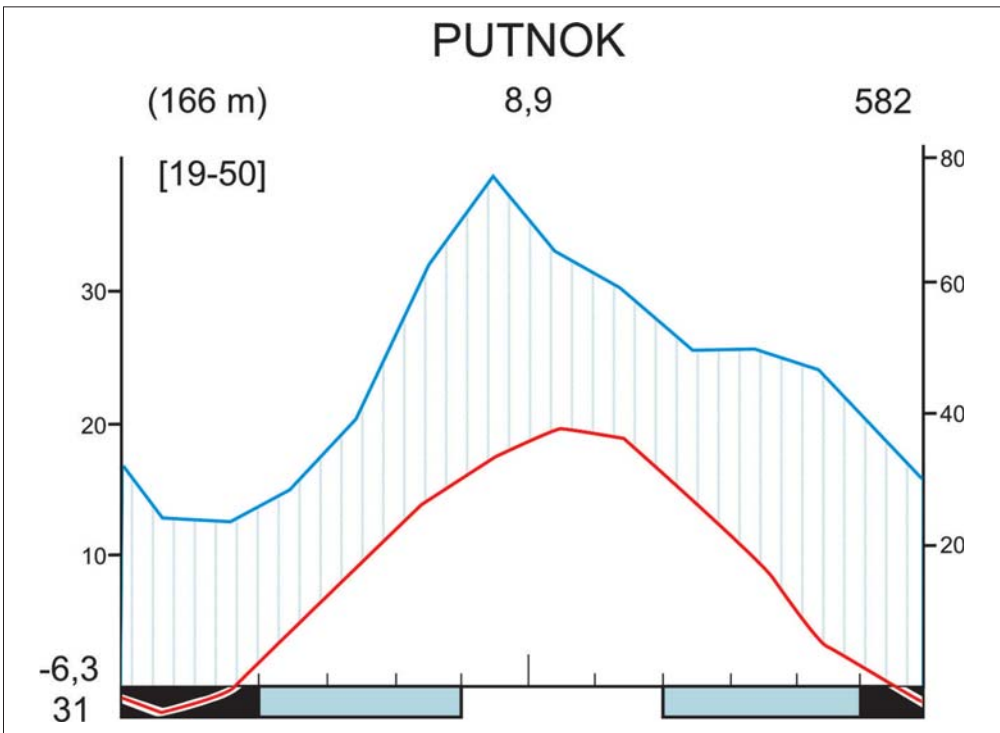
4. ábra. A Sajó-Bódva közge geomorfológiai térképábrázolása (MAGYARORSZÁG TERVEZÉSI-GAZDASÁGI KÖRZETEI II. c. atlasz alapján, egyszerűsítve – 1= óidei törésses gyúrt röghegység, alacsony középhegység, 2= középidői sasbérce (gyúrt) röghegység, alluviális közettörmelékekkel borítva, 3= középidői sasbérce (gyúrt) röghegység, rajta löszvályog, glaciális vályog harmad- és negyedidőszaki laza üledékeken, 4= dombsági lejtők, dombsági háta, 5= völgyekkel erősen tagolt egykori hegyláb felszín, rajta löszvályog, glaciális vályog harmad- és negyedidőszaki laza üledékeken, 6= enyhén tagolt egykori hegyláb felszín, rajta homokos vagy közettörmelékes agyag, glaciális vályog, löszvályog, 7= magas és alacsony ártér jelenkori folyóvízi iszappal borítva, 8= hegységperem, planációval átformált szerkezeti lépcső, 9= töréslépcső, 10= barlang, 11= deráziós völgy, 12= domborzatilag jellemző magassági érték méterben, 13= felső-pleisztocén terasz (III), 14= felső-pleisztocén terasz (II)).

Ha az éghajlatot kialakító tényezőket vizsgáljuk egy adott területen, akkor először a sugárzási viszonyokat, mint az éghajlatot alapvetően meghatározó tényezőt kell tanulmányozni. Területünkön a napsugárzás évi összege (a globális sugárzás) nem éri

el a $4\,300\text{ MJm}^{-2}$ értéket, ami igen alacsonynak számít, ha összevetjük, pl. Kecskemét $4\,823\text{ MJm}^{-2}$ globális sugárzásával. A januári globális sugárzás itt a legalacsonyabb az országban, mindössze $100\text{--}105\text{ MJm}^{-2}$ (Kecskemét környékén ekkor 130 MJm^{-2} sugárzás melegíti a felszínt). A júliusi értéktől ($640\text{--}660\text{ MJm}^{-2}$) csak az Alpoknál mérnek alacsonyabbat, ugyanakkor a Duna-Tisza köze egyes térségeinek a felszínét 700 MJm^{-2} fölötti besugárzás éri. A napfénytartam évi összege is itt az egyik legalacsonyabb az országban, nem haladja meg az 1900 órát (Szeged környékén $2\,102$ óra az évi napfénytartam). Januárban átlagos időjárás mellett $50\text{--}55$ órán keresztül süt a nap, de ha tartós köd üli meg a völgyeket, akkor ez az érték lényegesen kevesebb is lehet. Júliusban területünkön mintegy 30 órával marad el a napsütéses órák száma az országban mérhető legmagasabb értéktől (Szeged környékén 309 óra).

A fenti alacsonyabb értékek részben azzal függnek össze, hogy a Sajó-Bódva köze az ország legészakibb térségében található (tehát legmesszebbre az Egyenlítőtől), másrészt a felhőzet is befolyásolja a sugárzási viszonyokat. A Sajó-Bódva közén az évi átlagos felhőzet (a felhőzet mennyisége évi középértékének százalékban kifejezett értéke) $64\text{--}66\%$, ami hazai viszonylatban igen magasnak számít. Ebből adódóan a borult napok száma is magas, $110\text{--}120$ olyan nap van térségünkben, amikor a felhőzet mennyisége meghaladja a 80% -ot. A derült napok száma $60\text{--}70$. A leghosszabb derült időszak augusztusban jellemző, a legborultabb általában decemberben.

A legszelesebb hónapunkban, áprilisban az uralkodó szélirány általában északnyugati, nyugati, s ez októberben, a legnyugodtabb időszakban sem változik lényegesen. Amiben változás következik be az az átlagos szélsébség. A tavaszi hónapban ez az érték $2,6\text{ m/s}$, ősszel valamivel alacsonyabb, $1,9\text{ m/s}$. Az egyes területek sajátos domborzata természetesen jelentős

5. ábra. Putnok WALTER–LIETH-féle klímadiagramja (WALTER & LIETH, 1967 alapján).

mértékben módosíthatja mind a szélirányt, mind pedig a szélsébséget. Ebben a térségben egyébként 25-75 olyan nap is előfordul, amikor a szélsébség maximuma eléri, vagy meghaladja a 15 m/s-ot. Az ilyen szeles napokat viharos napnak tekinti a meteorológia tudománya. A szélcsendes órák százalékos gyakorisága 5-10%.

A sugárzással szorosan összefüggő, alapvető éghajlati elem a levegő hőmérséklete. A sugárzást befolyásoló tényezők mellett értékét a tengerszint feletti magasság és a tengertől való távolság is befolyásolja. A Sajó-Bódva közén az évi középhőmérséklet 8-9 °C (pl. Putnokon 8,9 °C – 5. ábra).

A hasonló tengerszint feletti magasságú területek közül itt mérhető hazánkban a legalacsonyabb januári középhőmérséklet (-3–3,5 °C). A júliusi középhőmérséklet némileg differenciált képet mutat. Az Aggtelek–Tornanádaska vonaltól északra eső területeken 19 °C körüli, a középső, legnagyobb kiterjedésű dombvidéki részen 19,5 °C, a Sajó-völgyben és a Bódva középső és alsó szakaszán 19,5-20 °C. A kalászosok tenyészidőszakának (március-június) a középhőmérséklete mindössze 11-11,5 °C, ez kedvezőtlen a legtöbb gabonaféle számára. A kapásnövények áprilistól szeptember végéig tartó tenyészidőszakának a középhőmérséklete 15-15,5 °C. Ez nagyjából megegyezik az északi medencékben és az Alpokalján mért hasonló adatokkal.

A hőmérséklet közepes évi ingása 21-23 °C, az évi abszolút maximum hőmérsékletek átlaga a legészakibb területen 30-32 °C, a középső részen 32-33 °C, a Putnoki-dombság déli felén és a Sajó völgyében 33-34 °C. Az évi abszolút minimumok átlagai -20 és -18 °C körül alakulnak.

A mezőgazdasági termelés szempontjából (is) fontos a hőmérsékleti küszöbértékek ismerete, leginkább a fagyos és a téli napok számát tekintve. Vidékünkön 110-120 fagyos nap (a hőmérsékleti minimum ilyenkor ≤ 0 °C) és 30-35 téli nap (a maximális hőmérséklet ≤ 0 °C) fordul elő átlagosan, mindkettő hosszú időszaknak tekinthető.

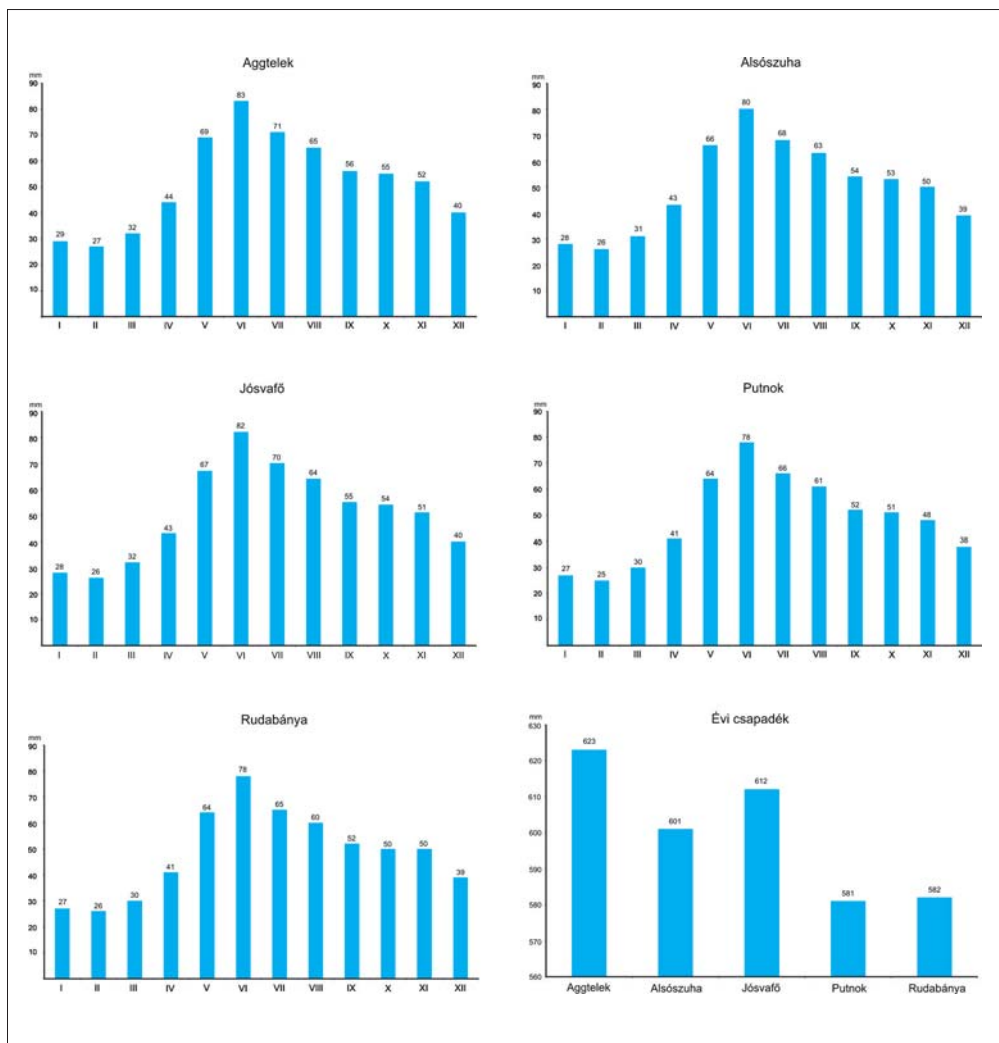
Az első fagyos nap Bánréve térségében általában október 10. körül köszönt be, a többi területen néhány nappal később. (A magasabban fekvő térszíneken ettől hamarabb is fagypontra alá hűlhet a talaj, illetve a levegő hőmérséklete.) Egészen április 25-ig számíthatnak a helybéli gazdák fagyra (néha még májusban is fagyhat a talaj közelében). Átlagosan 160-170 napig tart a fagymentes időszak.

Azokon a napokon, amikor a maximális hőmérséklet eléri vagy meghaladja a 25 °C-ot, akkor nyári napról, amikor ez az érték már 30 °C, akkor hőségnapról beszélünk. A vizsgált területen az előbbi helyzet évente 60-70 alkalommal fordul elő, míg az utóbbi eset 8-16 napon. Országos viszonylatban ezek alacsony értékek.

A csapadék évi összege északról dél felé haladva némileg csökken, 650 mm-ről 600 mm alá. Putnokon az évi átlagos csapadékösszeg 582 mm, de mértek már 923 mm és 329 mm évi csapadékot is. Legkevesebb csapadék a téli-tavaszi időszakban esik, majd májustól növekszik a csapadékhajlam. Térségünkben a június-július-augusztus a legcsapadékosabb periódus. Szeptember-október újból egy szárazabb időszak, majd novemberben és decemberben ismét növekszik némileg a csapadék mennyisége. A kalászos növények tenyészidőszakában lehullott csapadék mennyisége általában 225-250 mm, a kapásnövények hosszabb tenyészidőszakának átlagos csapadéka 350-400 mm (6. ábra).

Azoknak a napoknak a száma, amikor legalább 1 mm csapadék esik, 90-95 (a Sajó völgyében 85-90). Az 5 mm-nél nagyobb csapadéku napok száma 35-45, s mindössze 15-20 olyan nap fordul elő évente, amikor legalább 10 mm csapadék hull az adott területre.

Zivatar évente 40-60 napon is előfordulhat, ami országos viszonylatban magas értéknek számít (országosan csak 25-40 napon várható zivatar). Jégesővel tarkított zivatar 12-14 lehet évente a területen.

6. ábra. Havi és évi csapadékösszegek a vizsgált terület mérőállomásairól (1901–1950 – OMI adatok alapján).

A téli évszakban 25-40 napon lehet számítani havazásra (az alacsonyabb fekvésű tájakon ez az érték 20-30). A lehullott hó a felszín tengerszint feletti magasságától, kitettségtől stb. függően különböző hosszúságú időtartamokig marad meg. A Sajó-Bódva közén átlagosan 45-60 napig, a Sajó-völgyben 30-35 napig, míg az Aggteleki-hegységben 60-80 napig borítja a felszínt a hótakaró.

Az éghajlati vízhiány nyári félévi összege 150-200 mm (az Alföld középső területein 400 mm), évi összege 50-150 mm (a Duna-Tisza közén 350 mm). (Az éghajlati vízhiány arra a vízmennyiségre utal, amely az adott időszakban hiányzik ahhoz, hogy a talaj vízkapacitására telített legyen.)

A tényleges párolgás évi összege 450-475 mm, ami azt jelenti, hogy a Sajó-Bódva köze nagyobb részén a vízháztartás mérlege éves viszonylatban kedvező.

1.3. A Sajó-Bódva közge vízrajza

A vizsgált terület hidrológiai szempontból teljes egészében a Sajó vízgyűjtő területéhez tartozik.

A Sajó a Gömör–Szepesi-érchegységben több forrásból ered, Sajóréde és Dobsina közelében. A legmagasabb forrás a Stolica nevű hegycsúcs (1477 m) közelében, több mint 1200 méter tengerszint feletti magasságban található, a többi forrás is hasonló magasságban fakad. Teljes hossza 229,4 km, magyarországi szakasza 130 km. Vízgyűjtő területe 12 708 km², ebből az országhatáron belüli 4 203,5 km². Magyarországi szakaszán vízgyűjtőjének peremén, szerkezeti árokban folyik, a bal és jobb oldali vízgyűjtőterület emiatt aszimmetrikus. A Sajó-Bódva közéről közvetlenül az Aggtelek–Teresztenye vonaltól (ún. kaptúravonaltól) délre elterülő vidék vizeit gyűjti össze.

Szakaszjellege Múcsony térségéig kanyarogva feltöltő, Múcsonytól intenzíven építi hordalékkúpját. Görgetve mintegy 3 000 tonna/év, lebegtetve ~3,5 millió tonna/év hordalékot szállít. Az országhatáron belüli szakaszon esése 50-100 cm/km.

A Bánrévénél az 1980-as évekig mért legkisebb vízszintje -37 cm, a legnagyobb 450 cm volt. Közepes vízhozama a vizsgált térség mentén 21-23 m³/s. A legkisebb és legnagyobb vízhozamok között óriási a különbség (pl. Bánrévénél mértek már 0,78 m³/s és 480 m³/s vízhozamot is). Áradás általában tavasszal, illetve nyár elején jellemző, az alsó szakaszon (a betorkolló patakok miatt) gyakran egy második árhullám is előfordulhat. Néha még ősszel is levonul egy-egy árhullám.

A folyó csak részben szabályozott, Putnoktól délre ma is igen kanyargós. Vízgyűjtő területének Sajó-Bódva közge eső részén az átlagos völgsűrűség 1,6 km/km² (MEZŐSI, 1985).

A Sajó-Bódva közge keleti határát a Bódva alkotja, melynek forrásai a Stósz közelében magasodó Oszadnik (1 187 m) hegy oldalában, 700-800 méter tengerszint feletti magasságban található. A folyó teljes hossza 110,7 km, vízgyűjtő területe 1 727 km² (ebből az országhatáron belüli 851,2 km²).

Az országhatártól Szendrőig kanyarogva feltöltő, azt követően a torkolatig kanyarogva bevágódó szakaszjellegű (MEZŐSI, 1985).

Komjátinál az eddig mért legkisebb vízszint 14 cm, a legmagasabb pedig 294 cm volt. Az elmúlt 20 év mérési adatai szerint a folyó Hidvégárdónál mért átlagos vízhozama 3 m³/s (SÁSDI, 1998).

Szendrőnél a legkisebb vízszint -62 cm, a legmagasabb 280 cm, a legkisebb vízhozam 1,28 m³/s, a legnagyobb 90 m³/s volt az 1980-as évekig végzett mérések szerint. A folyó vízjárására a tavaszi és a nyári árvizek a jellemzőek (MAROSI & SOMOGYI, 1990).

A vidéket határoló folyókba kisebb-nagyobb patakok szállítják vizüket. A Sajó bal parti, fedett karsztos területről érkező patakjai a széles, enyhén lejtő völgyoldalú, talpas völgyekben szeszélyes vízjárásúak. Szárazabb időjárású években a medrek egyes szakaszain nem is folyik víz a felszínen. A Sajóba torkollik, pl. a Keleméri-patak (hossza 15,6 km), a Putnokon átfolyó Szörnyű-völgyi-patak, valamint a délebbre található Zsuponyó-patak. A Sajóba ömlő patakok közül leghosszabb a Szuha-patak (40 km). Felsőnyárádnál egyesül vele a Csörgős-patak (17,1 km). E két utóbbi patak teljes vízgyűjtő területe 212 km². A Szuha-patak Szuhakállónál mért legkisebb vízszintje 18 cm, a legnagyobb 294 cm, legkisebb vízhozama 0,02 m³/s, a legnagyobb 58 m³/s volt (MEZŐSI, 1985). Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy a patak meglehetősen szélsőséges vízjárású, szerencsére nagyobb árvizek csak ritkán fordulnak elő.

Perkupától keletre ömlik a Bódvába a Víz-völgyi-patak, amely Varbóc határában ered. Égerszög közeléből indul közel 12 km-es útjára a Rét-patak, melynek átlagos vízhozama 17 l/s. A kb. 20 km hosszú Telekes-patak felső szakaszán a pannon képződmények talaj- és rétegvizét gyűjti össze. Felsőtelekes után vize a Rudabányai-hegység dolomit- és mészkőkarstján folyik keresztül, ahol a víz a rések, repedések mentén a mélybe kerül. Emiatt a patak a középső és alsó szakaszán időszakos jellegű (SÁSDI, 1998). A fentiekén kívül még több, kevésbé jelentős vízfolyás is a Bódvába szállítja a vizét (pl. a Vecsem-patak, a Szuhogyi-patak, a Szokoly-patak – 7. ábra).

A Sajó-Bódva közén néhány jelentéktelen kiterjedésű tavacska is található (Aggteleki-tó, Vörös-tó, az Acskó-rét tava Szögliget közelében). E tavak víznyelők elzáródásával keletkeztek, s jelenleg a feltöltődés különböző stádiumaiban vannak. A karstos térségben néha időszakos tavak is kialakulhatnak, ha pl. intenzív csapadékhullás idején a víznyelők nem képesek elnyelni a lezúduló vizet.

A felszín alatti vizek közül a kalcium-hidrogénkarbonátos normál karstvíz mennyisége a legszámottevőbb. A nagy tisztaságú víz a karstosodó kőzetek rés-, hasadék- és járatrendszerében, mint szivárgó, áramló, folyó, vagy stagnáló víz van jelen, s mindig fontos szerepet játszott a környéken élő emberek vízellátásában.

A Sajó-völgy és a Putnoki-dombság felszíne alatt korlátozott mennyiségben rétegvíz is található. A rétegvíz felszínre hozása artézi kutak segítségével történik. Egyes területeken (pl. a Sajó-völgyben) a rétegvíz szulfátos és kemény, keménysége meghaladja a 30 német keménységi fokot. A Sajó-völgy, a Putnoki-dombság és a Bódva-völgy Szendrőtől délre eső részén a rétegvíz túlnyomó része II. osztályú, a Sajó-völgy alsó szakaszán igen magas vastartalommal.

A nyílt karst területén talajvíz csak a völgytalpakon, 4-6 m mélységben található. Mennyisége nem számottevő, egyes térségekben nitráttartalma magas. A Sajó-völgy átlagosan 2-4 m mélységben található talajvizének a mennyisége jelentős, azonban a víz szennyezett. A Putnoki-dombság talajvize is a völgytalpakon, 2-4 m mélységben található. Magas nitrát- és szulfáttartalma következtében azonban csak korlátozottan hasznosítható (MAROSI & SOMOGYI, 1990).

A Sajó-Bódva köze – különösen a karstvidék – gazdag forrásokban. Az Aggtelek–Rudabányai-hegyvidék területén kb. 90 karstforrás található, melyek egy része az eltérő földtani felépítésű (vízföldtani sajátosságú) környezetben bukkan a felszínre. A karstforrások némelyike bővízű, de vízhozamuk ingadozó (pl. Jósva-forrás 65-17 500 l/p, de mértek már 450 000 l/p vízhozamot is, Tohonya-forrás 22,5-2 600 l/p, Komlós-forrás 0,2-2 000 l/p, Kopolya-forrás 0,3 4 450 l/p, Kastélykerti-forrás 0-6 600 l/p, Pasnyag-forrás 1,5-7 800 l/p) (MAROSI & SOMOGYI, 1990).

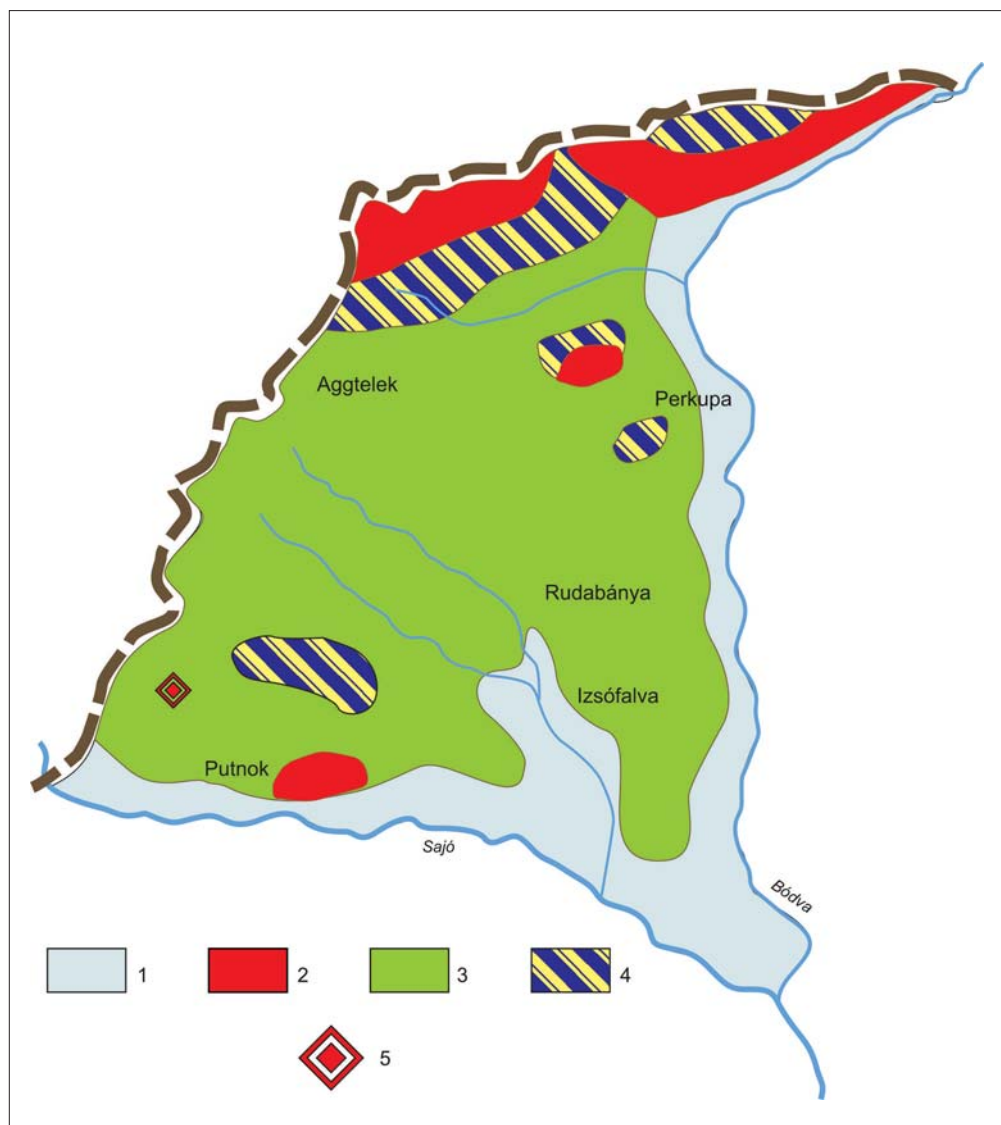
1.4. A terület természetes növénytakarója

A Sajó-Bódva köze növényföldrajzi szempontból a Magyar vagy Pannóniai flóratartomány (Pannonicum) Matricum flóravidékének legészakibb flórajáráshoz (Tornense) tartozik.

Klímaazonálisan a terület legnagyobb része a humid klímával jellemezhető lombos erdők övéhez sorolható. Azon belül az Aggtelek–Tornanádaska vonaltól északra eső rész a gertyános tölgyesek övébe illeszthető, az ettől délre eső vidéken a tölgyes erdők öve a jellegadó. A Múcsontól délre eső térrész már a szemihumid-szemiarid klímájú, alföldperemi erdős puszták övének a része. A sajátos litológiai, geomorfológiai, hidrológiai, talajtani stb. tényezők azonban a klímazónákon belül változatos közösségek kialakulását eredményezték. Az Alföld

és az északi hegységkeret között elterülő, átmeneti jellegű vidéken kárpáti, szubmediterrán, déli kontinentális és pannon hatások által módosult növénytakarások is megtalálhatók.

Az Aggteleki-hegység, az Alsó-hegy és a Rudabányai-hegység potenciális erdőtakarásai a cseres-tölgyesek (*Quercetum petraeae-cerris*) és a molyhos tölgyesek (*Quercetum petraeae-pubescentis*). A magasabb, keleties kiettségű felszíneken a gyertyános kocsánytalan tölgyesek (*Quercus petraeae-Carpinetum*), a sziklatörmelék délies lejtőkön a hársas körises sziklaerdők (*Tilio-Fraxinetum*), a vízfolyások mentén a szubmontán égerligetek (*Alnetum glutinosae-incanae*) az uralkodó társulások.

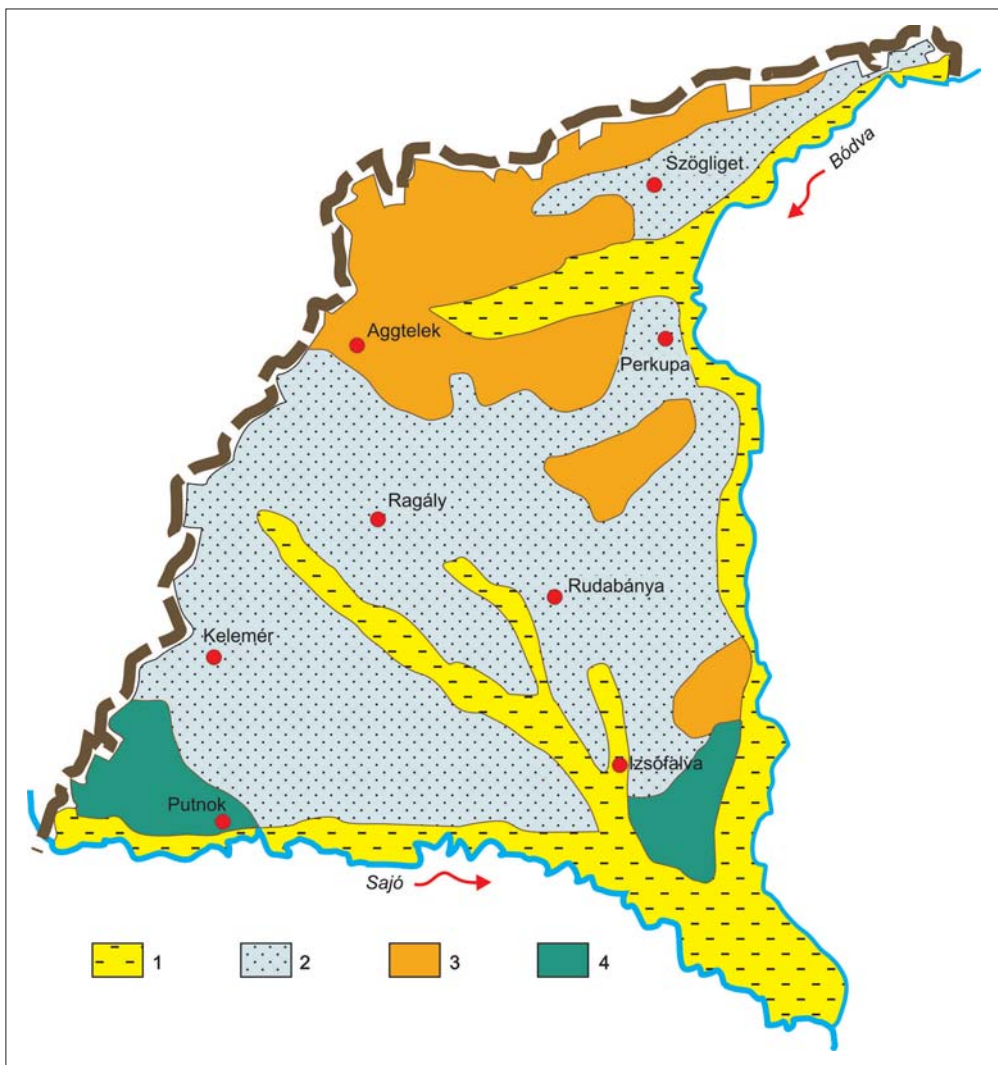

8. ábra. A Sajó-Bódva köze természetes növénytakaróját bemutató térkép vázlat (MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA, 1989 alapján – 1= ártéri ligeterdők és mocsarak, 2= kontinentális jellegű molyhos tölgyesek, bokorerdők, lejtőssztyeprétek, 3= cseres tölgyesek és egyéb savanyodó talajú tölgyesek, 4= hegyi gyertyános tölgyesek, 5= átmeneti és tőzegmohás lápok).

A délies lejtőkön mészkő sziklagyepek (*Diantho-Seslerietum*) és sztyeprétek (*Pulsatillo-Festucetum rupicolae*) a jellegadó növénytársulások.

A Putnoki-dombság, A Sajó- és a Bódva-völgy potenciális erdőtársulásai a szubmontán égerligetek (*Alnetum glutinosae-incanae*), a pannóniai cseres tölgyesek (*Quercetum petraeae-cerris*) és a gyertyános tölgyesek (*Quercus petraeae-Carpinetum*). A Bódva-völgy magasabban fekvő térszínein ezek mellett keményfa ligetek (*Ulmion; Quercus-Ulmetum*), illetve alföldi tátrájuharos lösztölgyesek (*Aceri tatarico-Quercetum*) maradványai fordulnak elő.

A nyílt helyeken magaskórós társulások (*Filipendulo-Petasition*), gyapjúsásos láprétek (*Carici flavae-Eriophoretum*), nedves kaszálók és mocsárrétek (*Molinietum*) találhatóak.

9. ábra. A Sajó-Bódva közge genetikai talajtérkép-vázlata (MAGYARORSZÁG TERVEZÉSI-GAZDASÁGI KÖRZETEI II. c. atlasz alapján, egyszerűsítve – 1= nyers öntés középkitöltött vályogon, alluviális üledéken, 2= agyagbemosódásos barna erdőtalaj, középkitöltött vályogon, harmadidőszaki és idősebb üledékeken, vulkáni kőzeten, mészkövön és dolomiton, 3= rendzinatalaj mészkövön és dolomiton, 4= csernozjom barna erdőtalaj).

Kisebb felszíneken átmeneti és dagadóláp (*Carici lasiocarpae-Sphagnetum recurvi*; *Eriophoro vaginatae-Sphagnetum recurvi magellanicum*) is kialakult. Kelemér határában elsősorban hüvelyes gyapjúsás (*Eriophorum vaginatum*) borította dagadólápok foglalják el a Nagy és Kis Mohos-tó medencéit (MAROSI & SOMOGYI, 1990 – 8. ábra).

1.5. Talajtani adottságok

A Sajó-Bódva köze talajainak nagyobb része harmadidőszaki laza üledékes kőzeteken, kisebb része löszön, glaciális és alluviális üledékeken, valamint mészkövön és dolomiton alakult ki. Fizikailag döntő többségükben vályog és az agyagos vályog kategóriákba tartoznak (MEZŐSI, 1985 – 9. ábra).

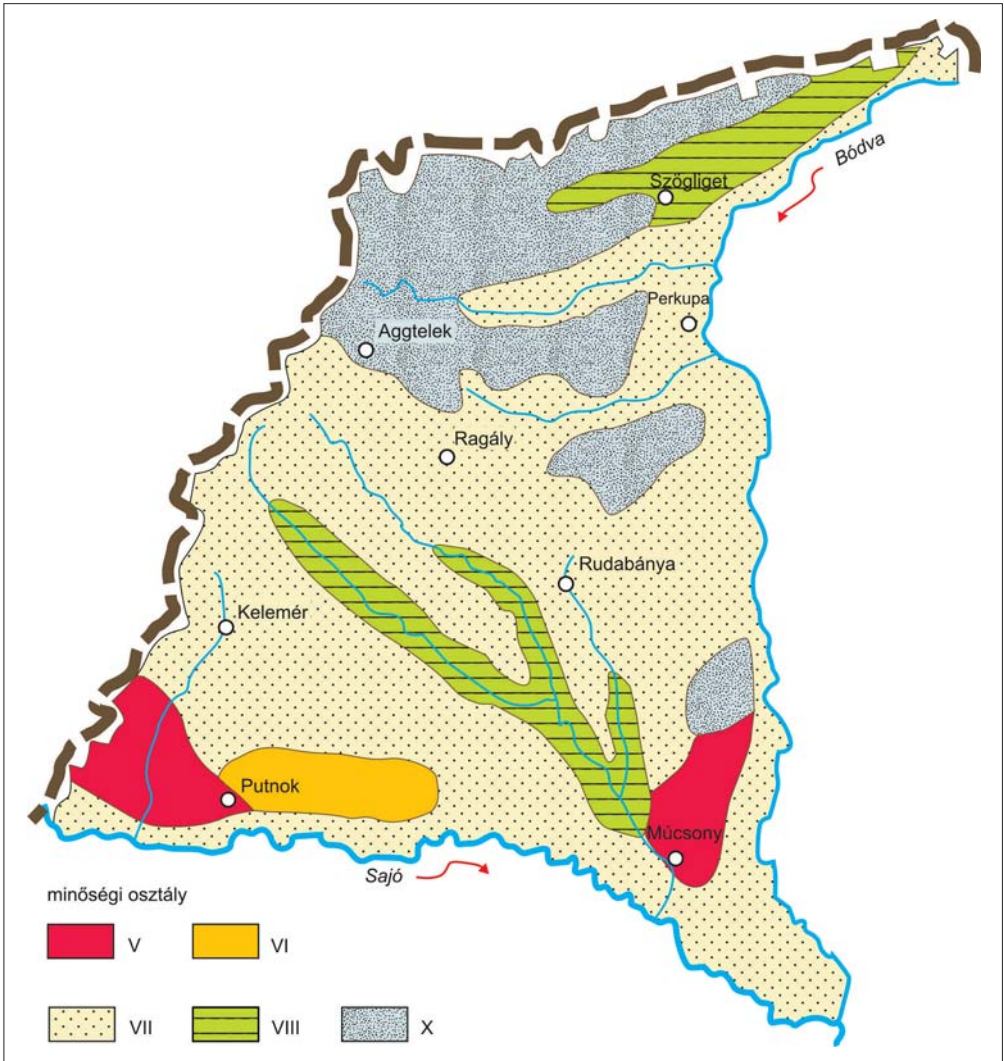
A legnagyobb kiterjedésű felszint a barna erdőtalajok foglalják el (agyagbemosódásos barna erdőtalaj, csernozjom barna erdőtalaj), melyek átlagos talajérték száma mindössze 30-40 (VII minőségi osztály). A vizsgált területen előforduló agyagbemosódásos barna erdőtalaj gyengén vagy közepesen, az Aggteleki-hegységben erősen savanyú kémhatású. Azokon a területeken, ahol csak vékony termőréteggel rendelkezik, s jelentősebb az agyagfrakció aránya, ott szélsőséges a vízgazdálkodása. Általában gyenge vízvezetés és erős víztartás jellemzi. A valamivel kedvezőbb tulajdonságú, jobb termőképességgel rendelkező csernozjom barna erdőtalaj sajnos csak kisebb kiterjedésben borítja a felszint. Putnoktól keletre (Putnok és Sajókaza között) és nyugatra (Putnok és Serényfalva térségében), valamint Múcsony és Izsófalva határában fordul elő. Talajértékszámuk 40-60 közötti (VI-V minőségi osztály). Kedvezőbb termékenységét nagy szén-savtartalmának, a csernozjomodás folyamatához kapcsolódó szervesanyag-felhalmozódásnak és az agyagbemosódásos barna erdőtalajénál valamivel kedvezőbb talajszerkezetének köszönheti. A Ramann-féle barna erdőtalaj (barnaföld) a délies kitérű, melegebb, szárazabb felszíneken, kisebb-nagyobb foltokban szintén előfordul. Elsősorban a Szuha-patak völgyétől délre gyakori (pl. Dubicsány, Alsószuha, Dövény, Jákfalva, Sajókaza határában), de Varbóc, Tornakápolna, vagy Aggtelek, Trizs és Jósavfő környékén is fellelhető. Átlagos talajértékszámuk 40-50 (VI minőségi osztály – 10. ábra).

MEZŐSI G. (1985) azokat az agyagbemosódásos és podzolos barna erdőtalajokat, melyek „A” szintje már legalább a „B” szintig erodálódott, csonka barna erdőtalajoknak tekinti. E talajféleségek elsősorban a lejtők középső és alsó részén jellemzőek azokon a területeken, ahol a geológiai vagy az antropogén erózió számottevően átalakította/alakítja a felszint. Szuhafő, Zádorfalva, Alsószuha, Dubicsány, Izsófalva, Rudabánya, Szuhogy, Alsó- és Felsőtelekes, Imola, Perkupa térségében viszonylag gyakoriak.

Az átlagosan 20-40 talajértékszámú (VII-VIII minőségi osztályú), gyenge minőségű, közepes és mély humuszréteggel öntés eredetű talajok (öntésen kialakult mezőségi talaj, öntés eredetű réti talaj, nyers öntéstalaj) a Sajó és a Bódva, valamint az állandóan és időszakosan vizet szállító patakok völgytalpán, teraszain jellemzőek. A legnagyobb felszint borító nyers öntéstalaj általában agyagos vályog mechanikai összetételű, gyenge vízvezető, vízraktározó és erős víztartó képességű. Az öntés eredetű réti talajok talajértékszámuk 40-50 (VI minőségi osztály), szervesanyag tartalmuk már jelentősebb. A teraszokon és helyenként a magasabb, eróziómentes ártéri szinteken a térség legjobb minőségű csernozjomosódott réti talajai is előfordulnak (MEZŐSI, 1985). Ez utóbbi Putnoktól keletre jellemző, az öntés eredetű réti talaj Dubicsány és Sajókaza között, Putnoktól nyugatra, a Szuhogyi-patak völgyében és Perkupától északra, a Bódva mentén található.

A karbonátos kőzetű alacsony hegyvidékek jellemző talajfélesége a rendzina (vörösföldes rendzina, barna rendzina, fekete rendzina). Az Aggteleki-hegység több mint 80%-át elsősorban triász mészkövön képződött, durva vázrészeket tartalmazó, sekély termőrétegű és szélsőséges vízgazdálkodású, 0,1-20 talajértékszámú (IX-X minőségi osztály) rendzina talajok borítják. Az Alsó-hegy szinte teljes területén, a Rudabányai-hegység 60%-án, a Szendrői-rögvidék Bódvától nyugatra eső részének közel 50%-án ugyancsak ez a talajtípus a jellegadó.

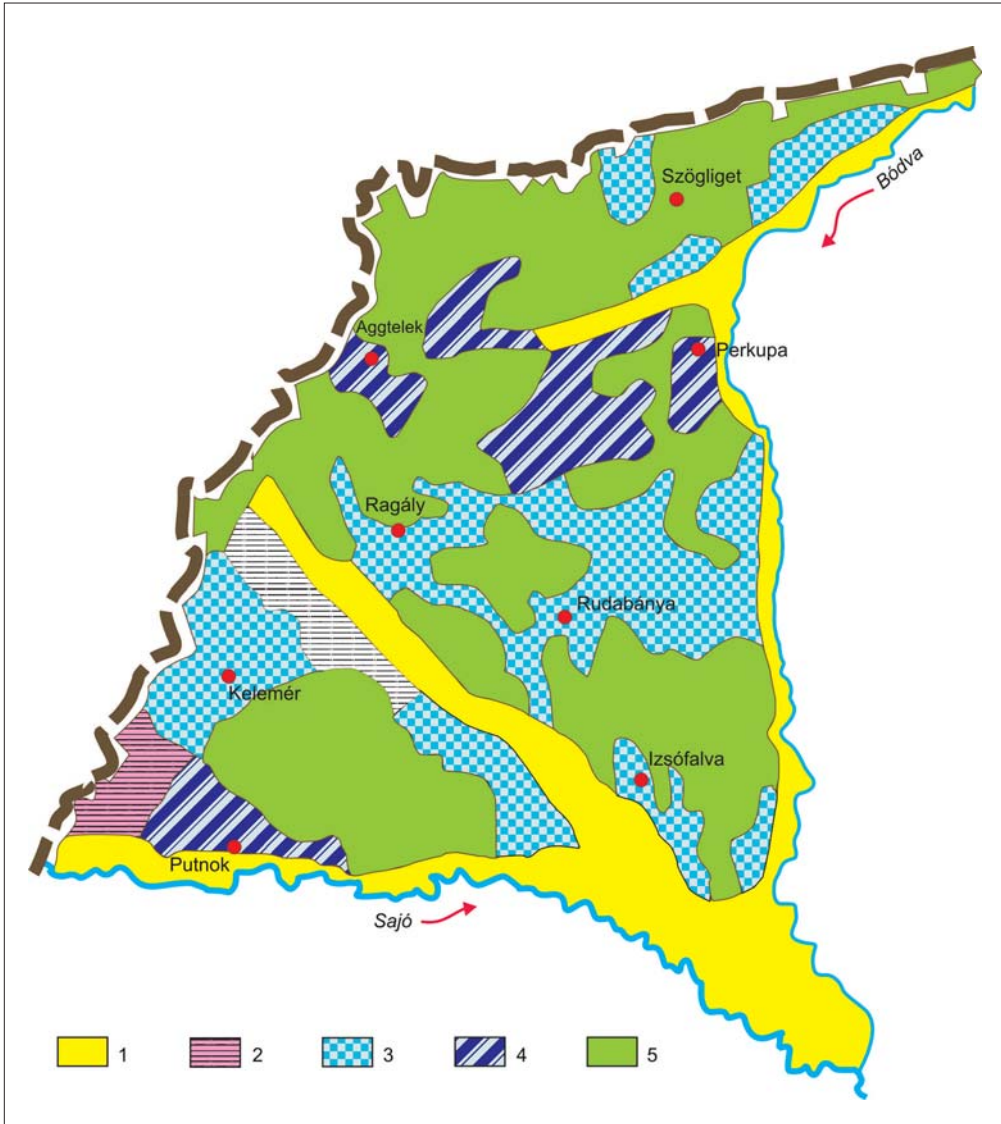
A folszerűen előforduló, elsősorban völgytalpakon és völgyoldali lejtők alsó részén jellemző lejtőhordalék talajok összes területe is számottevő. Elsősorban a barna erdőtalajok lepusztulása révén alakultak ki. Egyes térségekben (pl. a deráziós völgytalpakon) a felhalmozódó, humusztartalmú szintek vastagsága a 2-2,5 méteres vastagságot is meghaladja. A lejtőhordalék felhalmozódása jelenleg is aktív folyamat (MEZŐSI, 1985).

10. ábra. A Sajó-Bódva közge talajminőség térképe (MAGYARORSZÁG TERVEZÉSI-GAZDASÁGI KÖRZETEI II. c. atlasz alapján, egyszerűsítve – az egyes minőségi osztályokhoz tartozó talajértékszámokat lásd a leírásokban).

Ahol a felszín borító erdő az irtások révén részben vagy teljes egészében eltűnt, ott az egyre gyorsuló erózió gyakran megfosztotta az eredeti talajtakarójától a térséget. Ezekben a csupasz felületeken köves kopárok, köves, sziklás vázталajok a jellemzőek, melyek víz- és tápanyag-gazdálkodása kedvezőtlen. Mezőgazdasági szempontból hasznosíthatatlanok.

A nyílt karsztperemek déli előtereinek homokos-kavicsos üledékfelszínén, teraszmaradványokon, többnyire vékony vályogos-agyagos fedővel, kavicsos vázталaj-foltok is előfordulnak (pl. Aggtelek és Trizs között – ZÁMBÓ, 1998).

11. ábra. A talajpusztulás mértéke a 70-es években a vizsgált területen (MAGYARORSZÁG TERVEZÉSI-GAZDASÁGI KÖRZETEI II. c. atlasz alapján, egyszerűsítve – 1= a lehordott talaj felhalmozódási területe, 2= kismértékű erózió (az eredeti termőrétteg 30%-nál kisebb a pusztulás), 3= közepes mértékű erózió (az eredeti termőrétteg 30-70%-a lepusztult), 4= nagymértékű erózió (az eredeti termőrétteg több mint 70%-a lepusztult), 5= erdő).

A Dubicsány–Serényfalva–Hét települések közötti felszín, valamint Aggtelek, Jósza, Szipetri, Tornakápolna, Égerszög, Tereszténye, Kánó, Varbóc és Perkupa határterületeinek lejtősebb, erdőtől megfosztott, mezőgazdaságilag hasznosított térszínei erózió által erősen sűjtött területeknek minősülnek. A nagymértékű erózió az eredeti termőréteg több mint 70%-át lepusztította már. Egyes térségeben az erózió az erdők talajára is kiterjed (MEZŐSI, 1985). Serényfalva, Kelemér, Égerszög, Kurityán, Jákfalva és Dövény lejtős térszíneit közepes mértékű erózió jellemzi. Az eredeti termőréteg 30-70%-a lepusztult már Izsófalva, Rudabánya, Szuhogy, Alsó- és Felsőtelekes, Ragály, Bódvaszilas és Komjádi lejtőről is. Az erózió révén lehordott talaj túlnyomó része a völgytalpakon halmozódott fel (lejtőhordalék talajok – 11. ábra).

1.6. Tájtipusok – A Sajó-Bódva köze agroökológiai potenciálja

MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA egyik legösszetettebb térképe a tájtipusokat bemutató lap. A JAKUCS és munkatársai (1989) által szerkesztett térképen az egyes tájtipusok elkülönítése igen sok tényező figyelembe vételével történt (közettani, éghajlati, vízrajzi jelleg, a természetes növénytakaró, a talajtakaró, valamint az adott területre jellemző földhasznosítás alapján). E tényezők három fő típus (illetve néhány sajátos táj típus), 14 típus és ezeken belül 40 altípus elkülönítését tették lehetővé.

A térkép szerint a Sajó-Bódva közén az alábbi fő típusok, sajátos táj típusok, típusok és altípusok találhatók.

I. Bánréve, Hét, Serényfalva, valamint Putnok, Dubicsány és Múcsony térsége a „*mérsékelt kontinentális síkság, uralkodóan mezőgazdaságilag hasznosított*” fő típusába, ezen belül a „*medenceperemi hordalékkúp-síkság sűrű vízhálózatú, mozaikosan cseres-tölgyerdő-maradványos, mezőségi és erdőtalajú kultúrsztyep*” típusába, s a „*hegységelőteri hordalékkúp-síkság, csernozjom barna erdőtalajjal, közepes vízállással*” altípusába tartozik.

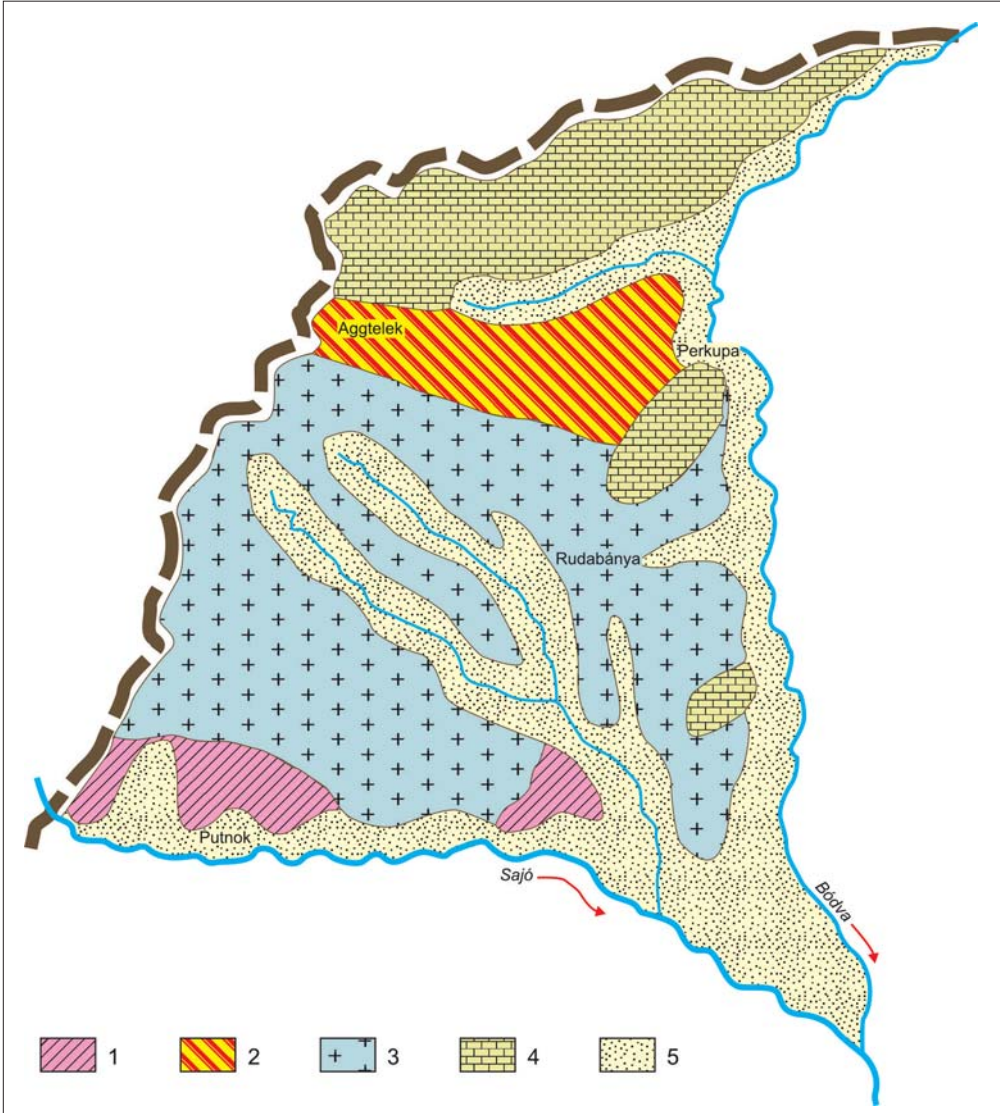
II. A Jósza-pataktól délre eső terület (az Aggtelek–Égerszög–Alsótelekes–Perkupa–Szipetri települések által határolt terület) az „*eróziós dombságok, uralkodóan mező- illetve erdőgazdasági jelleggel*” fő típusába, az „*eróziós-deráziós völgyekkel tagolt hegyláb felszínek és dombságok, mérsékelt hűvös és száraz szubkontinentális éghajlati hatás alatt álló, szőlő-gyümölcsös illetve cseres-tölgyerdő-mozaikos kultúrsztyep, mély talajvízállással*” típusába, s a „*mérsékelt tagolt hegyláb felszínek és alacsony fennsík rendszár talajjal, foltokban a törmelékes löszön barnafölddel*” altípusába sorolható.

III. A Putnoki-dombság túlnyomó része az előző fő típusba és típusba, s az „*erősen tagolt dombságok (250-500 m) agyagbemosódásos barna erdőtalajjal, túlnyomóan cseres-tölgyesekkel, a magasabb dombháton gyertyános tölgyesekkel*” altípusába tartozik.

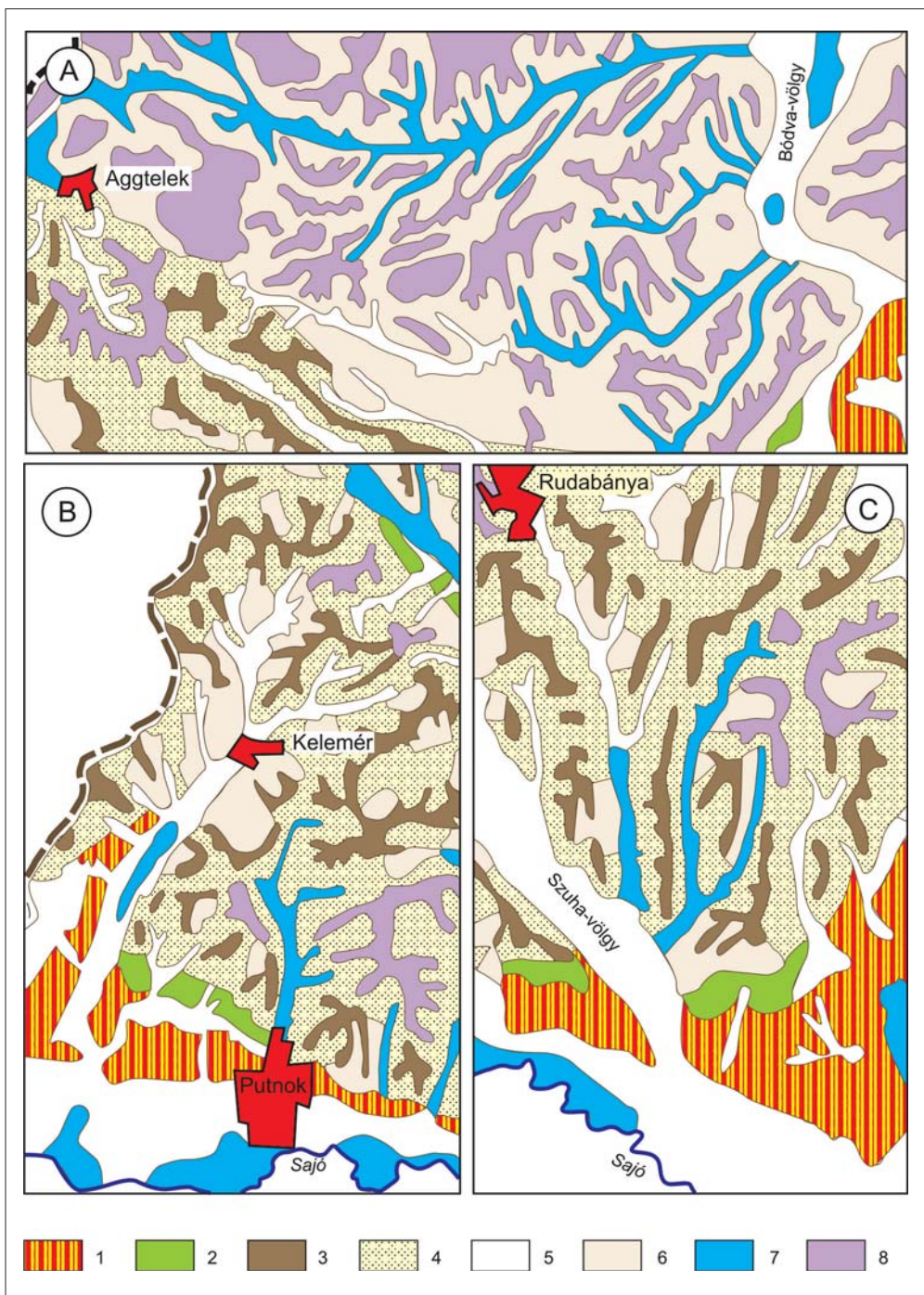
IV. Az Aggteleki-hegység, az Alsó-hegy, a Rudabányai-hegység és a Szendrői-rögök a „*középhegységi, erdős táj típus*”-nak (mint fő típusnak), az „*alacsony középhegységek, uralkodóan szubkontinentális éghajlati hatás alatt, cseres- (és gyertyános) tölgyerdők (650 m tszf-i magasság alatti)*” típusába, s az „*uralkodóan karbonátos kőzetű alacsony hegységek rendszár illetve (savanyú) barnaföldes*” altípusába sorolandó.

V. A Sajó és a Bódva, valamint a belső területek nagyobb vízfolyásainak a völgytalpai sajátos táj típust képviselnek (az előbbi három fő típus egyikébe sem sorolhatók be), s a „*jelentősebb völgyek különböző dombsági és hegységi táj típusokon belül*” elnevezésű típusba, valamint a „*nem karbonátos kőzetű hegységek, dombságok tágas, teraszos völgyszakaszai*” altípusba tartoznak – 12. ábra).

MEZŐSI G. már többször idézett munkájában (1985) elvégezte a Sajó-Bódva köze mezőgazdasági és rekreációs hasznosíthatóságának és ezek regionális különbségeinek a feltárását. Tájtipológiai egységeket (természeti környezettípusokat) különített el (e tájtipológiai egységek hasonlítanak a fentebb bemutatott tájtipusokhoz, de a földhasznosításra vonatkozó információk nem szerepelnek bennük), majd az egyes tájtipológiai egységek agroökológiai

12. ábra. A Sajó-Bódva köze tájtipus térképe (MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA, 1989 alapján – 1= hegységelőtéri hordalékkúp-síkság, csernozjom barna erdőtalajjal, közepes talajvízállással, 2= mérsékelten tagolt hegyláb felszínek és alacsony fennsíkok rendzinás talajjal, foltokban a törmelékes löszön barnafölddel, 3= erősen tagolt domboságok (250-500 m) agyagbemosódásos barna erdőtalajjal, túlnyomóan cser-tölgyesekkel, a magasabb dombhátakon gyertyános tölgyesekkel, 4= uralkodóan karbonátos kőzetű alacsony hegységek, rendzinás ill. (savanyú) barnaföldes tájökológiai típusa, 5= nem karbonátos kőzetű hegységek, domboságok tágas, teraszos völgyszakaszai).

13. ábra. A Sajó-Bódva köze északi (A), délnyugati (B) és délkeleti részének (C) mezőgazdasági hasznosíthatóság szerinti osztályozása (Mezősi, 1985 alapján, módosítva – I. A legtöbb kedvező ökológiai adottságot rejtő felszínek: 1= a tenyészidőszakban átlag 16,5 °C középhőmérsékletű, kedvező vízellátottságú, gyengén felszabdalt, iszapos-agyagos üledékekkel fedett teraszfelszínek,

adottságait és erőforrásait (potenciálját) állapította meg. Végül elvégezte a térség tájtipológiai egységeinek mezőgazdasági hasznosíthatóság szerinti osztályozását.

Ez utóbbi osztályozást felhasználva megállapítható, hogy a legtöbb kedvező ökológiai adottsággal rendelkező térségek a Sajó völgyében (Bánréve, Hét, Putnok, valamint Múcsony határában) és a Szuha-patak mentén (Felsőnyárad, Jákfalva, Dövény, Alsószuha, Zádorfalva határterületének kisebb-nagyobb részén) található, a vizsgált terület egészéhez képest nem nagy kiterjedésben. Mezőgazdálkodásra ezek a területek korlátozott mértékben ugyan, de alkalmasak (pl. gabonatermesztésre, zöldség- és gyümölcsstermesztésre). A Putnoki-dombság nagyobbik része már csak viszonylag kedvező ökológiai adottságú, s egyes részein (elsősorban a kisebb patak völgyekben) kedvezőtlen illetve szűkös ökológiai adottságok vannak. A hegyvidéki térség szinte teljes felszínére ez utóbbiak a jellemzőek (13. ábra). Az előbbi térség a mezőgazdasági hasznosíthatóság szempontjából tartalékterületnek tekinthető, a hegyvidéki felszíneknek csak alternatív hasznosítása célszerű (pl. gyp- vagy erdőgazdálkodás, állattenyésztés – MEZŐSI, 1985).

2= a tenyészidőszakban átlag 16,5 °C középhőmérsékletű, kedvező kitettségű, gyengén szabdalt, enyhén lejtő, iszapos-agyagos üledékekkel fedett hegylábú felszínek, II. Viszonylag kedvező ökológiai adottságú felszínek: 3= a tenyészidőszakban 15,5-16 °C középhőmérsékletű, megfelelő csapadékeloszlású, laza üledékeken kialakult, kiterjedt dombsági tetőfelszínek és völgyközi háta, 4= kedvező kitettségű, 1850-1900 óra napfénytartalommal rendelkező, gyengén erodált, 12 % alatti dombsági és alacsony hegységi lejtők, 5= a tenyészidőszakban átlag 16 °C középhőmérsékletű, árvízmentes iszapos-agyagos üledékekkel fedett, felszabdalt völgyi teraszok és szintek, III. Kedvezőtlen illetve szűkös ökológiai adottságú felszínek: 6= erősen erodált, felszabdalt, karbonátos vagy agyagos üledékeken kialakult meredek, mozgásos, illetve mozgásveszélyes lejtők, 7= árvízveszélyes alacsony árterek, kedvezőtlen mikroklímájú (fagyveszélyes) szurdokvölgyek, 8= a tenyészidőszakban alacsony, 15-15,5 °C középhőmérsékletű, nagy lefolyási tényezőjű, tagolt felszínű, karbonátos és vulkáni kőzetekből felépülő sasbércek és tetőfelszínek).

2. A Sajó-Bódva köze településeinek népesség- és településföldrajza (18–20. század)

Az ember a Sajó-Bódva köze völgyeit évezredek óta letelepedésre alkalmasnak találta, amit a szórványosan előkerült régészeti leletek egyértelműen bizonyítanak. Az aggteleki Baradla-barlang neolitikumi, Szuhogy, Varbóc, Komjáti, Dövény, Rudabánya, Szinpetri, Kurityán bronzkori, Szinpetri és Szuhakálló vaskori leletei, vagy a népvándorlás időszakából származó tárgyi emlékek nemcsak az emberek jelenlétéről, hanem a korabeli emberi tevékenységi formákról is tudósítanak. A legtöbb régészeti lelet a környékbeli ércelőfordulásokra települt fémművességhez kapcsolható. A Rudabánya környéki ásatások (pl. Imola, Trizs, Aggtelek, Jósvafő, Kánó, Ragály, Szuhafő, Égerszög) leletanyaga (salaklelőhelyek, „*Imola-típusú*” vasolvasztó kohók maradványai, cserép fűvöcsőtöredékek, a korabeli szénégetés nyomai stb.) arra engednek következtetni, hogy a térségben a 9. századtól a 12. századig folyamatos érckitermelés és vasművesség folyt. A kora Árpád-kori vasművesség telephelyei közelében állandó települések lehettek, de azok pontos helyéről, kiterjedéséről, lakóinak számáról stb. igen nehéz részleteket feltárni. Égerszög esetében valószínűsíthető, hogy a település elődjét – Kovácsit – a honfoglalás után fejedelmi, illetve királyi vastermelő szolgálónépek lakták, s ugyanezt feltételezzük Szuhafő esetében is. Trizs határában (tehát nem a település belsőségén) 10-11. századi vasolvasztó kemencék kerültek elő (DÉNES, 1998).

MÓDY GY. (1969) szerint a Sajó-Bódva köze magyarok által történő benépesülése három fázisban történt. Az elsőben a két folyóvölgyet szállták meg, a Sajó völgyét egészen Pelsőcig, a Bódva völgyét Borsodig (ma Edelény része). A második fázisban a Gömörhosszúszó, Kecső, Aggtelek, Teresztenye, Szalonna települések által alkotott képzeletbeli vonaltól délre eső vidéken telepedtek meg, végül az ettől a vonaltól északra eső térség (Jósva-völgy, Szilicei-fennsík, Torna-völgy, Csermosnya-völgy) benépesítése következett. Ez a hosszú folyamat a 13. század első felében fejeződött be.

A falvak zöméről az első írásos emlékek a 13-14. századból maradtak fenn. A 14-15. századi egyházi iratok némelyikéből már a falvak népességére vonatkozó utalásokat és adatokat is találhatunk. 1330-ból származó egyházi források szerint pl. Felsőnyárad és Sajókaza lakói jelentős pápai tizedet fizettek, ebből pedig arra következtethetünk, hogy e települések nagyobb lélekszámmal rendelkezettek. Egy másik oklevél szerint 1399-ben 18 lakott és négy elhagyott jobbágyporta állt Perkupán. Aggteleken 26 jobbágytelket számláltak 1424-ben, a tornai királyi erdőuralomhoz tartozó, a kora középkorban királyi szolgálónépek (erdőóvók) által lakott Szőlőszárdon pedig 50 jobbágytelket írtak össze három évvel később. Bódvaszilason majdnem ugyanekkora volt a jobbágytelkek száma, így e két település valószínűleg a korabeli Torna vármegye legnépesebb települései közé számított kb. 1 000-1 000 fős népességszámával. Jóval kisebb lélekszámú falu volt Szinpetri, ahol mindössze 12 jobbágyporta állt.

Putnok regionális szerepkörére csak következtethetünk abból, hogy a 15. században vámszedő hely és királyi sókamara is működött területén. A 14-15. században a vizsgált települések közül valószínűleg Rudabánya volt a legjelentősebb. 1351-ben már városi rangot kapott, s néhány évvel később szabad királyi bányavárossá nyilvánították. A 15. század végére a felső-magyarországi bányavárosok egyik legfontosabbikává vált.

A 16-18. század vidékünket is sújtó harcai, az egymást elég gyakran követő járványok (pl. az 1710-es pestisjárvány) oda vezettek, hogy a 18. század elejére a falvak egy része rész-

legesen vagy teljesen elnéptelenedett (pl. Imola, Aggtelek). 1682 és 1700 között Serényfalva (akkor még Málé), Putnok, Trizs, Szuhafő jobbágynépessége kihalt, vagy elköltözött, a falvak a helybéli nemesekre szálltak (PINTÉR, 1986). 1720-ban Szinben mindössze 23 család, Szőlősárdón 10 család, Varbócon 13 jobbágy, 1 taksás és 1 nemes család élt. Az elnéptelenedett, vagy csekély lélekszámú falvak benépesítése többségében magyarokkal történt, csak néhányba kerültek szlovákok (tótok) (Jákfalva, Kurityán, Felsőtelekes, Alsótelekes, Szuhakálló, Serényfalva), illetve ruszinok (Múcsony).

A 18. század utolsó harmadában (1784/87) végrehajtott népszámlás adatai alapján már viszonylag reális képet alkothatunk a vidék tényleges népességéről. Eszerint a vizsgált 43 településen mindössze 19 009 fő élt. A legnépesebb lakott hely Putnok, a maga 1 655 fős lélekszámával, a sorban utána következő Sajókaza (982 fő), Izsófalva (906 fő) Perkupa (801 fő) népessége még az 1 000 főt sem érte el. Legkisebb lakossága Tornakápolnának volt (78 fő). A falvak átlagnépessége nem érte el az 500 főt (442 fő – 1. táblázat).

A vidék szempontjából fontos települések közül, pl. Miskolc népessége nyolcszorosan meghaladta Putnok népességét, ugyanakkor Tornán mindössze 1 314 fő élt. Rozsnyó korabeli népessége 4 788 fő, a szomszédos csereháti Szikszóé 2 991 fő.

A következő évtizedekben lassan növekedésnek indult a népességszám, annak ellenére, hogy újabb járványok (pl. az 1831-es kolerajárvány) és az 1848/49-es évek eseményei is a növekedés ellenében hatottak. 1850-ben a teljes népesség már meghaladja a 24 000 főt. Ez mintegy 1,3-szeres növekedésnek felel meg. 1866-ban kolera- és vérhasjárvány, 1872-73-ban újra a kolera csökkentette a vidék lakosságát.

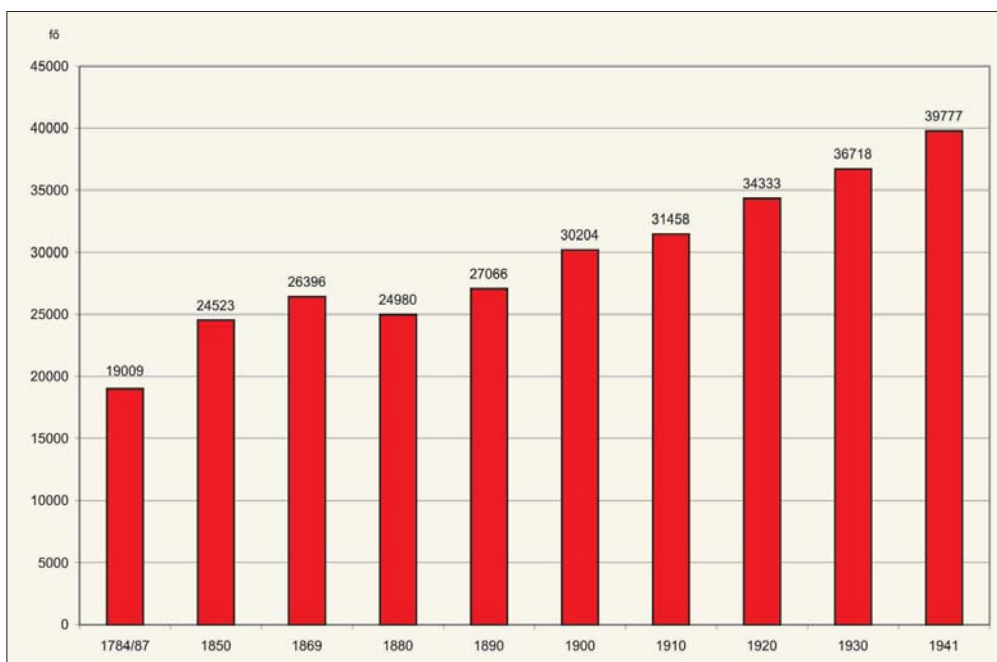
A kiegyezést követő nyugodt évtizedek érdemben nem eredményeztek jelentős népességyaradást. 1880-ban (tehát közel 100 évvel az első népszámlálás után) még mindig 25 000 fő alatti a 43 település népességszáma. A 18. század végi népességhez viszonyítva csak 1941-re duplázódott meg a lakosság.

1. táblázat. A Sajó-Bódva köze településeinek népessége a jelzett időpontokban (fő).

	1784/87	1850	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Aggtelek	493	540	567	483	490	557	555	611	648	713
Alsószuha	590	707	796	624	572	746	663	649	665	662
Alsótelekes	246	298	302	264	287	317	291	319	379	372
Bánréve	196	305	323	342	495	564	707	847	1098	1 095
Bódvaszilás	611	936	1 006	827	847	883	883	916	980	1 035
Dövény	291	393	424	501	506	445	439	407	412	431
Dubicsány	129	330	355	291	311	335	422	413	411	367
Égerszög	377	469	420	393	412	381	354	290	303	315
Felsőkelecsény	381	335	362	327	366	439	391	398	411	412
Felsőnyárád	766	784	737	742	525	685	722	690	796	990
Felsőtelekes	205	330	445	345	418	478	552	600	619	673
Gömörszőlős	209	325	375	337	356	354	324	302	319	309
Hét	263	322	342	357	320	354	370	359	357	480
Imola	366	413	420	306	371	398	347	327	330	319
Izsófalva	936	869	934	870	1 183	1 347	1 979	3 054	3 252	4 439
Jákfalva	108	220	298	344	242	270	270	305	292	294

	1784/87	1850	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Jósvafő	507	806	725	666	666	608	616	656	590	607
Kánó	196	344	331	270	343	358	318	329	295	326
Kelemér	342	567	545	548	600	601	585	693	798	699
Komjáti	362	541	601	529	490	512	534	549	544	523
Kurityán	267	385	329	319	442	472	436	540	894	1 078
Múcsony	637	1 148	1 260	1 171	1 325	1 329	1 405	1 477	1 966	2 189
Perkupa	801	929	869	803	781	891	839	919	867	989
Putnok	1 655	2 326	2 879	3 069	3 128	3 471	3 863	4 218	4 646	4 555
Ragály	644	525	626	569	586	648	639	634	683	765
Rudabánya	529	686	720	655	1 434	2 319	2 476	2 157	2 176	2 458
Sajóalgóc	243	335	387	383	390	342	386	451	410	385
Sajókaza	982	1368	1 485	1 660	1 932	2 342	2 367	2 810	2 825	2 745
Serényfalva	579	733	728	750	783	791	867	898	1 010	942
Szin	616	727	763	608	667	728	710	797	909	951
Szinpetri	365	404	450	367	394	384	364	382	359	394
Szögliget	561	839	910	845	835	803	882	994	1 014	1 439
Szőlősdó	254	411	443	372	412	429	394	432	402	377
Szuhafő	492	564	613	544	497	489	472	486	468	495
Szuhakálló	282	432	422	416	448	507	511	693	684	1 068
Szuhogy	445	583	626	707	777	912	954	940	1 041	1 106
Teresztenye	152	251	273	270	217	222	169	199	181	168
Tornakápolna	78	171	177	153	160	169	141	149	166	159
Tornanádaska	256	271	284	256	263	366	328	363	420	356
Trizs	246	294	341	233	301	353	333	345	329	360
Varbóc	290	307	280	273	293	284	285	293	307	293
Zádorfalva	662	444	770	741	714	759	708	790	762	699
Zubogy	399	556	453	450	487	562	607	652	700	745
Összesen	19 009	24 523	26 396	24 980	27 066	30 204	31 458	34 333	36 718	39 777

Az egyes településeken differenciáltan zajlott a népesség gyarapodása. Putnokon – a 18. századi népességet alapul véve – 1880-ra mintegy 1,8-szeres a növekedés mértéke (Dubicsányban 2,3-szoros, Tornakápolnán 2-szeres), ugyanakkor Aggteleken, Felsőkelecsényben, Felsőnyáradon, Imolán, Izsófalván stb. ha nem is jelentős mértékben, de csökkent a lakosság száma. A teljes idővertikumot vizsgálva megállapítható, hogy azokon a településeken növekedett legnagyobb mértékben a lakosság, ahol a bányászati (ipari) tevékenység jelentőssé vált (Izsófalva, Kurityán, Múcsony, Rudabánya, Szuhakálló, Sajókaza, Putnok). Bárreuve kedvező közlekedés-földrajzi helyzetének is köszönhetette népessége gyarapodását. Néhány faluban szinte alig változott a népesség száma (Felsőkelecsény, Jósvafő, Ragály, Szinpetri, Suhafő, Tereszténye, Varbóc stb.), s olyan is akadt, ahol az 1941-es lélekszám már alatta maradt a 18. század végének (Égerszög, Imola – 14. ábra).

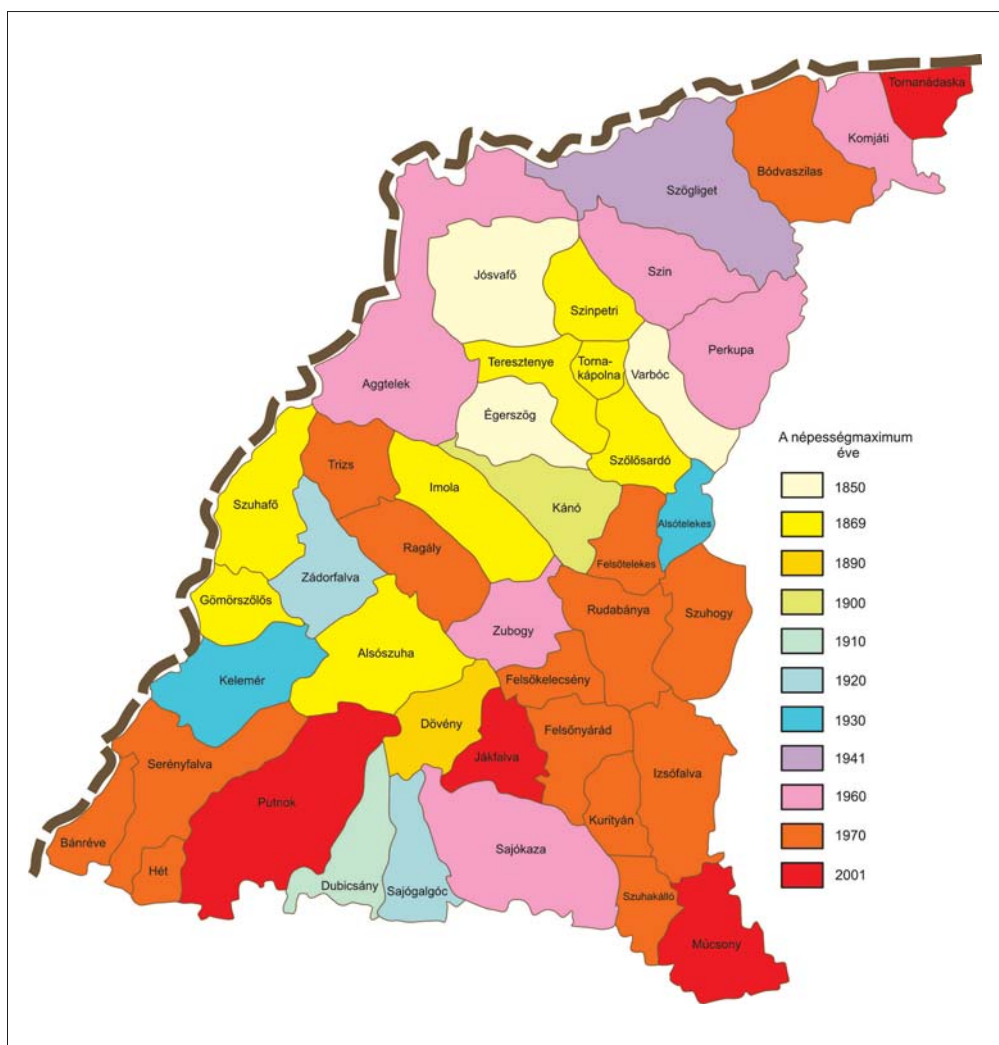
14. ábra. A népszámszám változása a Sajó-Bódva közén a 18. század végétől 1941-ig.

A demográfiai folyamatok tendenciáit (közvetve a Sajó-Bódva közét jellemző társadalmi-gazdasági viszonyokat) sokatmondóan illusztrálja az az adat, mely szerint a települések 44%-a a vizsgált időszakban érte el népességmaximumát (15. ábra).

A 18. század végén 30,4 fő/km² az átlagos népsűrűség a települések mai közigazgatási határainak megfelelő területen (653,2 km²). Ez megfelelt a korabeli országos átlagnak (29,4 fő/km²). A népsűrűség is széles skálán mozgott, amit jól illusztrál az, hogy az akkor legkisebb népsűrűségű Dubicsány (9,9 fő/km²) és legnagyobb népsűrűségű Hét (70,9 fő/km²) népsűrűségi értékei között több mint hétszeres volt a különbség. A Szuha-völgy térsége rendelkezett a legnagyobb népsűrűséggel, valamint a Bódva-völgy Perkupáig tartó szakasza és a Jósva-patak alsó szakasza, Szintől keletre. A Sajó völgyében csak Hét, Putnok és Sajókaza számított nagyobb népsűrűségű településnek (16. ábra).

A népsűrűség alakulása a népszámszám változásához hasonlóan történt a későbbiekben. 1850-ben (40,4 fő/km²) már elmaradt az országos átlagtól, s ez így maradt az elkövetkezőkben is.

A Szuha-völgy továbbra is a legsűrűbben lakott terület maradt, különösen déli szakaszán. A szénbányászat megindulása kialakított egy nagyobb népsűrűségű településhalmazt, s a Rudabányával határos falvakban is magasabb volt az átlagosnál a népsűrűség. 1941-ben a Sajó-Bódva köze átlagos népsűrűsége 61 fő/km², ez csak 60%-a az akkori országos átlagnak. Ám az említett nagyobb népsűrűségű térségek településein az országos átlagot messze meghaladó népsűrűségi értékek is adódtak (pl. Szuhakállón 154,8 fő/km², Rudabányán 148 fő/km², Kurityánban 143 fő/km², Izsófalván 139,6 fő/km²). A legnagyobb népsűrűséggel nem az említett térségek valamelyikébe tartozó település rendelkezett, hanem az országhatáron található Bánréve (165,4 fő/km²). Az évszázadok óta átkelőhelyként ismert település 1920 után mint

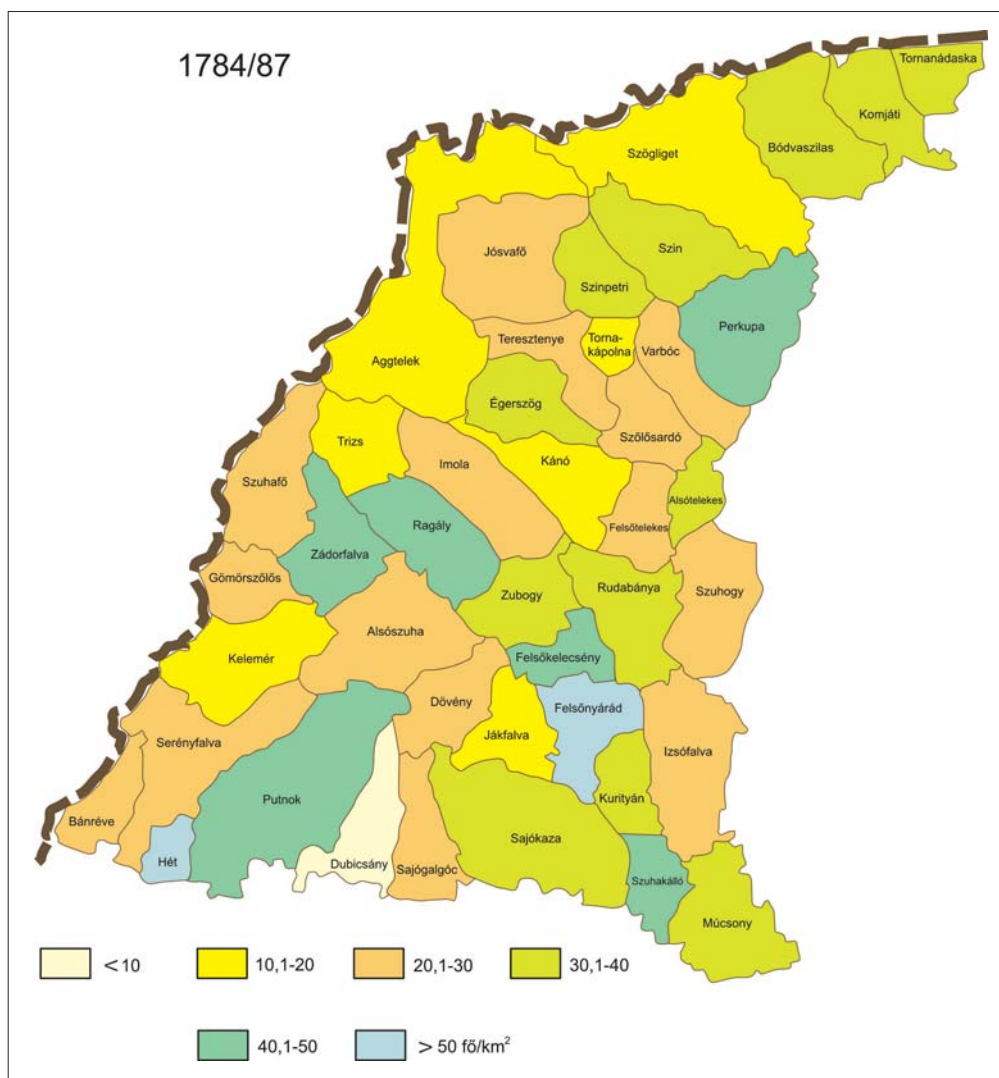
15. ábra. Az egyes települések népségmaximumának az éve.

határátkelő jelentős mértékben felértékelődött, s viszonylag kicsiny határterületéhez képest nagyobb népséget vonzott.

A vidék kétségtelenül legfontosabb települése, Putnok, kiterjedt határa révén „csak” 132 fő/km²-es népsűrűséggel rendelkezett (17-18. ábra).

A települések népességszámát befolyásoló tényezők közül a természetes szaporodás (vagy fogyás) és a vándormozgalom a legjelentősebbek.

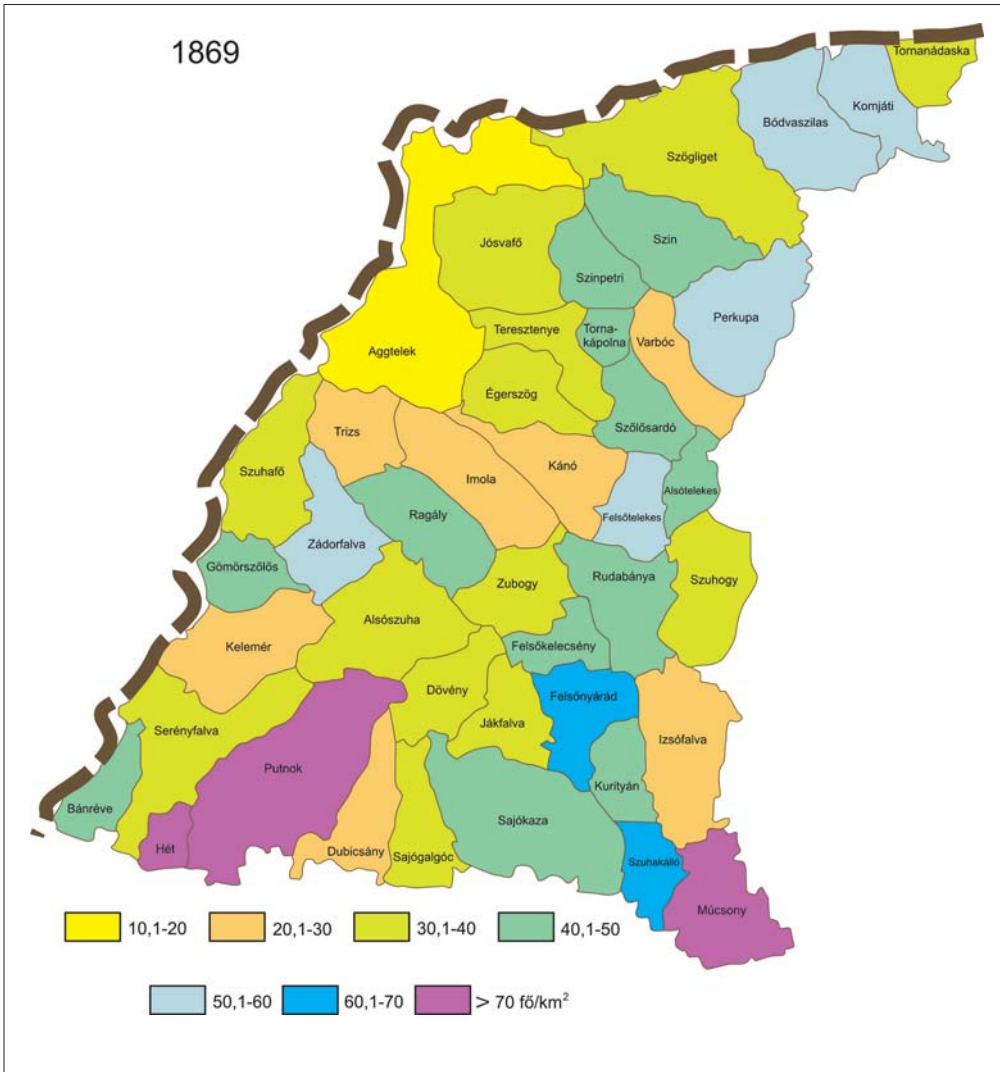
A Sajó-Bódva köze településein a természetes szaporodás hasonló mértékű volt, mint az ország más vidékein. Sem a környékbeli vármegyék átlagától, sem pedig az országotól nem különbözött számottevően. A területen belül talán annyi differenciáltság ismerhető fel, hogy néhány katolikus többségű (római és görög katolikus) településen valamivel az átlag fölötti az értéke (pl. Múcsony, Szuhakálló, Kurityán). Ezt azonban nem lehet általánosítani

16. ábra. Az egyes települések népsűrűsége a 18. század utolsó évtizedeiben (az első népszámlálás adatai alapján, a települések mai területére számítva).

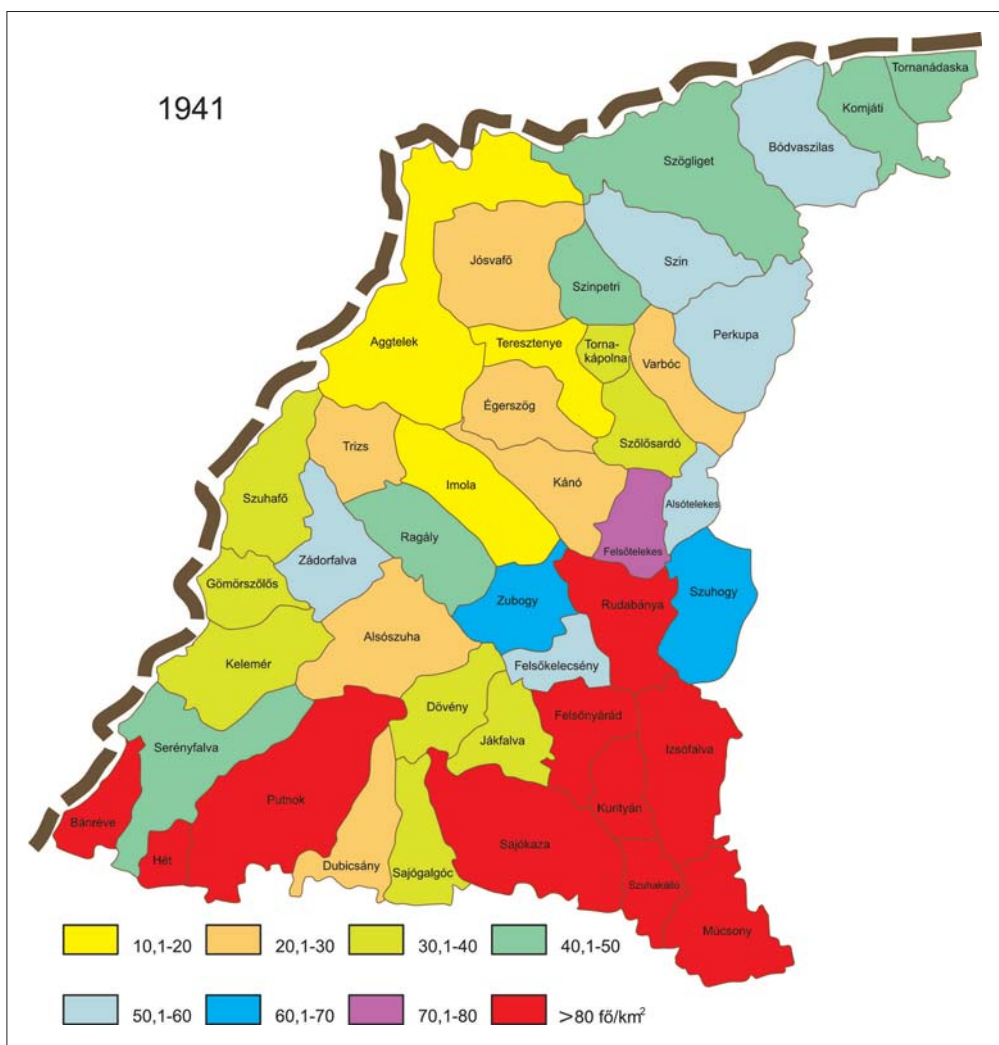
a teljes területre, mert a református többségű települések némelyikében is előfordultak olyan időszakok, amikor átlag fölötti volt a természetes szaporodás (pl. Alsótelekes, Kelemér, Szín – 19. ábra).

A természetes szaporodás ellenében hatott a magas csecsemő- illetve gyermekhalandóság, amely a 18. század végétől az 1900-as évek elejéig jelentős mértékben fékezte a népesség növekedését. A közegészségügyi viszonyok lassú javulásával, az életkörülmények kedvezőbbé válásával azonban ez a tendencia lassan megváltozott. A járványok gyakoriságának és kiterjedésének a csökkenése az egy-egy periódusban kimagaslóan magas halálozási arányt is csökkentette. Mindezek az átlagéletkor növekedését is eredményezték.

17. ábra. A települések népsűrűsége 1869-ben, a mai közigazgatási területre számítva.

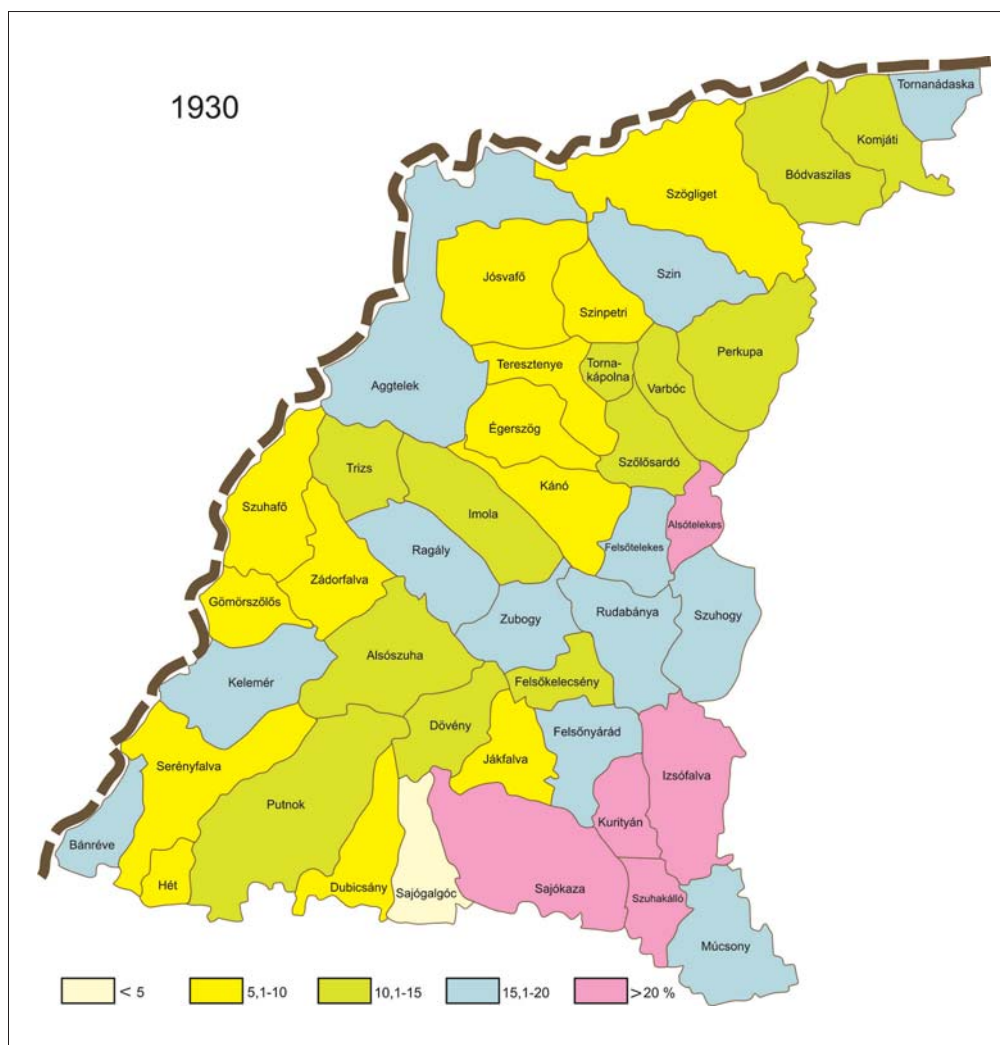
A mai állapotokhoz képest magasnak tűnő természetes szaporodás azonban – mint azt a népességszám vizsgálatánál, vagy az imént vázoltaknál már láttuk – nem vezetett a lakosság jelentős mértékű, vagy ugrásszerű növekedéséhez. A már említett okok mellett szerepet játszott ebben ökológiai katasztrófa (filoxéra-járvány), kedvezőtlen ökonómiai hatások sora és nem utolsósorban az egyes települések belső társadalmának saját viszonyrendszere. Ez utóbbi lényege, hogy a 19. század elejére a Sajó-Bódva közén kialakult a mezőgazdaság népességeltartó képességének és a népesség számának optimális aránya. A későbbiekben a falvak önmaguk akadályozták meg saját túlnépesedésüket, a mezőgazdasági népesség elszegényedését (vagy helyzetük további romlását). Az egyes gazdaságok lehetőségeikhez (és birtok-

18. ábra. A Sajó-Bódva közge népsűrűségi térképe 1941-ben, a települések mai területére számítva.

nagyságukhoz) mérték a népességnövekedést, megakadályozva így a birtokaprózódást. Ennek a gyakorlatnak az egyik megnyilvánulási formája az volt, amikor a mesterségeket elsajátító emberek kénytelenek voltak távolabbi mezővárosban munkát vállalni, hogy ezzel is csökkenték a birtokaprózódást (SZUHAY, 1998).

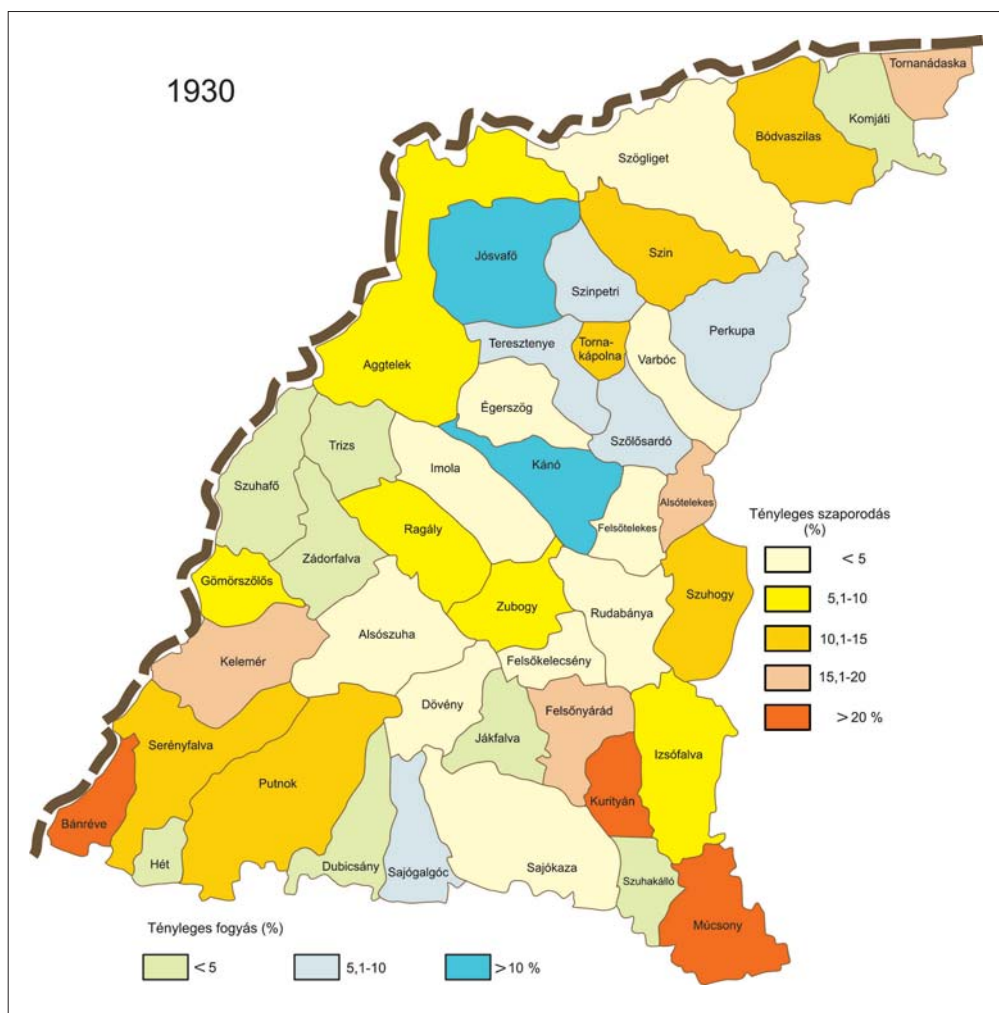
Néhány forrás szerint a településekről történő elvándorlásban hatása volt az 1880-as évek filoxéra pusztításának is. Korábban több településen is fontos elemét képezte a gazdálkodásnak a szőlő- és bortermelés (pl. Szőlősardó, Szin, Szinpetri, Ragály, Putnok). Ezekben a településeken komoly gazdasági veszteséget okozott a vész, s hatása a népességet is érintette. Pontos adatok híján nehéz az elvándorlás mértékéről reális képet alkotni, de közvetett adatok alapján arra következtethetünk, hogy számottevő népesség nem hagyta el a vidéket. A filoxéravész évtizedében a 43 településen mindössze 23%-ban volt tényleges fogyás, s nyilván azt sem a filoxéravész által előidézett kivándorlás eredményezte mindenütt. Csak összehasonlításképpen 1869 és 1880 között ugyanez az érték 73%, 1900 és 1910 között 56%, 1930 és 1941

19. ábra. Természetes szaporodás 1920 és 1930 között az 1920-as népességszám %-ában.

között pedig 42% volt. A szóban forgó kritikus időszakban tehát lényegesen kisebb mértékű tényleges fogyás mutatható ki, mint azt néhány forrás sugallja. Egyébként egy 1865-ből származó statisztika alapján elég pontosan tudjuk, mely településeken fordult elő szőlő. Közülük Felsőnyáradon, Zádorfalván és Teresztenyén valóban tényleges fogyás volt 1880 és 1890 között, ám a szőlővel rendelkező falvaknak ez csak töredéke.

A településekről történő elvándorlásnak más okai is voltak. Ilyen okként említhető az, hogy 1900 és 1910 között a Rozsnyó környéki vaskohók, hámorok többségét becsukták. Ez a falusi szénégetőket, szénfuvarosokat rendkívül hátrányosan érintette, s közülük sokan a kivándorlás mellett döntöttek (PALÁDI-KOVÁCS, 1988). 1920 és 1930 között Szőlőszárdóból, Kánóból, Szuhakállóból többen kivándoroltak (elsősorban Kanadába), illetve elvándoroltak más településekre. Izsófalván a szénbánya bocsátott el munkásokat, s Rudabányán, Szuhakállón, Sajókázán is ugyanezen ok miatt csökkent a népesség az 1920-as években. Máskor pontosan ellentétes folyamat vezetett népességnövekedéshez, néha elég jelentőshöz. Izsófalván pl.

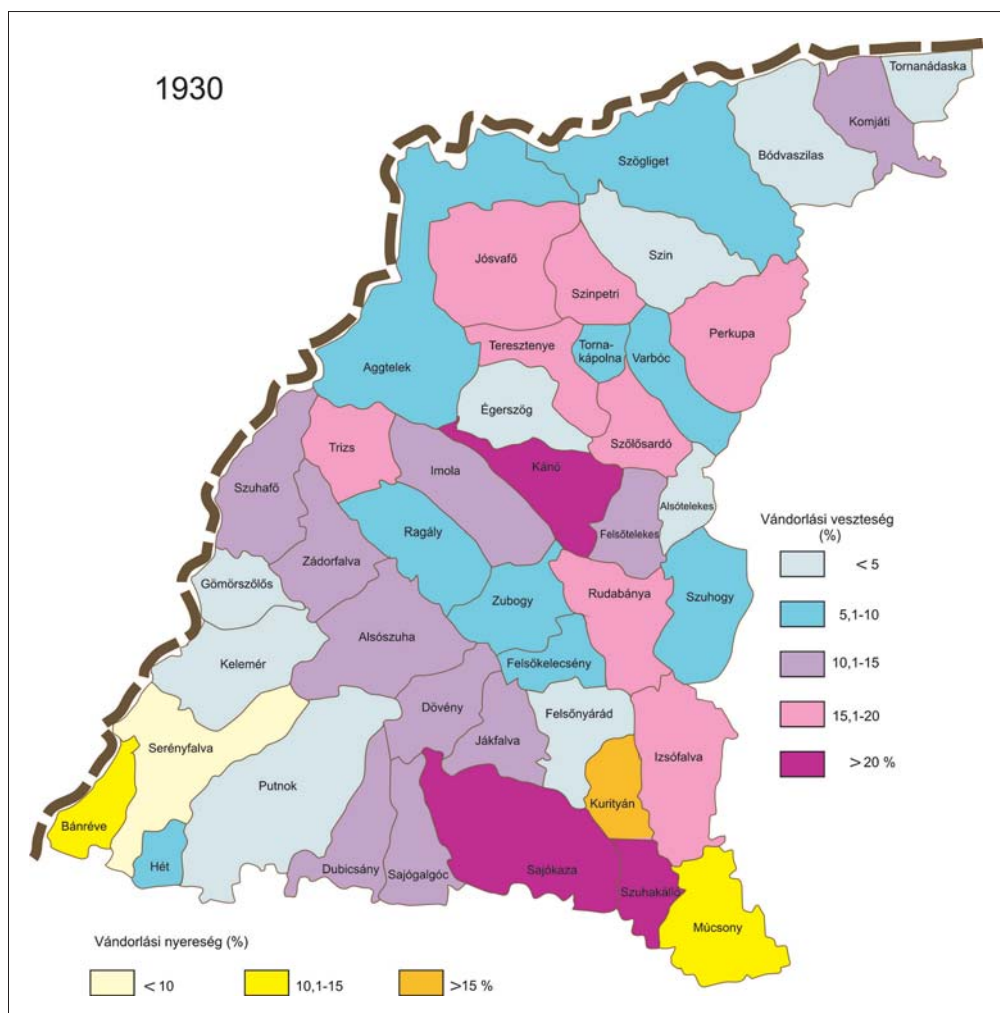

20. ábra. Tényleges szaporodás, illetve fogyás 1920 és 1930 között az 1920-as népességszám %-ában.

1900 és 1910 között közel 50% volt a tényleges szaporodás mértéke, az 1900-as év népességének százalékában kifejezve. Valószínűleg az II. világháború gazdasági hatása (az energia-hordozók iránti igény növekedése) is szerepet játszott abban, hogy ez a tendencia Izsófalván, Kurtyánban, Szuhakállón, Felsőnyárádon 1930 és 1941 között is fokozottan érvényesülhetett (20-21. ábra).

A vizsgált terület teljes népességét vizsgálva az egyes népszámlálási periódusokban mindössze 1870 és 1880 között volt tényleges fogyás, minden azt követő évtizedben (1941-ig) csekély mértékű tényleges szaporodás mutatható ki. Viszont egyetlen olyan település sem akadt, melyben 1869 és 1941 között csak tényleges szaporodás lett volna a jellemző.

A Sajó-Bódva közge népességének a kormegoszlása hasonló volt az ország egészét jellemzőéhez. Az első részletesebb adatok ezt egyértelműen bizonyítják. Pl. az 1900-as népszámlálás vonatkozó adatai (az országos és a települések adatai) százalékos arányait tekint-

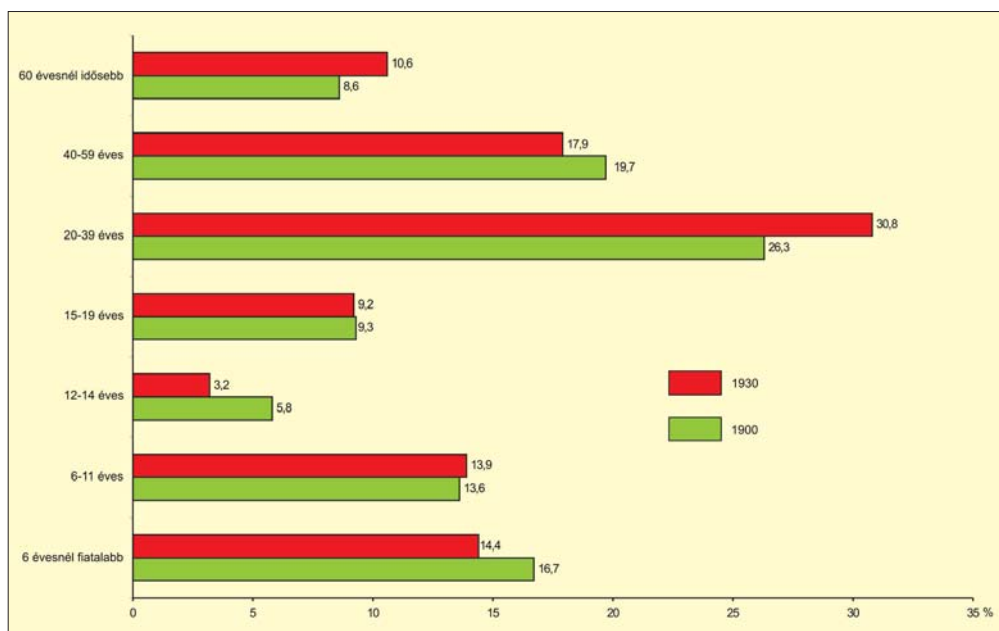

21. ábra. Vándorlási egyenleg 1920-1930 között az 1920-as népességszám %-ában.

ve csak minimális mértékben térnek el egymástól. A fiatalos korstruktúra volt a jellemző, a munkaképes korúak magas arányával (2-3. táblázat).

A falvak népességét összevetve az egyes korosztályokon belül lényeges eltérések nem adódtak, mindössze egyetlen korosztály, a 60 éven felüliek arányában mutatható ki némi differencia. Az országos átlaghoz képest is kicsiny mértékű az eltérés, ugyanis a vizsgált területen 1900-ban és azt követően is magasabb volt már az időskorúak aránya (22. ábra).

A nemek megoszlása lényegében az országosan jellemző értékhez közelített, s a népességet ért nagyobb hatásokat (pl. az I. világháború férfivesztését) tükrözte. 1900-ban pl. 1000 férfira 1037 nő jutott, 1930-ban 1048. (A nemek arányának %-os megoszlása a vizsgált területen 1900-ban: 49,1% férfi, 50,9% nő, országosan ugyanez az arány 49,8% és 50,2%, 1930-ban a Sajó-Bódva köze településein 48,8% férfi, 51,2% nő, országosan 48,9%, illetve 51,1% volt.).

22. ábra. A népesség életkor szerinti megoszlása a jelzett időpontokban.

A keresők és eltartottak arányát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az utóbbiak többségben voltak, bármelyik népszámlálási adatsort vetjük is össze. 1900-ban pl. a Sajó-Bódva köze településein összességében a keresők aránya csak 43,5%, ami a korabeli országos átlagnál (45,9%) is alacsonyabb érték. Az egyes településeken természetesen jelentősebb eltérések adódtak, pl. Izsófalván a keresők aránya ekkor mindössze 33,3%, Kurityánban 30,7%, ugyanakkor Szinpetriben 63%, Szőlősardón 62%, Szuhafőn 59,5%, Szuhakállón 55%. A keresők és eltartottak viszonya a későbbiekben sem változott lényegesen, legfeljebb azokon a szénbányákkal rendelkező településeken, ahol a konjunkturális időkben növekedett a bányák alkalmazottainak a száma, vagy a gyorsan változó gazdasági körülmények éppen ellentétes folyamatot gerjesztettek.

Az aktív keresők – a települések nagyobb hányadában – a mezőgazdaságban kereste boldogulását. 1900-ban a keresők 74,3%-a élt mezőgazdaságból. Korábban ez az arány lényegesen nagyobb lehetett, hiszen az 1880-as évektől sorra nyitó bányák számottevő népességnek biztosítottak munkát, s a települések egy részében ez már 1900-ra foglalkozási átrétegződéshez vezetett. Ez utóbbiak közé tartozott pl. Rudabánya, ahol a bányászatból élő keresők aránya 1900-ban meghaladta a 68%-ot (ugyanaz Felsőtelekesen 41%, Szuhogyon 30%, Sajókazán 29%, Alsótelekesen 28,1%, Izsófalván 18,3%).

Az iparban foglalkoztatottak aránya Putnokon volt a legmagasabb (1900-ban 34,9%), s érdekes módon Ragályban is elérte a 16%-ot. A vidék déli részén akadt még néhány település, ahol 1900-ban, az iparban foglalkoztatottak aránya meghaladta az 5%-ot (Serényfalva 13,6%, Zádorfalva 12,7%, Bánréve 11,2%, Felsőnyárád 7,8%, Izsófalva 5,6%).

Bánrévén a közlekedésben foglalkoztatottak aránya volt magas (25,7%).

A legtöbb településen azonban a mezőgazdaság biztosította az egyetlen munkalehetőséget. Sok faluban a mezőgazdaságból élő keresők aránya még a századfordulón is elérte vagy meghaladta a 90%-ot (Kánó 96,5%, Múcsony 95,1%, Tornakápolna 93,7%, Gömörszőlős 92,6%, Szuhakálló 92,5% stb.).

A teljes népesség nemzetgazdasági ágankénti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy 1900-ban a népesség 64,5%-a élt mezőgazdaságból (országosan ez az arány 68,4%), ipar- és bányászatból 21,5% (országosan 14,4%), kereskedelem- és közlekedésből 4% (országosan 5,2%), 7,7%-a pedig egyéb területen biztosította megélhetését (országosan 12% volt ugyanezen kategória aránya). A vizsgált időszak végére a mezőgazdaságból élők aránya tovább csökkent, s a teljes népességnek már csak 46,8%-a tartozott ebbe a csoportba (az országos átlag 48,1%). Növekedett viszont a bányászatból (kisebb mértékben az iparból) élők részesedése (a Sajó-Bódva közén 37,8%, míg az országos átlag 22,4%). Néhány településen kiemelkedő szerepet játszott a bányászat a népesség ellátásában, s ez eredményezte az összességében kedvezőnek tűnő helyzetet. Az 1940-es évekre a szénbányászat a korábbiakhoz képest intenzívvé vált Izsófalván (a teljes népesség 78,8%-a élt akkor a bányászatból), Kurityánban (73,6%), Szuhakállón (61,3%), Múcsonyban (59,6%), Sajókazán (56,7%) és Felsőnyáradon (52,9%). Rudabányán és a környékbeli településeken a vasérc kitermelése teremtett hasonló helyzetet (Rudabánya 69%, Felsőtelekes 61,8%, Alsótelekes 51,9%, Szuhogy 52,4%). A bányák tágabb környezetébe tartozó falvak némelyikéből is elég sokan vállaltak munkát e településeken, így azokban is viszonylag magas volt a bányászatból élők aránya.

2. táblázat. A népesség életkor szerinti megoszlása 1900-ban (fő).

	Népesség	6 éves- nél fiatal- abb	6-11 éves	12-14 éves	15-19 éves	20-39 éves	40-59 éves	60 éves- nél idősebb
Aggtelek	557	102	77	38	50	133	126	31
Alsószuha	746	131	107	44	68	173	161	62
Alsótelekes	317	54	55	14	330	93	45	23
Bánréve	564	113	64	35	42	196	81	33
Bódvaszilás	883	139	129	52	85	213	183	82
Dövény	445	86	64	16	39	111	88	40
Dubicsány	335	50	44	17	33	100	60	31
Égerszög	381	53	37	20	27	101	90	53
Felsőkelecsény	439	65	65	27	47	200	96	28
Felsőnyárad	685	108	77	44	47	111	125	83
Felsőtelekes	478	72	78	41	53	120	94	20
Gömörszőlős	354	49	48	14	28	93	77	45
Hét	354	48	42	17	25	107	69	46
Imola	398	82	62	19	26	101	71	37
Izsófalva	1 347	256	197	91	123	325	257	98
Jákfalva	270	42	36	11	26	77	55	23
Jósvafő	608	96	72	30	61	153	130	66
Kánó	358	58	54	24	34	95	76	17
Kelemér	601	92	73	30	68	163	126	49
Komjáti	512	94	83	36	52	122	86	39
Kurityán	472	100	59	21	48	113	85	46
Múcsony	1 329	232	153	68	107	381	271	115
Perkupa	891	174	136	54	80	202	165	80
Putnok	3 471	530	445	242	376	998	638	242

	Népesség	6 éves- nél fiatal- labb	6-11 éves	12-14 éves	15-19 éves	20-39 éves	40-59 éves	60 éves- nél idősebb
Ragály	648	126	80	45	60	174	117	46
Rudabánya	2 319	441	315	120	215	782	373	73
Sajógalgóc	342	49	34	16	36	100	77	30
Sajókaza	2 342	413	302	128	232	709	397	161
Serényfalva	791	111	86	49	75	232	181	57
Szin	728	133	106	61	71	175	136	46
Szinpetri	384	47	53	23	24	98	81	58
Szögliget	803	117	124	59	104	173	173	53
Szőlősdárdó	429	56	58	31	52	100	102	30
Szuhafő	489	64	56	23	49	122	113	62
Szuhakálló	507	94	73	31	42	132	97	37
Szuhogy	912	149	127	58	92	260	171	55
Teresztenye	222	34	23	15	16	53	56	25
Tornakápolna	169	27	24	13	13	38	36	18
Tornanádaska	366	72	64	22	32	99	52	25
Trizs	353	51	60	27	39	77	71	28
Varbóc	284	54	45	16	27	67	51	24
Zádorfalva	759	121	95	39	67	201	165	71
Zubogy	562	115	66	32	57	141	105	46

3. táblázat. A népesség megoszlása életkor szerint 1930-ban (fő).

	Népesség	6 éves- nél fiatal- labb	6-11 éves	12-14 éves	15-19 éves	20-39 éves	40-59 éves	60 éves- nél idősebb
Aggtelek	648	97	90	16	53	199	131	62
Alsószuha	665	95	94	23	59	203	107	84
Alsótelekes	379	62	65	17	33	115	61	26
Bánréve	1 098	144	104	40	115	403	199	82
Bódvaszilás	980	137	125	28	96	309	154	130
Dövény	412	51	63	12	43	115	88	40
Dubicsány	411	64	51	9	41	130	81	35
Égerszög	303	50	37	7	18	85	61	45
Felsőkelecsény	411	47	71	22	34	115	72	50
Felsőnyárád	796	122	101	25	72	256	132	87
Felsőtelekes	619	104	89	20	55	206	90	55
Gömörzölös	319	43	36	10	26	92	65	47
Hét	357	45	37	8	29	121	74	43
Imola	330	46	34	14	29	102	61	44
Izsófalva	3 252	524	568	165	262	977	556	200
Jákfalva	292	49	36	7	22	97	53	28
Jósvafő	590	68	73	18	59	198	104	70

	Népesség	6 éves- nél fiatalabb	6-11 éves	12-14 éves	15-19 éves	20-39 éves	40-59 éves	60 éves- nél idősebb
Kánó	295	40	42	10	32	80	56	35
Kelemér	798	132	108	20	74	250	137	77
Komjáti	544	70	88	21	55	158	97	55
Kurityán	894	198	136	21	68	296	131	44
Múcsony	1 966	304	301	75	152	590	373	171
Perkupa	867	113	115	19	63	281	169	107
Putnok	4 646	551	580	171	519	1 467	922	433
Ragály	683	100	99	26	57	207	126	68
Rudabánya	2 176	327	303	94	214	661	380	160
Sajógalgóc	410	45	67	13	39	131	73	42
Sajókaza	2 825	430	457	119	252	818	516	232
Serényfalva	1 010	131	122	30	89	315	190	133
Szin	909	145	146	41	91	259	142	85
Szinpetri	359	43	52	7	31	100	67	59
Szögliget	1 014	128	167	38	109	293	182	97
Szőlősdó	402	59	53	12	37	110	90	41
Szuhafő	468	59	57	10	92	146	97	67
Szuhakálló	684	118	97	25	49	204	120	71
Szuhogy	1 041	149	157	37	102	309	176	111
Teresztenye	181	30	21	6	12	55	31	26
Tornakápolna	166	31	22	3	10	55	17	28
Tornanádaska	420	63	55	19	40	145	58	39
Trizs	329	40	49	8	38	96	54	44
Varbóc	307	37	52	9	26	90	52	41
Zádorfalva	762	92	86	26	81	235	163	79
Zubogy	700	100	105	32	69	195	128	71

4. táblázat A népesség száma nemzetgazdasági áganként, foglalkozási viszony szerint 1900-ban (fő).

	Összes népesség	Mezőgazdaság	Bányászat, ipar	Közlekedés, kereskedelem	Közforgalom	Egyéb
Aggtelek	557	501	27	9	6	14
Alsószuha	746	612	93	9	9	23
Alsótelekes	317	219	97		1	
Bánréve	564	249	64	173	23	55
Bódvaszilas	883	594	94	42	24	129
Dövény	445	280	45		9	110
Dubicsány	335	269	16	11	7	32
Égerszög	381	317	43	4	15	2
Felsőkelecsény	439	243	57	3	14	122
Felsőnyárad	685	347	54	14	26	244
Felsőtelekes	478	209	229	1	16	23

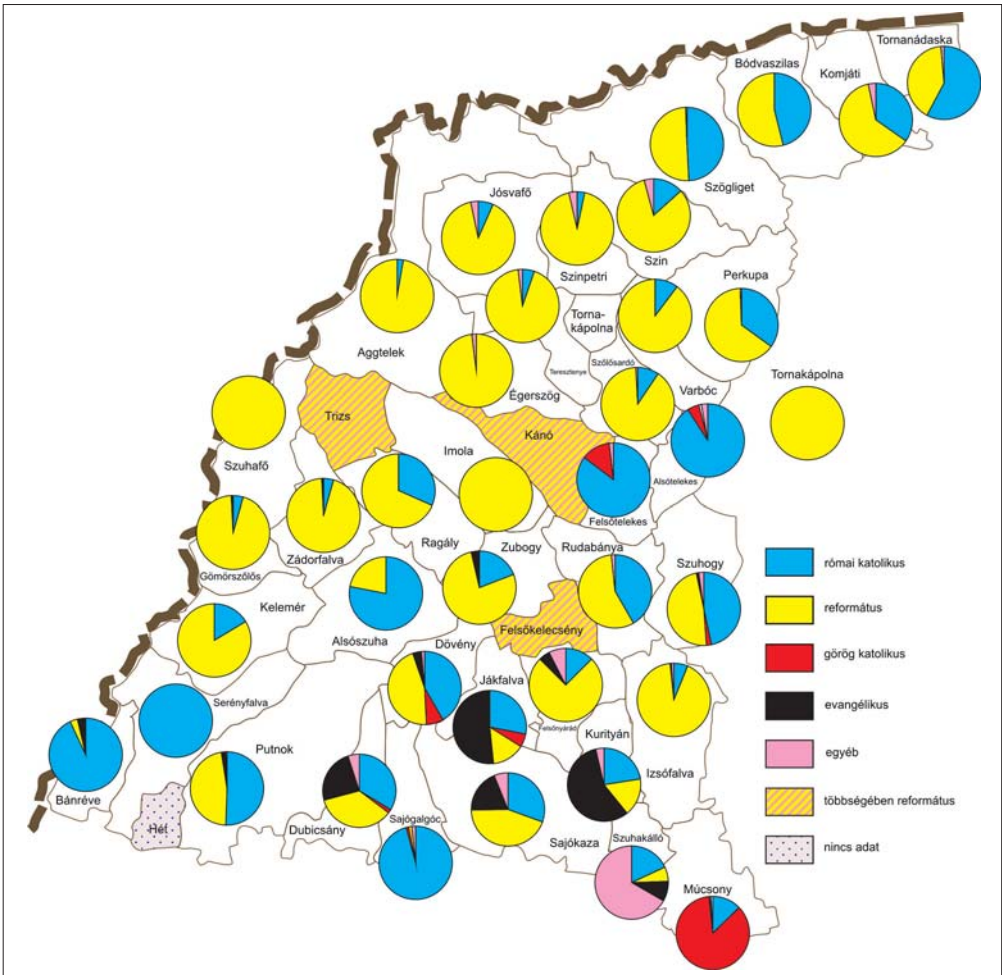
	Összes népesség	Mezőgazdaság	Bányászat, ipar	Közlekedés, kereskedelem	Közszolgálat	Egyéb
Gömörzölös	354	322	44		4	4
Hét	354	292	44		7	11
Imola	398	321	42		14	21
Izsófalva	1347	896	301	39	30	81
Jákfalva	270	244	10	4	1	11
Jósvafő	608	458	102	10	9	19
Kánó	358	346	8	3		1
Kelemér	601	498	47	8	16	32
Komjáti	512	418	25	26	14	29
Kurtyán	472	406	27	8	3	28
Múcsony	1329	1220	57	22	14	16
Perkupa	891	702	107	49	18	15
Putnok	3471	1160	1262	518	123	408
Ragály	648	450	100	13	20	65
Rudabánya	2319	396	1733	30	56	104
Sajógalgóc	342	265	14	2	10	51
Sajókaza	2342	1157	865	96	71	153
Serényfalva	791	659	104	8	6	14
Szin	728	486	58	25	28	131
Szinpetri	384	335	19	7	4	19
Szögliget	803	711	48	16	11	17
Szőlősdárdó	429	340	51	8	17	13
Szuhafő	489	426	43	4	9	7
Szuhakálló	507	448	38	5	6	10
Szuhogy	912	510	334	9	14	45
Teresztenye	222	175	28		5	14
Tornakápolna	169	154	3		2	10
Tornanádaska	366	201	21	26	8	110
Trizs	353	318	15	5	1	14
Varbóc	284	245	17		8	14
Zádorfalva	759	588	95	4	9	63
Zubogy	562	491	25		9	37

5. táblázat. A népesség nemzetgazdasági áganként, foglalkozási viszony szerint 1941-ben (fő).

	Összes népesség	Mezőgazdaság	Bányászat, ipar	Közlekedés, kereskedelem	Közszolgálat	Egyéb	Nyugdíjas
Aggtelek	713	625	28	33	20	7	
Alsószuha	662	568	64	13	17		
Alsótelekes	372	173	193	6			
Bánréve	1 095	214	159	501	50	7	164
Bódvaszilás	1 035	566	237	132	43	30	27

	Összes népesség	Mezőgazdaság	Bányászat, ipar	Közlekedés, kereskedelem	Közszolgálat	Egyéb	Nyugdíjas
Dövény	431	319	81	13	14	4	
Dubicsány	367	228	41	25	43		30
Égerszög	315	272	26	6	10		1
Felsőkelecsény	412	338	44	20	9		1
Felsőnyárad	1 013	370	536	33	57		17
Felsőtelekes	673	205	416	16	5		31
Gömörszőlős	309	293	5	3	7	1	
Hét	480	399	51	15	11	1	3
Imola	319	287	9	14	9		
Izsófalva	4 388	561	3 458	146	67	3	153
Jákfalva	294	200	70	15	9		
Jósvafő	607	507	58	19	11	9	3
Kánó	326	238	56	5	1	11	15
Kelemér	699	616	39	23	15		6
Komjáti	523	382	63	35	14	19	10
Kurityán	1 055	195	777	42	13		28
Múcsony	2 189	730	1 305	48	47	24	35
Perkupa	989	737	164	65	23		
Putnok	4 555	1 285	1 255	1 024	530	152	309
Ragály	765	480	144	71	55	4	11
Rudabánya	2 509	418	1 732	116	53	2	188
Sajóalgóc	385	245	113	18	9		
Sajókaza	2 745	758	1 556	171	113	17	130
Serényfalva	942	559	287	69	10	10	7
Szin	951	765	80	55	37	1	13
Szinpetri	394	350	26	9	7		2
Szögliget	996	884	58	30	15	3	6
Szőlősardó	377	322	23	14	11	5	2
Szuhafő	495	422	49	11	12	1	
Szuhakálló	1 068	320	655	55	7	3	28
Szuhogy	1 106	453	580	26	17	1	29
Teresztenye	168	152	11				5
Tornakápolna	159	152	1		6		5
Tornanádaska	356	275	20	36	20		5
Trizs	360	321	17	7	10	5	
Varbóc	293	276	7	6	4		
Zádorfalva	699	500	93	24	81		
Zubogy	745	433	254	12	46		

Az ipar továbbra is Putnokon volt meghatározó jelentőségű (27,6%), a többi településen vagy egyáltalán nem játszott szerepet, vagy csak néhány családnak biztosított megélhetést. Bánrévén viszont tovább növekedett a közlekedésből élők aránya (45,7% – 4-5. táblázat).

23. ábra. A népesség vallás szerinti megoszlása az 1840-es években (FÉNYES, 1851 adatai alapján).

A népesség műveltségi szintjére elsősorban az írni és olvasni tudók számából tudunk következtetni. 1900-ban a 6 évesnél idősebbek 74,3%-a tudott írni és olvasni, ami lényegesen meghaladta az akkori országos átlagot (59,3%). A következő évtizedekben komolyabb változás e tekintetben nem következett be, pl. 1930-ban a 6 éven felüliek 77,6%-a írt és olvasott. A népesség iskolai végzettsége a korabeli állapotoknak megfelelően alakult, s általánosan jellemző volt a vidéken a közép- és felsőfokú iskolai végzettségük csekély száma.

A lakosság vallás szerinti megoszlására a reformátusok magasabb aránya a jellemző. Különösen a gömri részen volt a reformátusok túlsúlya szembeötlő, főleg a kismemesi falvakban. A borsodi települések egy részében – elsősorban ott, ahol nagybirtokos is élt – a római katolikusok voltak relatív többségben, s a tornai települések némelyikében is hasonló a helyzet. Néhány faluban az evangélikusok (Jákfalva, Kurityán), míg Múcsonyban a görög katolikusok száma volt magas. Egy 1792-ből származó egyházi forrás szerint Múcsonyban 425 görög katolikus élt (1784/87-ben 637 lakták a falut). A teljes területen összesen 791 görög katolikus vallású embert írtak össze (Szuhakállón 123 főt, Dövényben 38 főt, Rudabányán 29 főt, Szuhogyon 24 főt, Tomanádaskán 22 főt stb.).

átlaggal, ám Putnokon kiugróan magas ez az érték (18,9%). A zsidóság száma a 19. század második felében kezdett gyarapodni a Sajó-Bódva közén. Korábban legfeljebb egy-két család élt a kisebb falvakban (de nem mindegyikben), akik gyakran kocsmabérlők voltak, esetleg szatócsboltot is működtettek. A nagyobb települések tehetősebb zsidó családjai elsősorban termény- és fakereskedők, hasznbérlők voltak, a kevésbé módosabbak vásároztak, illetve szatócsboltot vezettek. A legszegényebbek állatbőrök begyűjtésével, gyapjú, toll, pehely felvásárlásával foglalkoztak (PALÁDI-KOVÁCS, 1988, 2003 – 6-7. táblázat).

A következő évtizedekben lényeges változás nem következett be a népesség vallás szerinti megoszlásában. Abszolút értékben minden felekezet száma növekedett ugyan, de egymás közötti arányuk lényegesen nem változott. Talán a katolikusok és a reformátusok számaránya között differenciálódott némileg a viszony, mert egyes településeken a katolikus száma növekedett, míg a reformátusoké csökkent. Ennek ellenére a felekezeti szempontból vegyes lakosságú falvakban gyakran a tősgyökeres reformátusok kezében maradt a település vezetése a katolikus többség ellenére is (PALÁDI-KOVÁCS, 1988).

6. táblázat. A népesség vallás szerinti megoszlása 1900-ban (fő).

	Római katolikus	Görög katolikus	Görög-keleti	Evangélikus	Református	Unitárius	Izraelita
Aggtelek	83			9	458		9
Alsószuha	131		3	4	596		12
Alsótelekes	254	42			16		5
Bánréve	414	3		12	94	1	40
Bódvaszilás	508	10		4	312		49
Dövény	206	31		10	189		9
Dubicsány	168			29	133		5
Égerszög	27	1			339		11
Felsőkelecsény	109	9		10	302	2	7
Felsőnyárád	187	15		25	418		40
Felsőtelekes	365	36		8	61		8
Gömörszőlős	34			6	305		9
Hét	55	1		3	279		16
Imola	46	9		7	326		10
Izsófalva	340	30		51	885		40
Jákfalva	124	16		97	22		11
Jósvafő	72			23	475		38
Kánó	34	1			320		3
Kelemér	177			3	414		7
Komjáti	284	12		3	192		21
Kurtyán	198	13		200	57		4
Múcsony	64	1194			8		63
Perkupa	317	13		1	533		27
Putnok	1 551	6		92	1 166		656
Ragály	313	6		11	287		31
Rudabánya	1 327	55	1	307	580		49
Sajógalgóc	312	7		4	15		4

	Római katolikus	Görög katolikus	Görög- keleti	Evangé- likus	Református	Unitárius	Izraelita
Sajókaza	1 076	43	1	308	846		68
Serényfalva	731			5	40		15
Szin	157	3		4	535		29
Szinpetri	51				318		15
Szögliget	572	9			190		32
Szőlősdárdó	46			4	371		8
Szuhafő	86			7	387		9
Szuhakálló	124	294		29	28		32
Szuhogy	442	61		4	382		23
Teresztenye	25			1	191		5
Tornakápolna	11				152		6
Tornanádaska	303	13		1	35		14
Trizs	52			8	291		2
Varbóc	92	1			188		3
Zádorfalva	132			7	592		28
Zubogy	96			2	453		11
Összesen	11 696	1 934	5	1 299	13 781	3	1 484

7. táblázat. A népesség vallás szerinti megoszlása 1930-ban (fő).

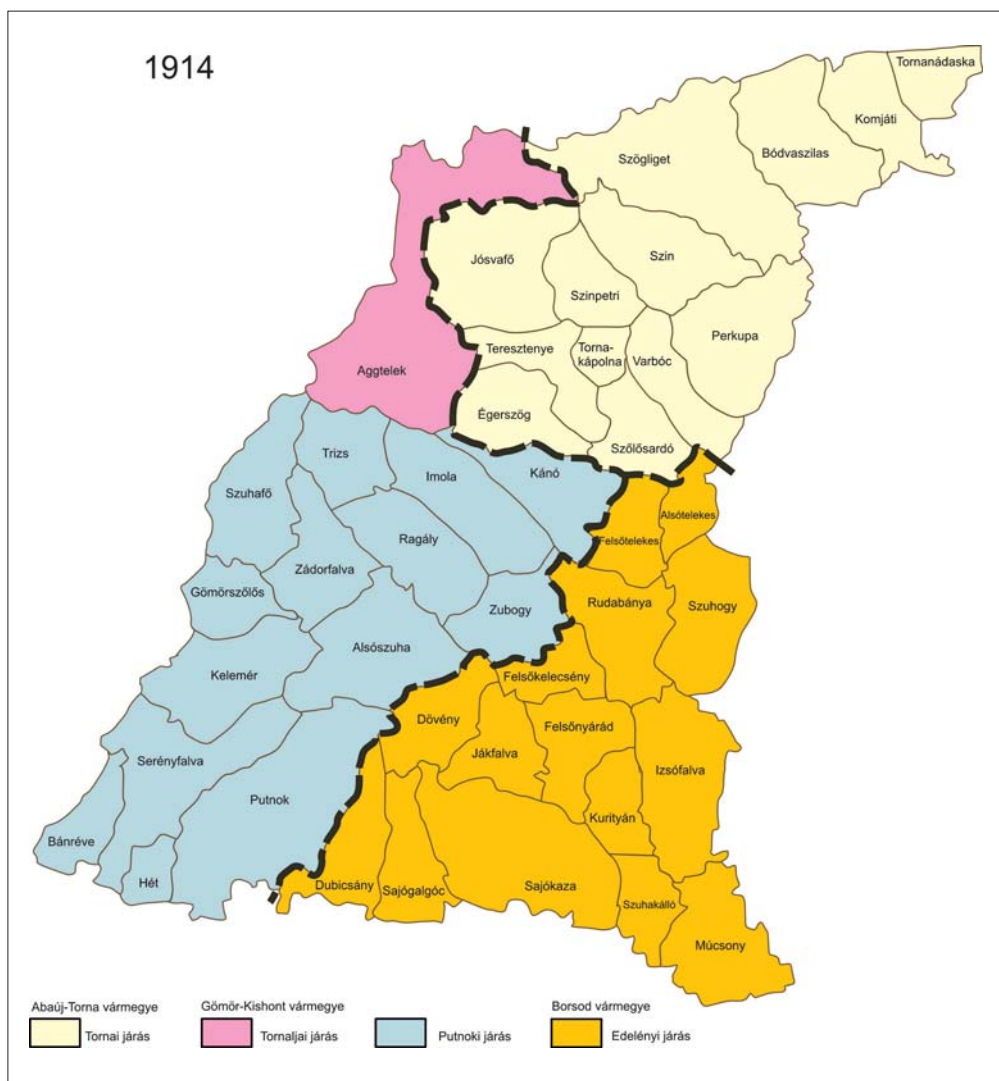
	Római katolikus	Görög katolikus	Görög- keleti	Evangé- likus	Református	Izraelita	Egyéb
Aggtelek	112	1		23	504	8	
Alsószuha	155	4		1	498	7	
Alsótelekes	307	48			16	8	
Bánréve	863	9	1	44	166	11	4
Bódvaszilás	607	7		3	339	24	
Dövény	207	35		8	159	3	
Dubicsány	179	3	5	28	190	6	
Égerszög	31	7			249	4	12
Felsőkelecsény	103	22		15	264	3	4
Felsőnyárád	285	22	1	29	441	18	
Felsőtelekes	490	54		5	70		
Gömörszőlős	44			2	269	4	
Hét	92		1	7	253	4	
Imola	36	1		4	286	3	
Izsófalva	1 488	179	1	153	1 387	41	3
Jákfalva	153	10		67	57	4	1
Jósvafő	63			4	513	10	
Kánó	15			1	274	5	
Kelemér	277	11		4	505	1	
Komjátói	323	10			203	8	

	Római katolikus	Görög katolikus	Görög- keleti	Evangé- likus	Református	Izraelita	Egyéb
Kurityán	448	41		182	213	10	
Múcsony	531	1250		27	136	19	8
Perkupa	312	12	2	3	523	14	1
Putnok	2 166	41		129	1 581	723	6
Ragály	355	4	1	3	304	16	
Rudabánya	1 179	44	7	178	725	42	1
Sajógalgóc	387	2		3	18		
Sajókaza	1 374	72	3	358	919	98	1
Serényfalva	842	3	3	15	143	4	
Szin	268	1		2	606	32	
Szinpetri	55				301	3	
Szögliget	788	9		1	209	7	
Szőlősdárdó	40	1		3	355	3	
Szuhafő	101	3		3	356	5	
Szuhakálló	277	325		25	45	12	
Szuhogy	527	50			454	10	
Teresztenye	19	6		2	151	3	
Tornakápolna	6				156	4	
Tornanádaska	362	10		2	42	4	
Trizs	47			3	277	2	
Varbóc	96	3		5	198	5	
Zádorfalva	233	1		5	512	11	
Zubogy	72			2	621	5	
Összesen	16 315	2 301	25	1 349	15 488	1 204	41

1930-ra a katolikusok aránya 44,4%-ra nőtt, a reformátusoké pedig 42,2%-ra csökkent (ez az országosan tapasztalható folyamatnak éppen az ellentettje, ugyanis az 1900-as 14,4%-ról 1930-ra 20,9%-ra növekedett országosan a reformátusok aránya). Csökkenés következett be az evangélikusok és a zsidók arányában is. A görög katolikusok aránya változatlan maradt (24. ábra).

A római katolikusok számának a növekedése egyértelműen a nagyobb természetes szaporodásnak tulajdonítható, s csak egyes településeken változott számuk a katolikus vallású betelepülők révén (elsősorban a bányászati tevékenységet folytató falvak esetében).

Alapvetően tehát a Sajó-Bódva közének nagyobb része évszázadokon keresztül református többségű vidék volt, ahol nagyon szigorú elvek szerint éltek az emberek. A katolikus és református népesség egymással nem keveredett, vegyes házasságokat nem kötöttek, így társadalmi kapcsolataik is szűk határon belül mozogtak. A reformátusokat puritánságuk mellett nagyfokú racionalitás jellemezte, mely tulajdonság egyaránt megmutatkozott gondolkodásukban, szokásaikban, gazdálkodásukban és épített környezetükben is (E. KOVÁCS & E. KOVÁCS, 1997). Mindezek komoly szerepet játszhattak abban, hogy az alapvetően városhiányos, kisfalvas településszerkezetű, forgalmi árnyékban fekvő térség társadalma kevésbé differenciálódott, különösen a kisnemesi falvakban (pl. Zádorfalva, Suhafő, Alsószuha, Aggtelek, Imola, Kánó, Ragály, Hét, Zubogy), de még ott is, ahol viszonylag sok kisnemes élt, mint pl. Jósvafőn, Égerszögön, Varbócon, Teresztenyén. Egyes településeket hosszú időn át nemesi

25. ábra. Az egyes vármegyékhez tartozó települések 1914-ben.

közbirtokosság igazgatott (pl. Aggtelek, Égerszög, Imola, Jósvalfő). Mindezek fényében talán érthető, hogy a feudális kori jogállás emlékét az egykori köznemesség még a 20. század első felében is makacsul őrizte. A vagyon, a felekezeti hovatartozás, a származástudat alapvetően meghatározta a társadalmi kapcsolatokat (PALÁDI-KOVÁCS, 1988).

A mai országhatár és a két határoló folyó által közrezárt terület 43 településén egykor három vármegye osztozott. A vármegyék határainak találkozási pontja Szőlőszárdó–Kánó–Felsőtelekes közös határpontján volt, melytől észak-északkeletre Torna (Abaúj-Torna), nyugat-délnyugatra Gömör (Gömör-Kishont), dél-délkeletre pedig Borsod vármegye terült el. A vármegyei határok közigazgatási szempontból valóságos határt képeztek, más szempontból viszont a szomszédos vármegyékhez tartozó települések között határokon túlnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok működtek (25. ábra).

A magyarság délről észak felé haladva először a határoló folyóvölgyeket, majd a belső területek patakvölgyeit szállta meg, s zömmel azokban hozta létre állandó településeit. Némelyik szűk patakvölgyben létesült (pl. Imola az Imola-patak völgyében), mások a tágas völgytalpon formálódtak (pl. Felsőnyárád a Szuha- és a Csörgös-patak által feltöltött térszínen). A Sajó bal partján folyóteraszokon jöttek létre települések (pl. Hét, Putnok), de egy-egy bővizű karsztforrás is telepítő tényező lehetett (pl. Tornanádaska, Teresztenye esetében). A völgyi falvak sorába egyedül a 350 méter tengerszint feletti magasságban fekvő Aggtelek nem illeszthető be, míg Tornakápolna – MÓGA J. (1998) szerint – egy karszteremi töbrben jött létre.

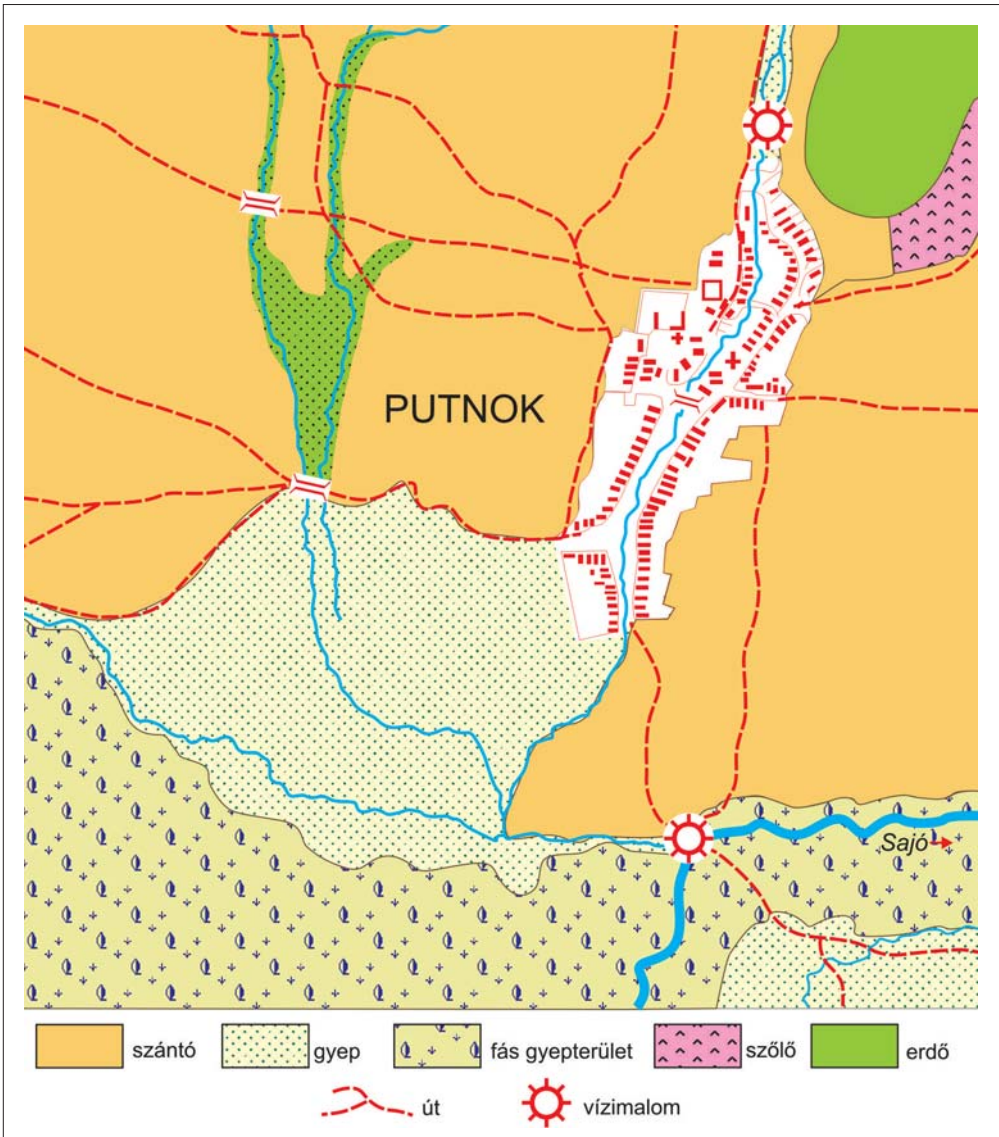
A völgyek fekvése, kiterjedése, litológiai, vízrajzi és talajtani adottságai (ún. helyi energiái) stb. alapvetően meghatározták a települések alaprajzát, térbeli kiterjedésük lehetőségeit és a racionálisan művelhető földterületek nagyságát. A Sajó-Bódva közének nagyobbik részén a helyi energiák a törpe- és aprófalvas településhálózat kialakulásának kedveztek, míg a folyóvölgyek kiszélesedő völgyperemlein, teraszain kedvezőbb lehetőségek nyíltak nagyobb kiterjedésű és lélekszámú települések kialakulásához is (Putnok, Sajókaza, Bódvaszilás). Ez utóbbiak közül Putnok emelkedett ki az idők folyamán, melynek fejlődését előnyös közlekedés-földrajzi helyzete is elősegítette (26. ábra). Az is kedvező volt a település szempontjából, hogy határában hosszú időn keresztül stratégiai fontosságú vár állott, az északi végvárrendszer tagjaként (1578-tól). A vár egészen a 18. század elejéig – amikor is hadászati jelentőségét elveszítette – jótékony hatással lehetett a környék – benne Putnok – gazdasági életére is. A vár személyzetének élelmiszerral, gazdasági eszközökkel és fegyverekkel történő ellátásához valószínűleg a putnokiak járultak hozzá leginkább, így az ebből eredő gazdasági előnyöket is ők élvezhették. Talán nem túlzás azt állítani, hogy e katonai erődítménynek – hanyatlásáig – hadászati feladatai ellátása mellett településfejlesztő hatása is volt.

A 18-19. században a vizsgált térségben csak Putnok nyerte el a mezővárosi címet. Természetesen a távolabbi térségekben más mezővárosok is voltak, mint Edelény, Szendrő, Torna, Sajószentpéter, Sajógömör, Rimaszécs, Pelsőc, de ezek többsége legfeljebb csak közvetett hatást fejtet ki vidékünk településrendszerére. Közülük Torna közigazgatási funkciója révén feltétlenül kiemelendő, hiszen hol vármegyei központként, hol csak a Tornai járás székhelyeként a Torna (Abaúj-Torna) vármegyéhez tartozó 13 település regionális centrumának számított.

A vidék délkeleti harmadán lévő falvak, melyek Borsod vármegyéhez tartoztak, egyértelműen a közeli vármegyei központ – Miskolc – vonzáskörébe sorolhatók. Miskolc a 18. század végétől kezdődően egyre nagyobb szerepet játszott a térség gazdasági életében, s ez a tendencia a későbbiek folyamán csak erősödött. Kedvező helyi és helyzeti energiái révén tájszervező központi funkciót látott el, piacközponti vonzásterülete dinamikusan növekedett, majd a vasútépítés megindulása után forgalmi helyzete is felértékelődött.

Gömör (-Kishont) vármegye nem nagy lélekszámú, ám regionális szinten annál jelentősebb gazdasági potenciállal rendelkező mezővárosai (Rimaszombat, Rozsnyó, Rimaszécs, Sajógömör, Pelsőc, Csetnek, Jolsva stb.) nemcsak a vármegyéhez tartozó településeket vonzották, hanem a Miskolc–Kassa vonaltól keletre elterülő vidékre is komoly hatást fejtettek ki. Kisebb mértékben ugyan, de az Alföld északi régiói is hatottak vidékünkre. Egyrészt időszakos munkalehetőség biztosításával, a nyári aratási munkálatok során, másrészt az Alföld és az iparosodottabb északi térségek között zajló termékcseré révén is jó néhány település jutott számottevő bevételhez úgy, hogy részt vett a termékcseré lebonyolításában (ilyen település volt pl. Zádorfalva).

A peremi folyóvölgyekben haladó útvonalak településfejlesztő hatása sem volt elhanyagolható, különösen a vasútvonalak kiépítését követően. Sajnos ez a kedvező hatás a belső területen fekvő falvakat lényegében érintetlenül hagyta, vagy csak nagyon differenciáltan érvénye-

26. ábra. Putnok belsőége és a település környezete a 18. század utolsó harmadában (az I. katonai felmérés alapján).

sült. A Sajó-Bódva közén végül is egyetlen olyan település sem formálódott ki az idők folyamán, amely az ipar, kereskedelem, közlekedés, közigazgatás stb. tekintetében vonzáskörzettel rendelkező centrumként funkcionálhatott volna. Ebben valószínűleg a falvak vármegyékben elfoglalt periféria helyzete is közrejátszott. A vidék településrendszerét így a kétszintű hierarchia jellemezte, amelynek egyik szintjét a Sajó és a Bódva menti mezővárosok, a másikat pedig a belső terület törpe- és aprófalvai alkották.

A falvak egytelkű településrendszerűek voltak, a belsőségen (belterületen) álltak az egymással érintkező belső telkek, a faluhatár (a külsőség) alkotta a népesség munkahelyegységeit (szántó, egyes falvakban szőlő, rét, legelő, erdő).

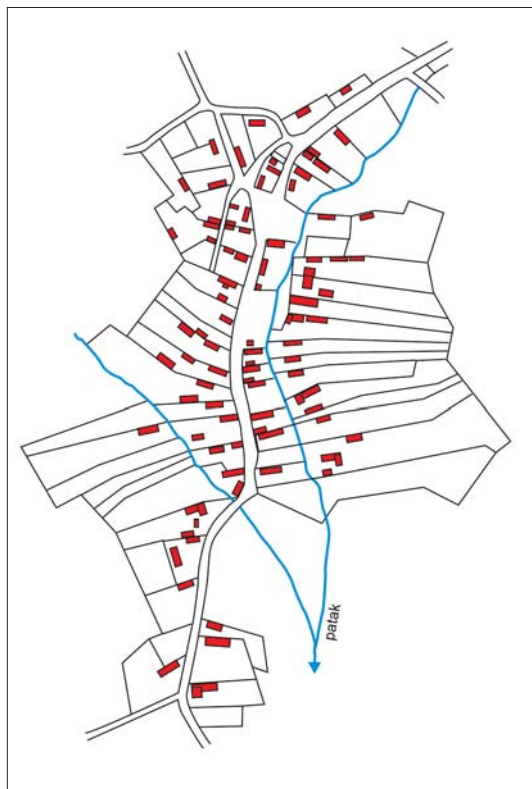

27-28. ábra. Szalagtelkes és zsákutcás szalagtelkes települések alaprajzai a 19. század második feléből (SZUHAY, 1998 alapján, módosítva).

A falvak térszerkezeti képét a szalagtelkek dominanciája határozta meg. A szabályos alaprajzú egyutcás szalagtelkes falvak mellett (pl. Zubogy) előfordult domborzati adottságokhoz alkalmazkodó halmazos alaprajzú falu (pl. Jósvafő), zsákutcás szalagtelkes település (pl. Tornakápolna), szalagtelkes útifalu (pl. Serényfalva) és többutcás szalagtelkes település is (Aggtelek). PINTÉR I. (1986) kitűnő munkájában a dél-gömöri falvak településrendjét viszonylag részletesen bemutatta. Ebben olvashatunk egykori irtásterületeken létrejött erdőtelkes településekről is (Imola, Kánó – 27-28. ábra).

A falvak belsőségének többsége vízfolyás közelében jött létre vagy úgy, hogy csak a kedvező térszínt építették be, vagy úgy, hogy a vízfolyás mindkét oldalán épültek házak. A szalagtelkek emiatt gyakran a patakmeder és a völgyoldalak morfológiai sajátosságaihoz igazodtak, sőt olyan is előfordult, hogy a patak kettévágta a szalagtelkeket (jó példát láthatunk erre Gömörszőlős esetében – 29. ábra).

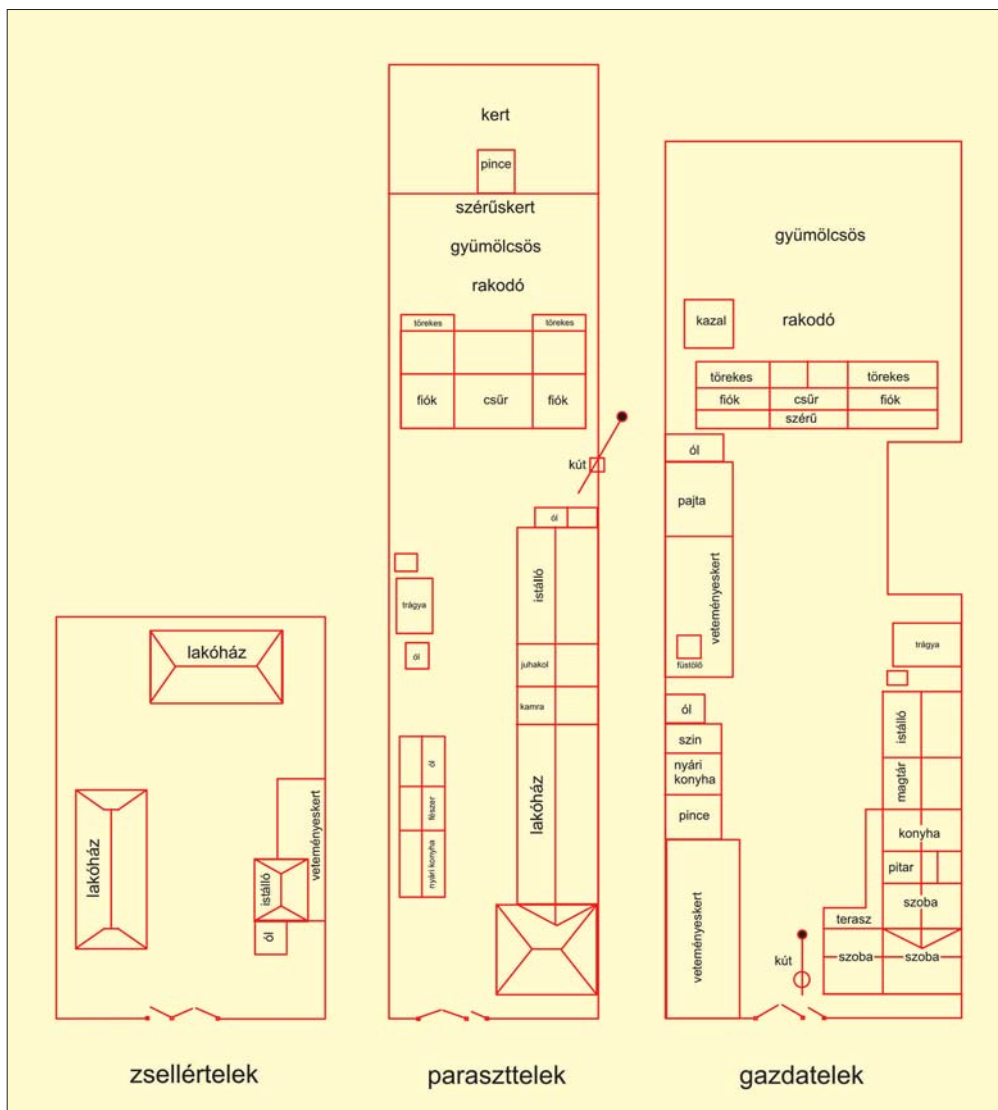
A belsőségen, vagy annak csak a közelében folyó víz gyakran veszélyeztette a lakóházakat és a völgyfenéken hasznosított térszíneket. FÉNYES E. (1851) írta Hét településről: „A Sajó vize kiáradáskor az egész helységet halomba dönti.”. Kánóról is megjegyezte: „...a helységen végig egy patak foly, gyakran kiönt, s miatta a helység gyakran sáros.”. Sokatmondó Alsószuháról írt jellemzése is, mely szerint: „...sárfészeknek méltán lehet mondani.”.

29. ábra. Gömörszőlős terepadottságokhoz alkalmazkodó szalagtelkei (katonai térkép alapján, egyszerűsítve – az ábrán jól láthatók a vízfolyások által kettévágott telkek).

A mai vízrajzi viszonyokat ismerve nehezen lehet elképzelni azt, hogy a 18-19. században a Sajón, a Bódván és a belső terület vízfolyásain milyen sok vízimalom működött. Az I. katonai felmérés térképszelvényein a legtöbb vízimalom helyét feltüntették a korabeli térképrajzolók. Innen tudjuk, hogy a vizsgált települések határában legalább 25 malom (liszt- és fűrészmalom) működött állandóan vagy időszakosan, attól függően, hogy az energiaforrásul szolgáló víz szintje éppen mekkora volt. Ennek illusztrálására idézhetjük Felsőkelecsény jobbágyainak a 18. század végén rögzített vallomását, mely szerint: „Hasznunk volna malombul is, a mely magunké volna, de ennek vize is gyakrabban kiszáradván, kevés kereseti vagyon.” Ha nem volt egy településen malom, azt is rendre megemlégették a vallomástevők, mint azt Izsófalva esetében is tették: „Határunkban malmunk nem lévén, őrlésre majd egy mértföldnyire menni kellestünk.”. Más források is utalnak a malmok gazdasági jelentőségére, mint pl. VÁLYI A. (1796), aki Putnok malmát külön is megemlégtette könyvében. FÉNYES E. (1851) Kelemérről írta: „Van a helység végétől elfolyó patakocskán egy malma, melly esős időben jól jövedelmez.”. Írt még Putnok, Zádorfalva, Sajókaza, Tornanádaska malmairól is. Mindezekből arra következtethetünk, hogy a 18-19. században a malmok – különösen a gabona őrlésére szolgálók – a települések gazdasági struktúrájában nagyon fontos szerepet tölthettek be, s gazdasági jelentőségük egyik fokmérőjének számított a malom megléte.

A települések életét alapvetően befolyásoló vízrajzi viszonyokról hasznos információkat olvashatunk a 18. század végi *Landesbeschreibung* (=országleírás) című forrásból is, amely az I. katonai felmérés térképlapjainak kiegészítéseként, hadászati felhasználásra készült. Az egyes települések vízrajzi viszonyairól írt rövid ismertetőket felbecsülhetetlen értékű forrásoknak tekinthetők, hiszen a közben eltelt hosszú idő alatt a legtöbb vízfolyás elvesztette eredeti sajátosságait, így a korabeli viszonyok között betöltött szerepükre csak az említetthez hasonló dokumentumokból következtethetünk. A *Landesbeschreibung*-ban ezt olvashatjuk például a Szőlősárdón átfolyó Rét-patakról: „A falun keresztül folyó patak medre agyagos, puha, mélysége és szélessége jelentéktelen, de mégis csak a hídon lehet átkelni rajta. Embernek, állatnak iható.”. A Keleméri-patakról – Serényfalva kapcsán – az alábbiakat tudhatjuk meg: „A patak medre négyöt láb mély, vize jó, bejelölt hidakon kívül sem lóval sem fuvarral nem lehet átkelni rajta. Szélessége egy öl vagy kilenc láb.”. A sort folytathatnánk, ám a legtöbb településről hasonló tartalmú információt olvashatunk e forrásból (CSORBA, 1993b).

30. ábra. Gazdasági és üzemszervezeti központok Dél-Gömörből (PINTÉR, 1986 alapján, módosítva).

A falvak többségében a gazdasági és üzemszervezeti központok (a beltelkek) általában szalag alakúak voltak. Az egykori nemesi öröklési rend lehetővé tette a telkek felosztását, így elsősorban a kismemesi falvakban – a telekprózódás következtében – jórészt keskeny szalagtelkek alakultak ki. Ugyancsak a kismemesi falvakban – a tehetősebb gazdaságokban – gyakoriak voltak a keresztcsűrös hármastagú szalagtelkek. Az ún. gazdatelek három részre tagolódtak, a gazdasági- (lakó-) udvarra, a csűr mögötti rakodókertre, s végül a telek utcától legtávolabbi részére, a kiskertre. A módosabb paraszttelkek (paraszttelék) is hasonló tagolásúak, legfeljebb kisebb gazdasági potenciált képviseltek a településen belül. A házas zsellérek által lakott ún. zsellértelek rövid és tagolatlan volt, a beltelken elfoglalt helyzete pedig periférikus (30. ábra).

A gazdasági udvart lezáró csűr az üzemszervezeti központ egyik legfontosabb építménye volt. A két-, ritkábban háromszatátú, egy, illetve kétfiókos, gerendaváz, zsúpos, nyeregvetős csűr leginkább a szalaszgabona tárolására és cséplésére szolgált. A csűr alapvető funkciója párosulhatott állattartó funkciókkal is (istállócsűr – PINTÉR, 1986).

A 18. század végén a falvak többségében alig épült kőből (téglából) ház. A templomon kívül legfeljebb a vendégfogadók, a nemesi udvarházak, illetve Putnokon, Bódvaszilason néhány módosabb ház állt kőből. Mindezt a már említett *Landesbeschreibung*-ből tudjuk. Mintegy fél évszázaddal később FÉNYES E. (1851) Alsószuháról írta: „*A helység közepén van Bónis László úrnak régi módon, nagyszerű, vakolatlan új nagy kastélya, vannak mind a mellett több apróbb csinos ízléssel készült lakóházak, kár hogy minden rend nélkül, az egész helység összevissza épülvék.*”. Szemléletes leírása a Sajó-Bódva köze legtöbb falusi településére jellemző a 19. század közepén.

A telkeken álló házak a 18. században általában már három helyiségből álltak (elsőház, pitvar, hátsóház). A 19. század végéig ez a beosztás szinte egyeduralgó a vidéken, kivéve azokat a kismemesi falvakat, ahol vagyon-felhalmozódást is demonstrálva, már évtizedekkel korábban megjelentek a kétszobás lakóházak (Gömörszőlős, Szuhafő, Aggtelek, Teresztenye, Varbóc, Perkupa – BALASSA, 1997).

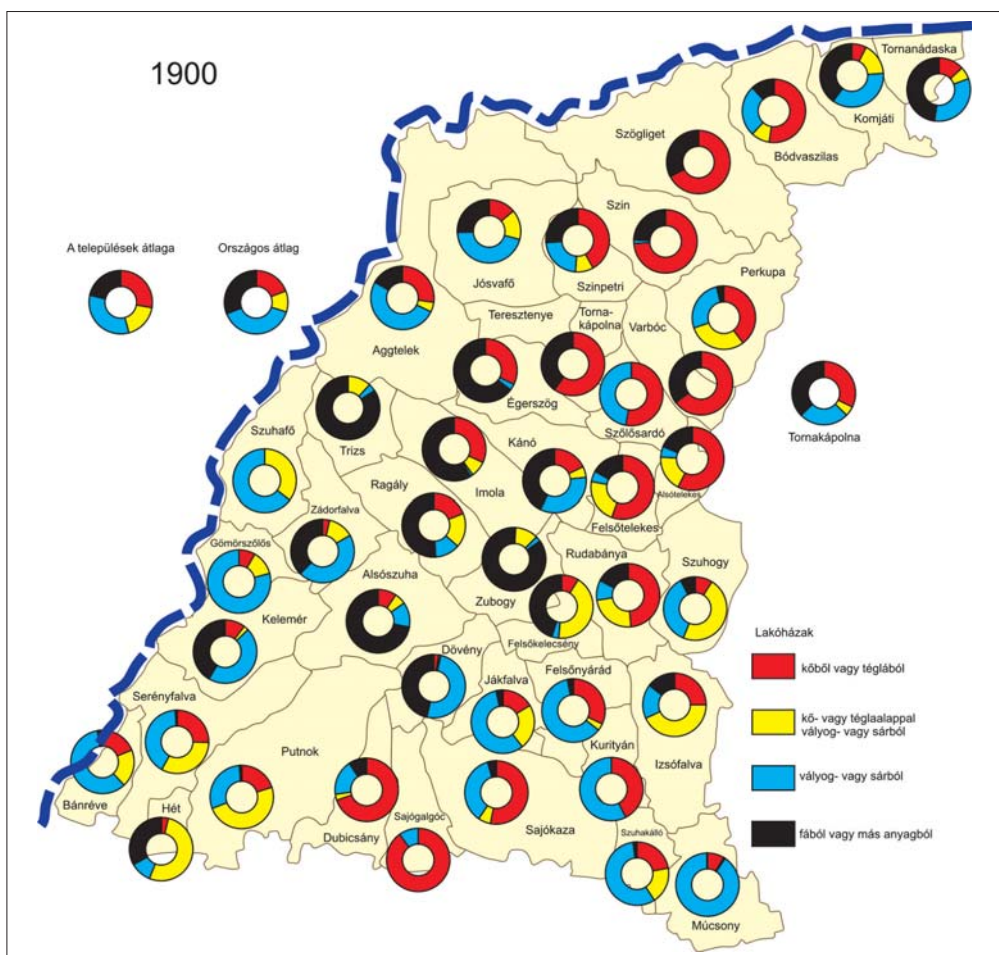
A házak építésénél alkalmazott építési technika és technológia a felhasznált építőanyagok stb. sajátosan tükrözték az északról érkező felvidéki és a délről jövő alföldi hatásokat. A Sajó-Bódva közén a két legfontosabb építőanyag évszázadokon keresztül a fa és a föld, a kő csak alárendelt szerepet játszott még ott is, ahol egyébként bőven rendelkezésre állt. Az irtások következtében egyre csökkenő erdő védelmében azonban már a 18. század végén olyan rendeleteket hoztak (Gömör vármegyében pl. 1772-ben), melyek korlátozták, illetve engedélyhez kötötték a házak építéséhez szükséges faanyag kitermelését. Csak az olyan településeken nem csökkent a fa jelentősége, ahol a faluközösség, illetve közbirtokosság tulajdonában nagyobb erdőterület volt.

Amíg a fát széles körben használták, addig az ún. talpas-vázás építésmód dominált. E kombinált technológia túlnyomórészt faanyagot igényelt (a ravásos zsilipelt fal vázszerkezetét főleg tölgyfából építették), de a befejező munkálatok során már földet és meszet is használtak. Egyes falvakban alkalmazták még a sövény- vagy paticsfalakat és a favázás vertfalakat is, melyeknél lényegesen kevesebb faanyagot kellett beépíteni (E. KOVÁCS & E. KOVÁCS, 1997).

A 19. század közepétől nagyon elterjedt a vályog, míg a faanyagból készülő (elsősorban a favázás vertfalas) házak már csak néhány településre koncentráálódtak (Zubogy, Szőlősdárdó, Varbóc, Tornakápolna, Trizs). A vályog a Sajó völgyében lett először általános, majd a Szuhavölgyben is egyre több helyen alkalmazták. A Szuha- és a Bódva-völgy közötti térségben a kő szerepe is felértékelődött (BALASSA, 1997).

A Sajó-Bódva közén a házak egy részét (főleg a Gömör vármegyéhez tartozó településeken) kontyolt (kisfüstlyukas) nyeregvetők fedték, az Aggteleki-karszt falvaiban emellett a nyeregvetők aránya is magas volt, míg a Bódva mentén csak a nyeregvetős forma az uralkodó. A szarufás tetőszerkezet hagyományos fedőanyagaként a zsúpszalmát alkalmazták, de néhány településen zsendely, Szuhogyon terméspala is előfordult.

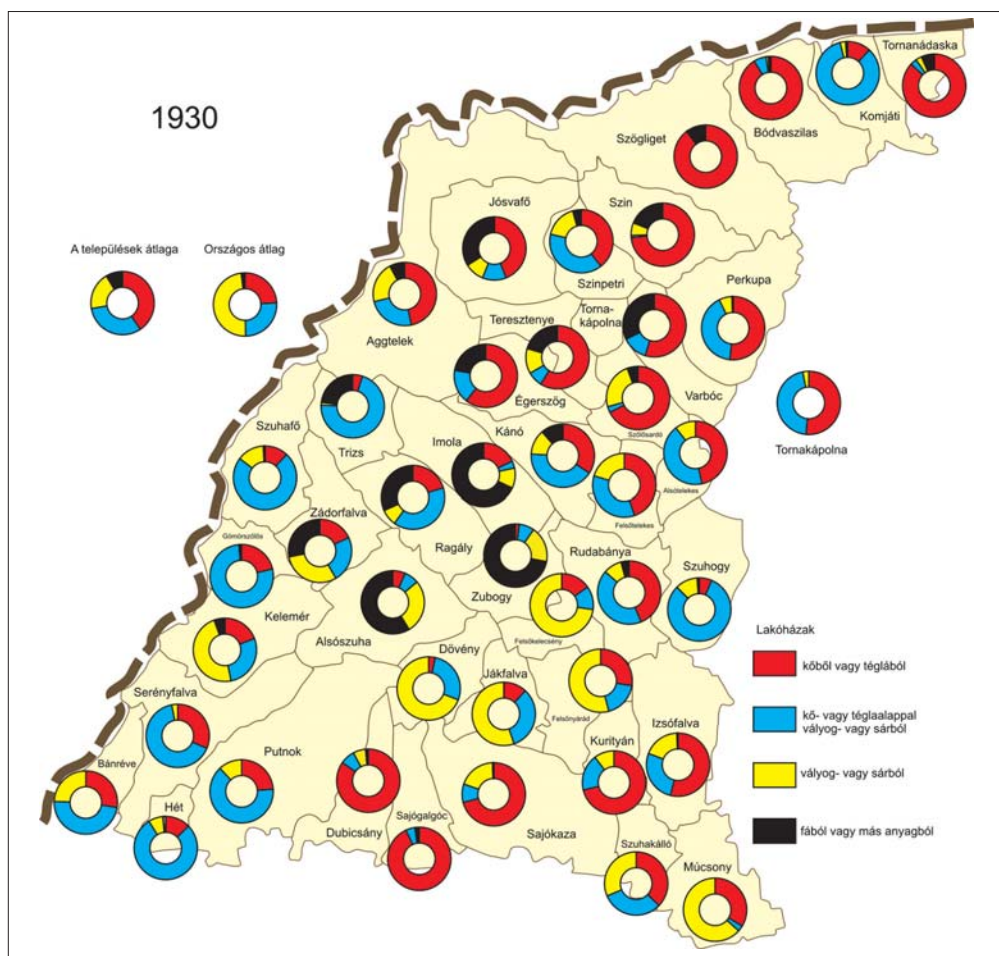
Pontos képet alkothatunk a házak építő- és tetőfedő anyagáról az 1900-ban és 1930-ban készült statisztikák révén. A 43 településen a kőből és/vagy téglából épült házak aránya 27,7% volt 1900-ban, ami meghaladta az akkori országos átlagot (19,1%). A szilárd alappal rendelkező, de vályogból vagy sárból készült házak aránya ugyancsak kedvezőbb volt az országos átlaghoz képest (18,1%, illetve 10,8%). A legkedvezőtlenebb építési mód szerint épült, szilárd alap nélküli, csak vályogból és sárból falazott házak az összes épületnek kevesebb, mint egyharmadát tették ki (országosan ugyanez az arány még közel 40%),

31. ábra. A lakóházak építőanyagának %-os megoszlása 1900-ban.

a fából készült lakóházak aránya pedig 21,4% volt (országosan 31%). A kőből épült házak száma viszonylag magas már ekkor Sajógalgócön, Dubicsányban, Szinben, Szögligeten, Varbócon, Tornakápolnán, Alsó- és Felsőtelekesen, Bódvaszilason, Sajókazán, míg Múcsonyban, Szuhakállon, Aggteleken, Gömörszőlősön, Szuhafőn, Felsőnyáradon a szilárd alap nélküli, csak vályogból és sárból falazott épületek túlsúlya volt a jellemző. Az összes épülethez képest jelentős számú, fából készült lakóház állt Trizsben, Égerszögön, Zubogyon, Alsószuhán, Ragályban, Felsőkelecsényben, Dövényben és még néhány településen (31. ábra).

A felhasznált építőanyag minősége, valamint az építési technológia tekintetében a következő három évtizedben alapvető változás zajlott le. Ennek eredményeként a kőből, illetve téglából épült lakóházak száma ugrásszerűen megnőtt, s 1930-ban arányuk már meghaladta a 40%-ot (országosan még csak 24,3 % volt az arány). A szilárd alappal rendelkező, vályogból, illetve sárból falazott épületek aránya 31,7%-ra növekedett (az országos átlag 25,3%), a szilárd alap nélküli vályogházak, valamint a faházak pedig erőteljesen megfogyatkoztak a térségben (az előbbieké aránya 19,2%, az utóbbiaké 8,6%, országosan ugyanezek a kategóriák 48,5% és 1,9%).

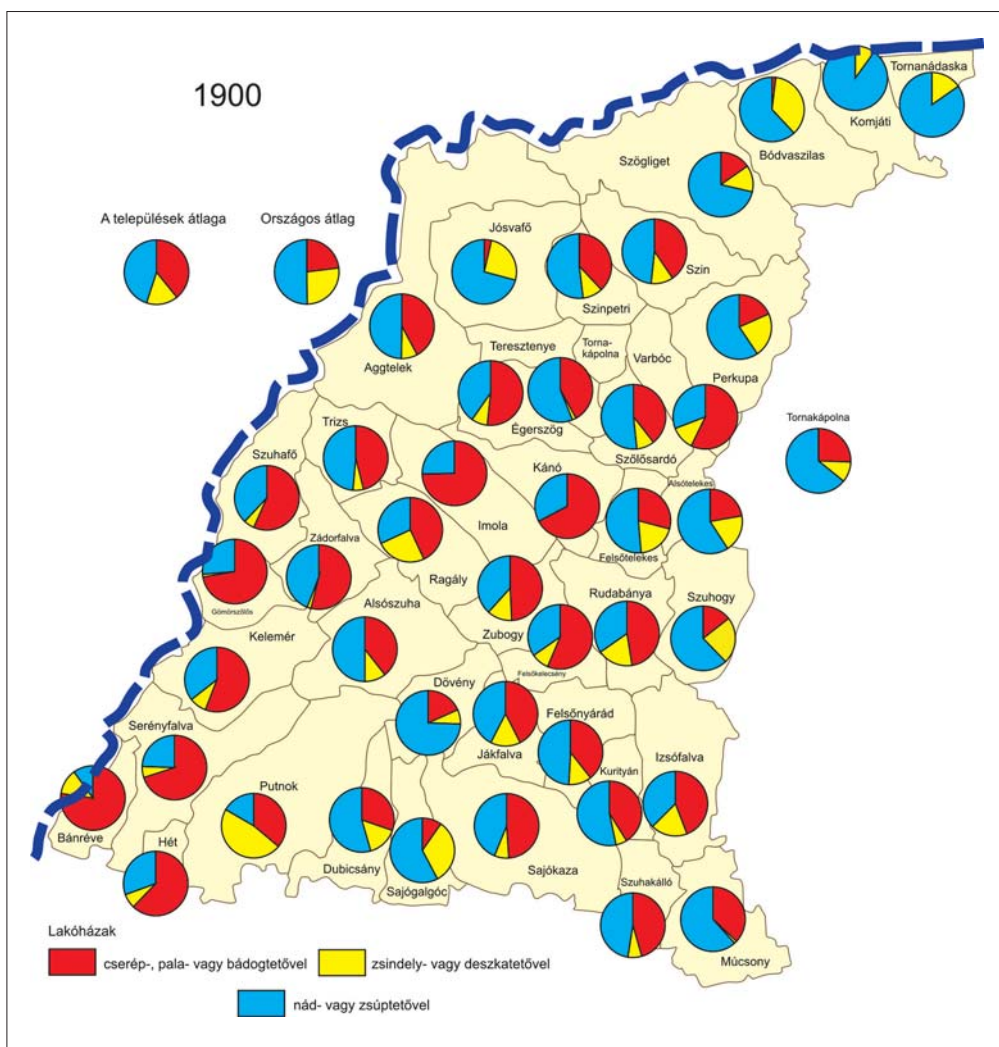

32. ábra. A házak építőanyagának %-os megoszlása 1930-ban.

Néhány településen a kőházak számának növekedése eléggé szembetűnő (Varbóc, Szőlőszárd, Aggtelek, Jósvafő, Égerszög, Kurytján, Tornaádaska, Bódvaszilás, Szögliget). Igen érdekes Imola esete, ahol – az országos tendenciával éppen ellentétesen – 1930-ra fából épült át a legtöbb ház (korábban a vályogból és sárból épültek magas aránya volt a jellemző). Ha nem is az imolaihoz hasonló magas számban, de azért még elég sok településen álltak fából készített lakóházak, a gazdasági épületekről nem is beszélve.

Az alapvető építőanyagként használt vályogot a szegényebb családok maguk készítették a helyben található nyersanyagok és adalékanyagok felhasználásával, a módosabbak az erre szakosodott vályogvető cigányoktól rendelték meg. A falakat két sor vályogból rakták fel, így az átlagos falvastagság elérte az 50 centimétert, ami statikai szempontból már kielégítő szilárdságot és stabilitást biztosított.

A kisnemesi családok és a tehetősebb parasztság a téglából készült házakat részesítették előnyben. Kezdetben vályoggal vegyesen építették be a falba, később kizárólag a téglát használták. A néprajzi kutatások szerint a téglát gyakran a falvak határában kitermelt agyagból, helyben égették (pl. Gömör-szőlőszárdon) (ez az ún. cigánytégla), később téglagyárakból szereztek be (pl. Imoláról, Serényfalváról).

33. ábra. A lakóházak fedésére szolgáló anyagok %-os megoszlása 1900-ban.

A téглаépítmények fontos adalékanyaga a mész, melyet az Aggteleki-karszton több településen is égettek (pl. Aggtelek, Égerszög). A mész felhasználása természetesen ennél szélesebb körű lehetett, hiszen a legtöbb lakóházat évente kívül és belül (akár többször is) beme-szelték.

A korábbi építési gyakorlathoz képest a téглаépületeket már nem a tulajdonos, hanem hozzáértő mester építette. 1900-ban 150 építőipari „kivállalkozó” dolgozott a 43 településen, a legtöbbben Putnokon, Zádorfalván, Bódvaszilason, Alsószuhan, Perkupán és Keleméren (32. ábra).

Az említett statisztikákból a tetők műszaki állapotáról is sokat megtudhatunk. 1900-ban a cserép-, pala- vagy bádogtetővel fedett házak aránya 39% a vizsgált településeken, míg országosan csak 23%. A tetők 16%-át zsendely borította (országosan 26,8%), 45%-át pedig zsúp (országosan 50,2%). A cserép (pala- vagy bádogtető) Bánrévén, Gömörözlősön, Imolán, Kánón, Serényfalván stb. kiemelkedően magas arányban fedte a házakat, ugyanak-

Az adatok eme nagyvonalú elemzéséből is megállapítható annyi, hogy a Sajó-Bódva köze településeinek a többségében a házak műszaki állapota jobb volt, mint az ország túlnyomó hányadán. Az ott lakók anyagi lehetőségeihez mérten igyekeztek lakóépületeiket a kor színvonalának megfelelően megépíteni, illetve úgy átalakítani, hogy azok több generációt is képesek legyenek kiszolgálni. A lakóházak külső megjelenése is ezt a törekvésüket, nagyfokú igényességüket támasztja alá. A 19. század második felében különböző építészeti stílusoknak megfelelő díszítések jelentek meg az épületeken. A házak oromzatát, homlokzatát ékesítették és az egyre szaporodó tornácok is sokféle formában, és díszítéssel készültek. A vakolatdíszes oromzatok, a bolthajtásos, falazott-pilléres oszlopokkal rendelkező tornácok különösen a református kismemesi falvak építészetében játszottak szerepet (DAM, 1998). A 20. század elejére a paraszti lakóházakon is általánossá váltak a díszítések, melyek különböző korok építészeti stíluselemeit hordozták magukon, harmonikus, sajátos keveredésben. Kiemelkedő értéket képviseltek a perkupai vakolatdíszes lakóházak, a kismemesi falvakban pedig a tornácos lakóházak, melyeknek két típusa terjedt el. Az egyik a hosszanti folyosós lakóház volt, a másik a ház bejárata elé épített kiugró tornácos (E. KOVÁCS & E. KOVÁCS, 1997).

Perkupa, Zádorfalva, Ragály és Jósvalfő idővel mikroregionális építőközponttá vált. Perkupán, Zádorfalván a kőművesek, Ragályon és Jósvalfőn az ácsok voltak híres és keresett mesterek (PALÁDI-KOVÁCS, 1988).

Mindezek azonban nem tudtak változtatni azon a tényen, hogy a Sajó-Bódva köze aprófalvas településszerkezetében nem épült ki lokális funkciójú intézményhálózat és a műszaki infrastruktúra is elégtelen volt (pl. Gömörszőlősre csak 1950-ben, vezették be a villanyt, Trizsben még 1960-ban sem volt villanyvilágítás...). Mindössze Putnok helyzete volt kedvezőbb, amely – igaz csak rövid ideig – a töredékére zsugorodott Gömör-Kishont központjaként is funkcionált. E településen már a 19. században is igényesen megépített, kőből készült házak voltak, az elemi iskolán és kisdedóvón kívül működött benne pálinka- és sörház, saját malma volt, országos- és hetivásárokat tartott, s a lóváltást is lebonyolító postaállomása a vasút megjelenéséig fontos szerepet töltött be a környékbeli települések között. Az egyre inkább kisvárosias arculatot öltő egykori mezőváros a századforduló után tovább gyarapodott. Az óvoda, az állami elemi és polgári iskola, az országosan is egyedülálló Gazdasági Leányiskola, a hitelintézetek, a kiépült járdahálózat és a villanyvilágítás, a malom és a téglagyár, majd a kiépülő bányászati infrastruktúra egyaránt urbanizálódását segítette elő. Putnok ráadásul fontos vasútvonal mellett feküdt, ami további gazdasági előnyökkel kecsegtetett. A többi település azonban lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben élte napjait, esélyt sem kapva az életkörülmények javítására. Különösen kilátástalanná vált helyzetük 1920 után, amikor a gömöri és tornai települések minden korábbi társadalmi-gazdasági kapcsolatukat elveszítették.

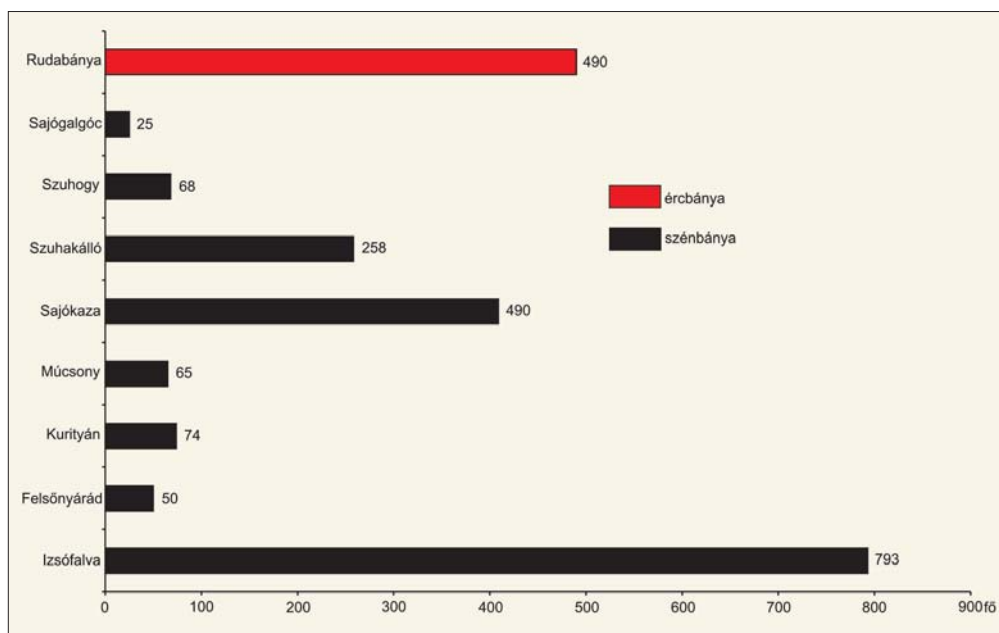
iben (Garadna-, a Szinva-, a Szalajka-völgy és a Bán-patak völgye) is működtek vasolvasztók és hámorok, és ugyancsak fontos vasipari körzet volt északkeleten Alsó- és Felsőmecenéz környékén.

A 19. században Gömörben jelentős már a bőripar és a gyapjufeldolgozó ipar is. A vargák, szűcsök, tímárok, szűrszabók, posztó- és gubacsapók termékei távolabbi régiók piacaira is eljutottak. A Kárpát-medence legjelentősebb agyagipari körzete is itt alakult ki, ahol nemcsak fazekas termékeket készítettek, hanem tető-, kályha- és iparicserepet, valamint téglát is. Messze túlterjedt a vármegyén a sonkolyosok, a viaszolvasztók, a kalaposok, a kékfestők, a kötélgyártók, a mézeskalácsosok, az asztalosok és a kocsigyártók piaci tevékenysége is (PALÁDI-KOVÁCS, 2003). Mind Gömörben, mind pedig a Bükk vidékén kiemelkedő jelentőségű volt a papírgyártás. A Bükk-hegység térségében az üveg manufaktúrák termelése is számottevő volt.

Ebbe a sajátos térszerkezetbe a Sajó-Bódva köze mint dombvidéki mező- és erdőgazdálkodást (egyres településeken szőlő- és bortermelést) folytató vidék illeszkedett be, említésre érdemes ipar nélkül (35. ábra).

A Sajó és a Bódva folyók közötti térség sajátos geológiai felépítésének köszönhetően többféle érces és nemérces ásványi nyersanyaggal, valamint energiahordozóval rendelkezett, melyek egy része gazdaságosan is kitermelhető volt. Közülük elsősorban a Rudabánya környéki vasérc, valamint a vizsgált terület déli részén előforduló barnaszén említhető. A Rudabányai-hegységben forróvizes oldatok hatására, dolomitból képződött a sziderit (vaskarbonát), aminek a felszínhez közeli része később mállási folyamatok eredményeként limonittá (barnavasérc) alakult át. Mindezek mellett különböző szulfidos ásványok is előfordultak (réz-, ólom-, cink-, antimon-, ezüst-, arzén- és higanytartalmú ásványok stb.). A Ruda-hegyen először a rezet bányászták, majd a vasércet illetve a galenites ércből kivont ezüstöt. A zömmel a felszín közelében előforduló limonit és sziderit kitermelése technikailag viszonylag könnyen megoldható volt, ezért bányászatuk korán megindult. A Rudabányai-hegység és tágabb térsége a 10-13. században része volt az ország egyik vasipari körzetének (FRISNYÁK, 1999). A 14. században az ezüst kitermelésének a jelentősége növekedett meg, ekkor emelkedett városi rangra, illetve ekkor lett szabad bányaváros Rudabánya. A 18. században újra a vasérc kitermelése vált fontossá, ugyanis a Bükk-hegységben formálódó vasipari körzet ellátását részben az itt kibányászott érccel biztosították. FÉNYES E. (1851) szerint: *„Hajdan a falu bányahelység volt, mint neve mutatja, sőt mint azt régi pecsétjéből, a sok elhagyott bánya üregekből, s hámor helyekből kivehetni; hegyeiben réz most is található, de rézbányák művelése itt már több évekkel ezelőtt megszűnt.”* PESTY F. (1864) *„Borsod vármegye leírása”* című munkájában hasonló tartalmú leírást találhatunk a településről: *„Hajdan nevezetes és nagyszerű bánya telep lehetett miről tanuskodnak a sok elhagyott tárnák és a hegyekké magasodott érc salakok.”* Ugyanitt az egykori bányászatról olvashatunk Alsótelekes esetében is: *„E község alsó határában hajdan a völgy föld sáncczal volt elgátolva, hol érc zúzó malom volt, a hegyek pedig merő tárnákból állanak de mellyek már elhagyatvák.”*

Rudabányán a rendszeres bányászat 1880-ban indult meg, kezdetben csak külszíni fejtéssel, kisüzemi keretek között. 1920-tól a bánya jelentősen felértékelődött, hiszen ettől kezdve csak itt volt műre való vasércvagyon az országban. 1924–25-ben a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. kiépítette a Kazincbarcika–Ormospuszta vasúti szárnyvonalat egészen Rudabányáig, felváltva így a korábbi keskeny nyomtávú iparvasutat. A növekvő szállítási kapacitás lehetővé tette a bánya további fejlesztését, majd a mélyművelés megkezdését is. 1920-ban a vasércbányában 490 fő dolgozott, 1930-ban már 558 fő, s a környék egyik legfontosabb munkaadójává vált, jelentős vonzáskörzettel.

36. ábra. Az egyes települések bányáiban alkalmazottak létszáma 1920-ban.

A barnaszén területünkön való előfordulásáról már régtől fogva tudomása volt az ott élő embereknek. A 18. század végén pl. TRANGOUS MIHÁLY Abaúj vármegyei főorvos a Sajókazán előforduló szénről tudósított. RADVÁNSZKY FERENC a sajókazai barnaszénen kastélyának fűtésére és kovácsműhelyeiben is felhasználta. A szén nagyobb arányú, rendszeres kitermelése azonban csak a 19. században indult meg. RADVÁNSZKY ALBERTNÉ az 1860-as évek elején engedélyt kapott a szén kitermelésére a bányakapitányságtól, s 1872-ben már 250 mázsza szenet termelt ki Sajókazán.

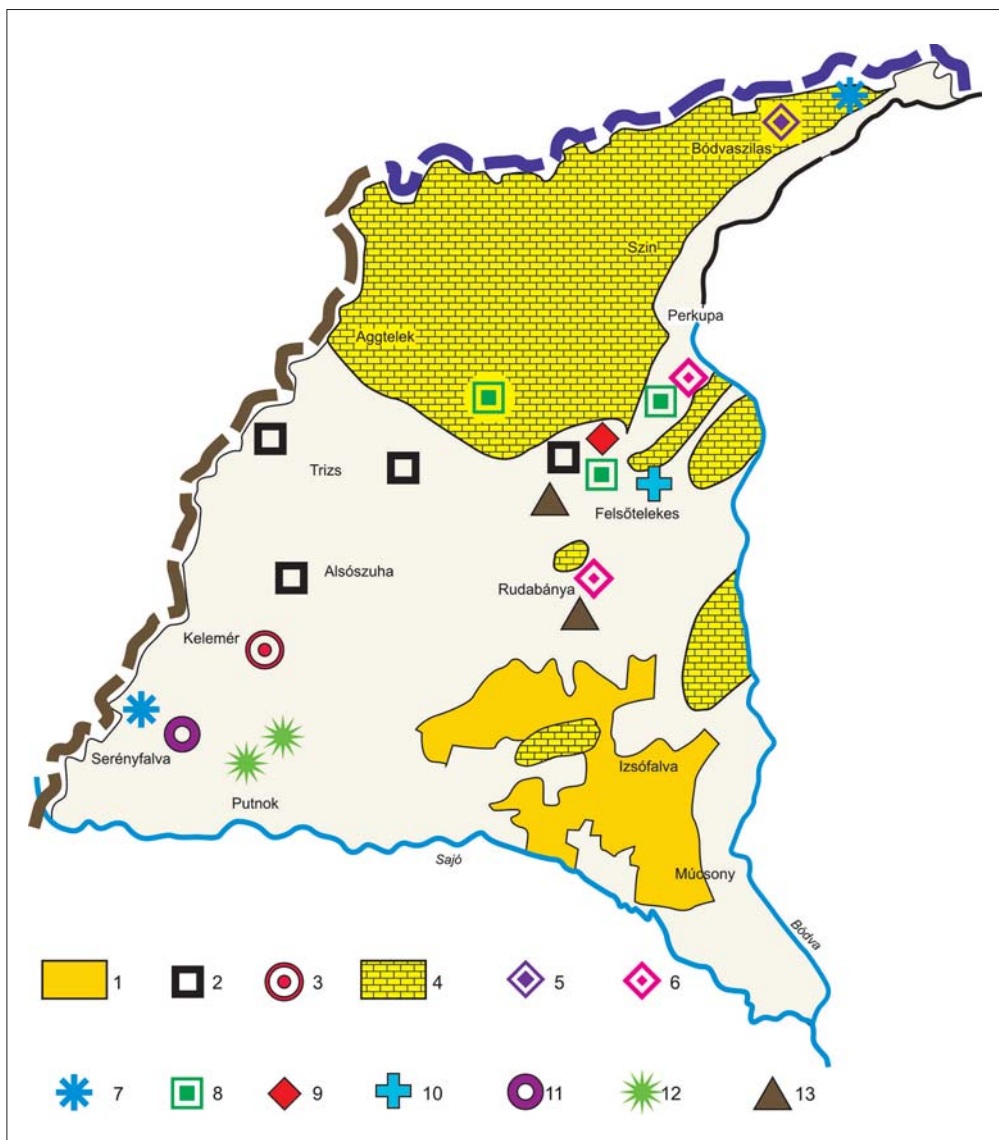
Szuhakállón 1869-től, Izsófalván 1873-tól, Felsőnyáradon az 1880-as évektől indult meg a szén bányászata. Bányák nyíltak még Sajógalgócra, Szuhogyra és Múcsonyban is. Sajókazán az intenzívebb kitermelést 1884-ben kezdték, s 1887-ben már 40 000 tonna szenet hoztak a felszínre.

A kitermelésre több társaság és magánszemély kapott engedélyt (pl. Borsodvidéki Kőszénbánya Társulat, Sajókazai Kőszénbánya Társulat, Borsodvidéki Bányaiipari és Faforgalmi Rt. Borsodi Bányatársulat, illetve MANDELLÓ ÉS TÁRSA, PÉTER JÓZSEF ÉS FIA, KISHÁZY–KANTNER–ZIMMERMANN-féle bányák stb.).

A legtöbb bányatárót Sajókazán mélyítették (pl. a Paula-, a Cornélia-, az Orbán-, a Névtelen- és a Csibor-táró, a Kacolai-völgy északi részén a Jolán-, a Teréz-, a Ferenc-, a Szárhegy-táró, a Sólyom-völgy nyugati részén a Béla-, a Hugó-, az Eszter- és a Dóra-táró, valamint a Kálmán-lejtőszakna). Ezek mellett a kisebb bányüzemeknek is voltak tárói, mint pl. a Sajókazai Kőszénbánya Társulat Erzsébet- és Klára-tárója, s György nevezetű lejtőszaknája.

Az 1900-as évek elején a sajókazai bányákból kitermelt szenet a Szerencsi Cukorgyár, a Zólyom-Breznói Állami Vasművek, a gömői papírgyárak, a Miskolci Villamos Vasút és Villanyvilágítási Társaság, a Magyar Államvasutak, a Diósgyőri Vasgyár, a gőzmalomok, a téglagyárak és a magánszemélyek használták fel.

Egyes bányák évi termelése csak néhány ezer tonna volt, de némelyikből évi 200 000 tonnát is a felszínre hoztak (pl. a Diósgyőri Vasgyár bányájából 1940-ben). A bá-

37. ábra. Energiahordozók, fémés és nemfémés ásványi nyersanyagok előfordulásai a Sajó-Bódva közén (MAGYARORSZÁG TERVEZÉSI-GAZDASÁGI KÖRZETEI II. c. atlasz alapján, egyszerűsítve – 1= barnaszén, 2= lignit indikáció, 3= tőzeg indikációk, 4= mészkő, 5= építési mészkő, 6= égetési mészkő, 7= homok, 8= gipsz, anhidrit, 9= talk, szerpentin, 10= barit, 11= agyag, 12= kavics, 13= vasérc).

nyák műszaki színvonala elmaradt az országos átlagtól, mert a korszerű műszaki megoldásokat az egyes bányaigazgatóságok nem tartották kifizetődőnek. A termelés bővítését elsősorban a munkáslétszám növelésével oldották meg. Az 1920–30-as években a vizsgált térség érc- és szénbányáiban 2 000-2 500 fő dolgozhatott, rendkívül mostoha körülmények között. Csak a későbbiekben megnyíló bányák felszereltsége volt némileg jobb² (36. ábra).

² Forrás: VARGA G.-né, 1970

A Sajó-Bódva közén egyéb hasznosítható ásványi nyersanyagok is rendelkezésre álltak. A gipsz és az anhidrit elsősorban Perkupa és Alsótelekes határában, az építési és az égetési mészük az Aggteleki-, és a Rudabányai-hegység egyes térségeiben, az agyag, a homok és a kavics elsősorban a folyó- és patak völgyekben fordult elő gazdaságosan kitermelhető mennyiségben. Dél-Gömör kismemesi falvainak az építkezéseikhez pl. az Aggteleki-hegység kőbányáiból szállították a mészkövet (37. ábra).

A Sajó-Bódva köze tágabb térségében a 18. század végén jelentek meg nagyobb arányban a manufaktúrák és fabrikák, de a 43 település egyikében sem szerveződött komolyabb gazdasági potenciállal rendelkező üzem (lásd a 35. ábrát). FÉNYES E. (1851) ugyan megemlíti Jósvalfó esetében, hogy vashámora is van, de önmagában ez az egy üzem nem játszhatott lényeges szerepet a falu tágabb környezetében. Az viszont tény, hogy az 1930-as években még működött ez a kicsiny műhely, ahol nagyrészt saját használatra ásókat, lapátokat és kapákat készítettek.

A kézműipar zömmel a mezővárosokban és a nagyobb lélekszámú településeken összpontosult, s termékeivel a környékbeli falvak alapellátását igyekezett biztosítani. Elsősorban helyi nyersanyagbázisra települt, de némely alapanyagot távolabbi térségekből kellett beszereznie. A mezővárosi kézműipar szerepét és jelentőségét PALÁDI-KOVÁCS A. (1988) a gömöri kézművesek tevékenysége kapcsán nagyon szemléletesen fogalmazza meg: „A gömöri kisvárosok kézművesei, kereskedői a falvakat ellátták iparcikkkel, termékeiket jórészt felvásárolták, kulturális mintákat közvetítettek, s egyben gazdasági tevékenységüket is serkentették, orientálták.”. Számtalan forrás utal arra, hogy vidékünk települései szoros gazdasági kapcsolatot építettek ki a gömöri, a borsodi és az abaúji térség mezővárosaival. Arról viszont elég nehéz reális képet alkotni, hogy a Sajó és a Bódva közének településein ténylegesen milyen mértékű volt a kézműipar jelenléte. A hozzáférhető forrásokban csak itt-ott találunk konkrét utalásokat az egyes falvakban működő mesteremberekről. VÁLYI A. (1796) pl. Kelemér lakóiról megemlítette, hogy „*többnyire bodnárok*”, Tornanádaska és Varbóc esetében pedig a faedények készítését és esztergályozását jegyezte fel. FÉNYES E. (1851) könyvében is csak elvétve fordul elő a kézműiparra vonatkozó érdemi információ. Jó példa erre Sajókaza, amelynek népessége bemutatásánál dióhéjban csak annyit közölt, hogy a településen 32 mesterember található. Dubicsány lakóiról többek között arról olvashatunk, hogy egy kovács, egy puskaműves, egy kerékgyártó és egy csizmadia él közöttük, Kurityánban pedig 10 kézműves. Ezek a tömör információk csak azt jelzik számunkra, hogy a kézműipar valamilyen szinten jelen volt vidékünkön is, egyéb következtetések levonására azonban aligha alkalmasak.

A kisebb falvakban a háziipari tevékenység terjedt el, meglehetősen differenciáltan. A kedvezőtlen természeti adottságú településeken, csekély földterületen gazdálkodók megélhetését a mezőgazdálkodás önmagában nem tudta biztosítani, így kénytelenek voltak „kiegészítő tevékenységei” folytatni. Ez gyakran azonos technikát, ismétlődő tevékenységsort megkívánó, különösebb szakismeretet nem igénylő, ám néha meghatározó jövedelmet termelő elfoglaltságot jelentett, amely sokszor önálló üzemet képviselt a paraszti gazdaság belül (SZABÓ, 1982).

A háziipari törzskönyv szerint a 19. század végén pl. Jósvalfőn és Bódvaszilason 6-6 paraszti gazdaságban teknőkészítéssel foglalkoztak, Teresztyénen egy gazdaságban guzsalyokat és orsókat készítettek, míg Felsőnyárádon kanalat, orsót, létrát, favillát, gereblyét, botot, kaszanyelet, szekérlócsót és ostornyelet gyártottak (VIGA, 1990).

VÁLYI A. (1796) Perkupa lakóiról azt írta, hogy meszet égetnek, melynek egy részét eladják. FÉNYES E. (1851) fél évszázaddal később Aggtelekről és Égerszőlősről írt hasonlóan. A táji munkamegosztásban a 19. század közepétől töltött be egyre fontosabb szerepet a mészégetés.

A falvakban zajló nagyarányú építkezések, az új építési technológiák és anyagok egyaránt igényelték a jó minőségű égetett meszet. A növekvő kereslet kielégítése érdekében a mészégető milék szinte folyamatosan működtek Aggteleken és Égerszögön. VIGA GY. (1990) szerint a 20. század elején az aggteleki mészégetőknek már kiterjedt piackörzete volt. Ellátták a dél-gömöri településeket, Ózd környékét, a Hangony- és a Bán-patak, valamint a Sajó völgyét. 1920 előtt feljártak a Rima és a Balog völgyébe és a Felvidék távolabbi vidékei felé is, és különösen szoros kapcsolatuk volt Tornaljával.

Egyes településeken a szénégetésnek is hagyományai voltak. Aggteleken a 18. század végén biztosan égettek szenet, hiszen erről VÁLYI ANDRÁS is írt. FÉNYES ELEK ugyancsak megemlítette Aggtelek szénégetését és Égerszögről is hasonló információt közölt.

A faszenet a 19. század második feléig elsősorban a Rozsnyó környéki vaskohók ellátására szállították. A szénégetéssel kétszer annyit lehetett keresni, mint a favágással, vagy a mészégetéssel (PALÁDI-KOVÁCS, 1988).

A Sajó-Bódva köze településföldrajza kapcsán szóltunk már Imola és Serényfalva téglala- és cserépgyártásáról, amely a helyben található nyersanyagot dolgozta fel, jól értékesíthető terméké. A környékbeli településeket évtizedeken keresztül e két üzem látta el építőanyaggal, mikroregionális vonzáskörzetet kialakítva. Emellett háziipari tevékenységként több faluban is foglalkoztak az ún. cigánytégla égetésével.

A malmok – kisipari szinten – az alapvető élelmiszeripari alapanyag előállításában töltöttek be fontos funkciót (a lisztmalmok energiaellátását kezdetben a víz biztosította, a 19. század vége felé néhol a gőzgépek, később a belsőégésű motorok). A fűrészmalmok a nagyobb arányú faipari munkálatokhoz és az építkezésekhez biztosítottak félkész termékeket.

A 19. század második feléig – szerény keretek között – a sörfőzés és a szeszgyártás is jelen volt néhány településen (pl. Putnokon), később azonban ez a munkalehetőség megszűnt.

A tradicionális kézmű- és háziipar a vizsgált időszak végéig meghatározó jelentőségű maradt a Sajó-Bódva közén. Ezt a korabeli statisztikák is alátámasztják. 1900-ban pl. a 43 településen 654 „vállalkozás” működött, melyeknek 62%-a csak egyetlen személyből állt, míg 21%-a egy, 10%-a kettő, 5,5%-a három-öt segédet foglalkoztatott. Hét vállalkozás alkalmazott legfeljebb hat-tíz főt és mindössze Putnokon és Serényfalván működött olyan üzem, ahol a munkálszám meghaladta húsz főt. Putnokon koncentráltak a vállalkozások harmada, ugyanakkor Trizs és Kánó településeken csupán egy-egy személy űzött valamilyen mesterséget, és elég sok faluban volt hasonló a helyzet (8. táblázat).

A századfordulón településeken több mint 100 kovács, 70 asztalos, 106 szabó, 215 cipész és csizmadia, 28 hentes és mészáros, 74 kőműves, 52 ács, 150 vendéglős és szállodás dolgozott. Gépgyártással közel harmincan keresték a kenyerüket.

Kovács mindössze öt településen nem volt (Kánó, Teresztenye, Tornanádaska, Trizs és Varbóc), és csak a falvak 75%-ában dolgozott cipész és csizmadia. Hat település kivételével mindenütt akadt legalább egy vendéglős, illetve szállodás.

Putnok regionális jelentőségét jól szemlélteti, hogy a többi településhez képest kiemelkedően magas volt az élelmiszeriparban (97 fő), a ruházati iparban (215 fő), az építőiparban (47 fő), a faiparban (34 fő), a vas- és fémiparban, valamint a gépgyártásban foglalkoztatottak száma. A falvak közül csak Serényfalva 32 fős téglagyári alkalmazottját, Ragály 17 kőművesét és Bánréve 13 vendéglősét lehet kiemelni.

Az iparral csak mellékesen foglalkozók száma magasabb volt, mint az iparral foglalkozóké. Különösen sok nő tartozott az előbbi kategóriába Alsószuhán, Ragályban, Rudabányán, Sajókazán, Szuhakállón és Zádorfalván. Az sajnos nem derül ki a statisztikából, hogy tulajdonképpen mivel is foglalkoztak az e kategóriába sorolt emberek (9. táblázat).

8. táblázat. A vállalatok száma és nagysága az egyes településeken 1900-ban.

		Vállalatok száma				
		segéddel (segédek száma)				
segéd nélkül		1	2	3-5	6-10	>20
Aggtelek	7	1				
Alsószuha	10	4	1			
Alsótelekes	1		1			
Bánréve	5	3		1	1	
Bódvaszilas	14	3	1			
Dövény	6					
Dubicsány	3	1	1			
Égerszög	5	4	1			
Felsőkelecsény	4	2		1		
Felsőnyárád	7	5		1		
Felsőtelekes	5	2				
Gömörszőlős	7					
Hét	4	2	2			
Imola	6	2	1			
Izsófalva	10	3	1			
Jákfalva	3					
Jósvafő	20	4	1		1	
Kánó		1				
Kelemér	3		2	1		
Komjáti	6	2	1			
Kurityán	5	1				
Múcsony	7	3				
Perkupa	12	2	2	1		
Putnok	126	47	27	23	3	1
Ragály	11	4		2		
Rudabánya	22	2	4	2	1	
Sajóalgóc	2					
Sajókaza	25	12	5			
Serényfalva	2	2	3			1
Szin	10	2	1	1		
Szinpetri	5	3	1			
Szögliget	7	1	1	1		
Szőlősardó	4	2				
Szuhafő	3	4	1			
Szuhakálló	9	1	3	1		
Szuhogy	7	1	1			
Teresztenye	3	2				
Tornakápolna	2					
Tornanádaska	1		2			

		Vállalatok száma				
		segéddel (segédek száma)				
segéd nélkül		1	2	3-5	6-10	>20
Trizs		1				
Varbóc		3				
Zádorfalva	12	4	2	1	1	
Zubogy	3	2	1			

9. táblázat. Az egyes települések vállalkozásaiban foglalkoztatottak, valamint az iparral csak mellékesen foglalkozók száma 1900-ban (fő).

	Vas- és fémipar, gépgyártás	Kő-, föld-, agyag- és üveg- ipar	Faipar	Ruhá- zati ipar	Élelmi- szer- ipar	Építő- ipar	Szállodás-, vendég- lős és kávéipar	Egyéb	Ippal mellé- kesen foglal- kozó
Aggtelek	1		1	2		2	3		1
Alsószuha	5			6	1	9	2		234
Alsótelekes	1						3		
Bánréve	4			3	1	1	13		4
Bódvaszilás	5		4	5	2	11	1		4
Dövény	2			2	1		1		2
Dubicsány	2			2			2		1
Égerszög	1	1	5	3	1	1	2		74
Felsőkelecsény	8			2		1	3		1
Felsőnyárád	6			9	1	1	4		1
Felsőtelekes	2			5			3		
Gömörszőlős	1		1	3			1		1
Hét	3	1	3	1		7	4		
Imola	2	2	2				3		23
Izsófalva	4	2		10	1	1	2		4
Jákfalva	1			2			1		
Jósvafő	6		3	5	11	5	2	2	220
Kánó							1		1
Kelemér	4			4		8	3		1
Komjáti	2		2	2	3				4
Kurityán	4		1		1		1		
Múcsony	6			2	1		4		
Perkupa	2			5		9	5		19
Putnok	37	8	35	214	97	47	37	17	93
Ragály	4		4	15		6	5		227
Rudabánya	3			13	6	6	10		175
Sajógalgóc	2						1		
Sajókaza	10	2	3	35	5	3	5		253

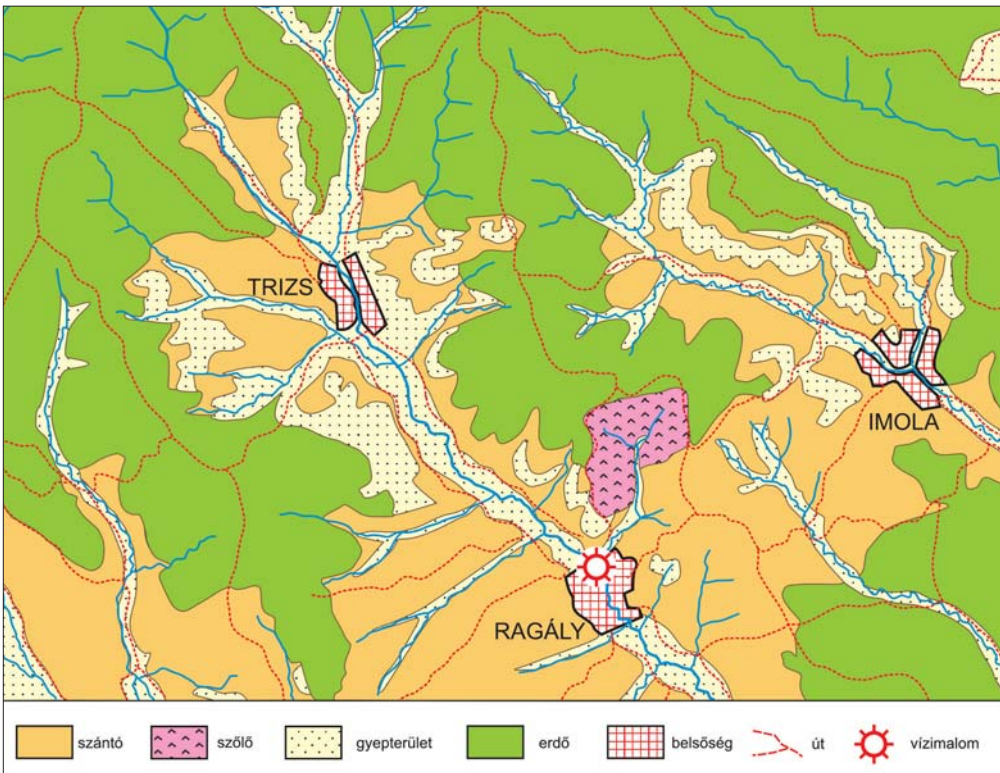
	Vas- és fémipar, gépgyár- tás	Kő-, föld-, agyag- és üveg- ipar	Faipar	Ruhá- zati ipar	Élelmi- szer- ipar	Építő- ipar	Szállodás-, vendég- lős és kávéipar	Egyéb	Ippal mellé- kesen foglal- kozó
Serényfalva	3	32		6			5	7	
Szin	3		2	3	7	3	2	52	
Szinpetri	2		2		3	1		6	
Szögliget	3			4		4	5	1	
Szőlősardó	1			3	1	1		79	
Szuhafő	3		1	3	2	3		12	
Szuhakálló	5	2			5		1	131	
Szuhogy	2			3			5	3	
Teresztenye				4	1		2	67	
Tornakápolna	1							1	
Tornanádaska	1				2		3	18	
Trizs							2		
Varbóc		1			2			2	
Zádorfalva	6		2	5	4	18	2	172	
Zubogy	2		1	4			2	2	

4. Mező- és erdőgazdálkodás a Sajó-Bódva köze településein

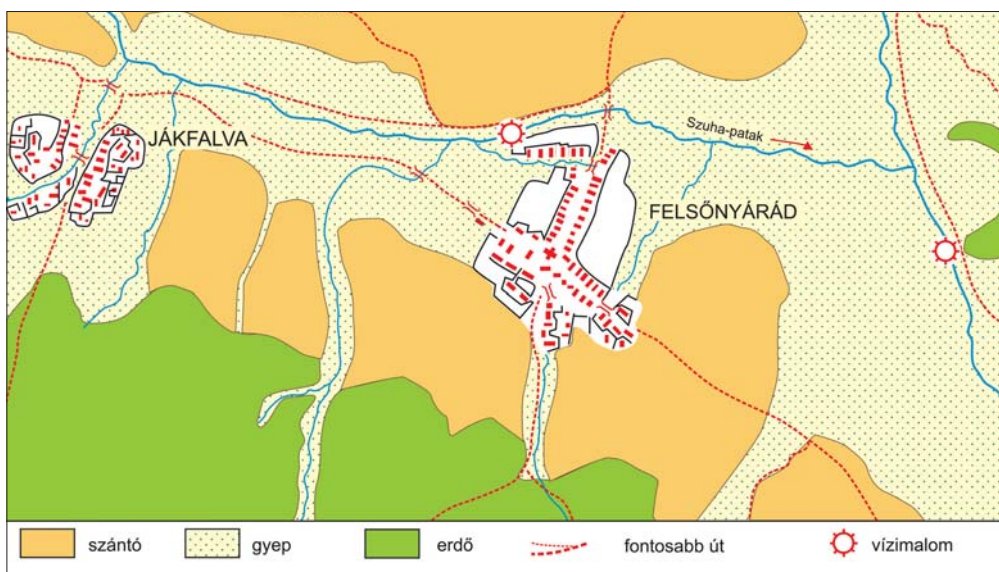
4. 1. Földhasznosítási viszonyok

A kultúrtáj kialakulása előtt a két folyó közötti terület túlnyomó részét még erdő borította. A jókora kiterjedésű erdősegeket a terület mindenkorai lakói szükség szerint használták (nyersanyagként, energiaforrásként), s ahol indokoltnak látták, ott irtották is. A honfoglalást követő évszázadokban egyre nagyobb méreteket öltött ez utóbbi tevékenység. Különösen a kora Árpád-kori vasművesség idején vágtak ki sok fát, a már említett vasipari körzet településeinek a környékén. A kohók energiaszükségletének a biztosításához nagy mennyiségű fára volt szükség, emellett a növekvő népesség élelmiszerral történő ellátásához is újabb és újabb szántóparcellákat kellett kialakítani. A későbbi évszázadokban valószínűleg lassult az irtások üteme, hiszen a népességszám nem növekedett olyan mértékben, ami további irtásföldek kialakítását indokolta volna (38. ábra).

A 18. század második felének viszonylag konszolidált évtizedei a népességszám stabilizálódását, majd újbóli növekedését eredményezték. A falvak gyarapodó népességének az ellátásához az akkor meglévő szántóföldek már nem bizonyultak elegendőnek, így a legkézenfekvőbb megoldásnak újabb erdőterületek szántóvá történő átalakítása mutatkozott.

38. ábra. Kiterjedt erdősegekkel rendelkező települések földhasznosítási övezetei a 18. század végén (az I. katonai felmérés térképszelvénye alapján, módosítva – a szántóparcellák túlnyomó részét erdőirtások révén alakították ki).

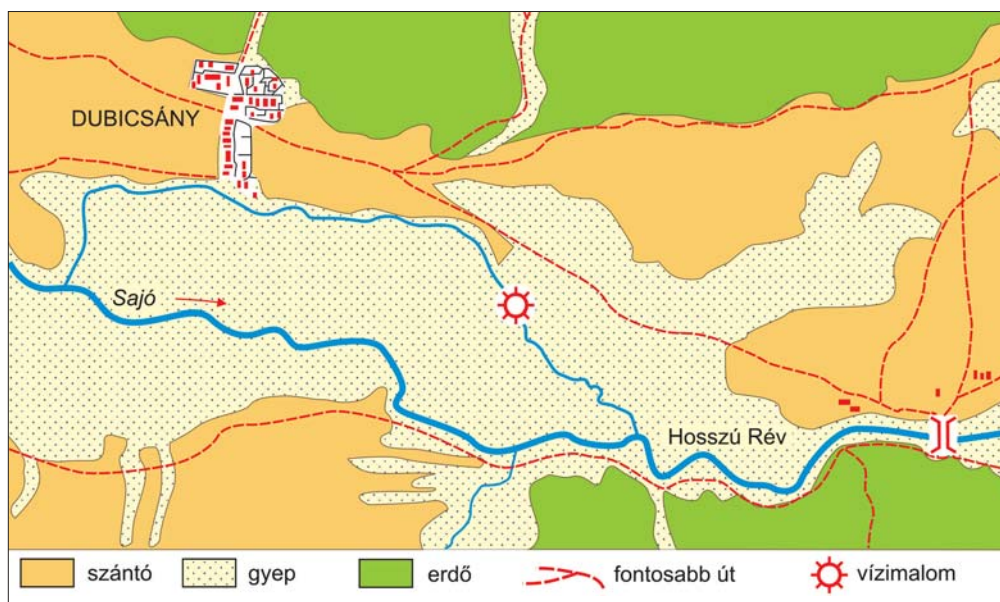
39. ábra. A Szuha-völgy településeire jellemző földhasznosítás a 18. század végén (az I. katonai felmérés térképszelvénye alapján, egyszerűsítve – a szántó közvetlenül az erdővel érintkezett, a kiterjedt gyepterület a szélesebb völgytalpat foglalta el).

Emellett a völgytalpak szárazabb, némileg környezetük fölé magasodó térszíneinek a feltörése is megkezdődött.

Az erdőtől megtisztított földterületeket kezdetben legelőként (kisebb részüket kaszálóként) hasznosították, majd rövidebb-hosszabb idő elteltével szántónak törték fel. Ez a gyakorlat széles körben elterjedt a 18-19. században, s nagy területeken az eredeti ökoszisztéma eltűnését (jobb esetben csak részleges átalakulását) és a vidék agrártíjjá transzformálódását eredményezte. Érdekes azonban, hogy míg a hasonló természeti adottságú és településszerzetű vidékeken (pl. a szomszédos Csereháton) az irtások révén nyert szántóterület hasznosítása folyamatos volt a későbbiekben, addig a Sajó-Bódva köze több településén az erdő néhány évtized alatt visszahódította korábban elvesztett területét. Ezt az írott és a térképi források egyaránt igazolják.

A prestatisztikus korból származó, földhasznosításra vonatkozó adatok, térképi információk elsősorban a 18. századból származnak. Nem teljes körűek, nem pontosak, de általuk már rekonstruálható a földhasznosítás korabeli gyakorlata. Az írásos források (pl. a dézsmajegyzékek, a paraszti vallomások) a határhasználat egyes elemeire, termékeire utalnak. Az I. katonai felmérés térképszelvényei a falvak határhasználatának a térbeliségét jelenítik meg, melyet a már többször idézett *Landesbeschreibung* leírásai némileg kiegészítenek és pontosítanak. Az egyes települések határaitól készített kéziratos térképek annyira részletesek, hogy a dűlőket, parcellákat, kaszálókat, legelőket, kenderföldeket, káposztáskerteket és szőlőket is feltüntetik. Kellő gyakorlat révén e források, valamint a helyszíni terepbejárások tapasztalatai már elegendőek a rekonstrukció elvégzéséhez.

A 18. század végén a Sajó-Bódva köze településeinek a többségében az erdő volt a jellegadó. Egyes falvakban aránya meghaladta a 60-70%-ot is (pl. Dövény, Jósvafő, Kánó, Szuhogy). VÁLYI ANDRÁS ugyanakkor azt írta Hétről, hogy nincs erdeje. Bánrévének és Szuhakállónak is alig volt egy-egy kicsiny erdőterülete. A legnagyobb szántóterülettel viszont éppen ez utóbbi falvak rendelkeztek, s az I. katonai felmérés térképén jól láthatók e falvak

40. ábra. A Sajó övező összefüggő gyepterület a 18. század végén (az I. katonai felmérés térképe alapján – a keskeny szántóövezet közvetlenül az erdővel érintkezik).

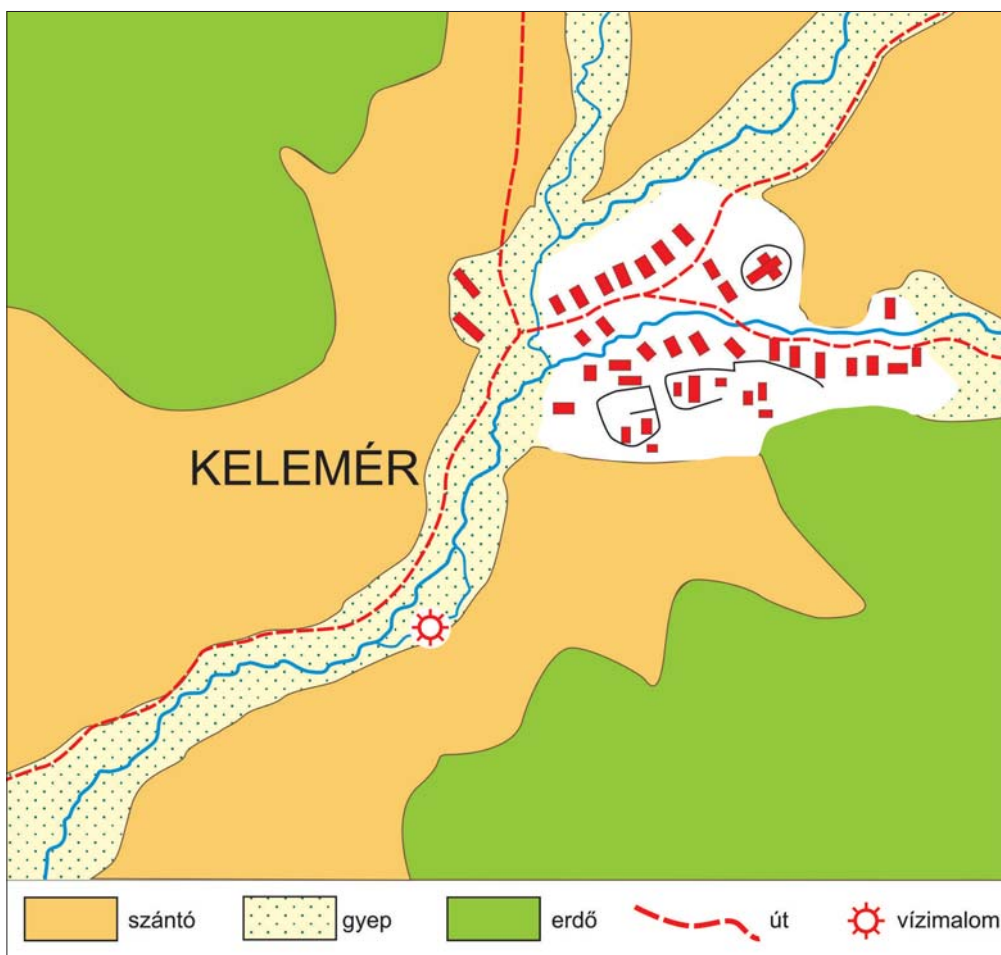
kiterjedt szántói. A viszonylag kedvező helyi adottságokat kihasználva nagyobb összefüggő szántókon gazdálkodhattak még Felsőkelecsény, Zádorfalva, Szuhakálló, Zubogy, Múcsony, Izsófalva, Kurityán és Ragály jobbágyai is. A térképekről (a katonai és a kéziratostól) egyértelműen megállapítható az is, hogy a szántók egy részét – elsősorban a patak völgyekben – irtások révén alakították ki. A parcellák sok helyen érintkeztek az erdővel, illetve az erdőbe ágyazódtak (39. ábra).

A Sajó mentén, Dubicsány és Sajókaza között a völgytalp árvizek által kevésbé veszélyeztetett térszíneit már a 18. század második felében művelés alá fogták, így a gyepterületbe nagyobb szántóföldek ágyazódtak.

A 18. századi falvak határában az egyik legfontosabb érték a szőlő volt. A Bódva völgyében, a promontóriumokon több helyen is terjedelmes szőlőskertek voltak, a legnagyobbak Szendrő és Bódvaszilás határában, de kisebb szőlőskerteket Perkupán és Edelényben is műveltek. A Sajó mentén Putnokon foglalta el a legnagyobb felszínt, és Sajókazán is termeltek szőlőt. A belső falvak közül Szuhafőn, Ragályban, Alsótelekesen, Rudabányán, Serényfalván, Jósuvafőn, Szinben, Szinpetriben, Szőlősdárdón, Varbócon és Szögligeten is volt szőlő- és borkultúra a 18. század végén. Általában a domboldalak déli, délkeleti, néhány helyen délnyugati kitétségű, 15-30°-nál nem meredekebb és 200-300 méternél nem magasabb térszínein alakították ki a szőlőskerteket.

A gyepterület (a rét és a legelő) a Sajó bal partján összefüggő sávot alkotott, melynek egyhangúságát csak az ártéri erdőfoltok és ligetek törték meg. A Múcsonytól délre, Sajókazinc és Dusnokpuszta irányába húzódó, vizenyős térszínekkel, ártéri erdővel tarkított gyepterület volt talán a legnagyobb az egész vidéken. Hasonlóan jellemezhető gyepterület Bánréve és Sajópüspöki között terült el, melyet állandó és időszakos vízfolyások szeltek át. Szinte ugyanilyen vegetációjú és kiterjedésű felszín volt Putnoktól délre, egészen a Sajó partjáig (40. ábra).

Serényfalva és Kelemér között egy fokozatosan keskenyedő de összefüggő füves felszín kanyargott a völgytalpon, majd Kelemértől északra, több ágra válva részben Gömörzőlős ha-

41. ábra. Kelemér környékének a földhasznosítási viszonyai a 18. században (kéziratostérkép alapján, módosítva).

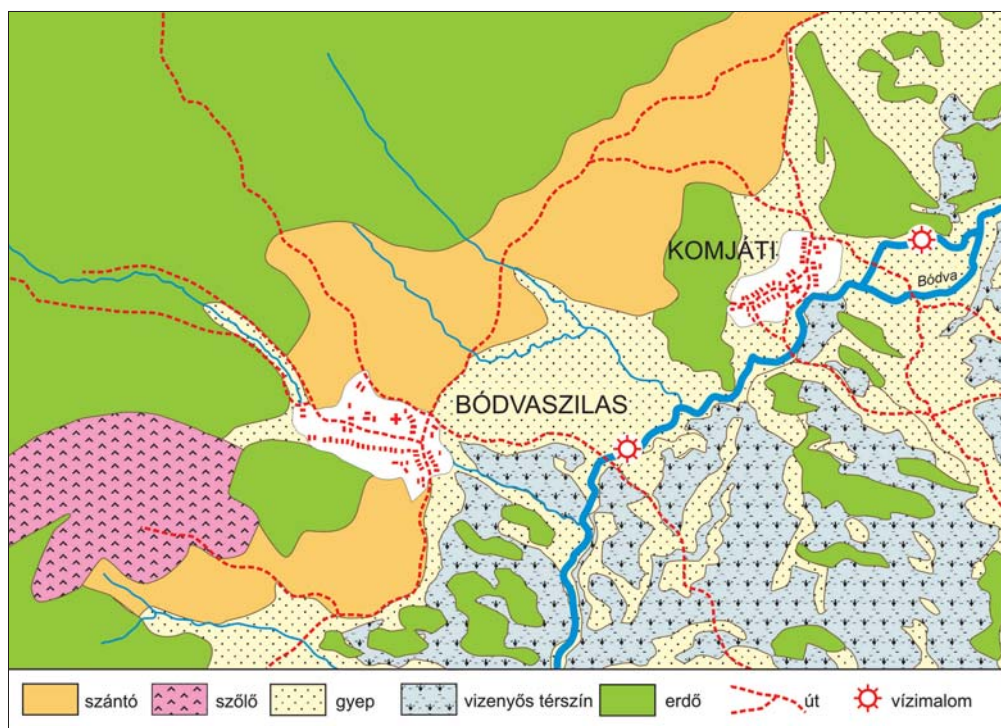
tárában, részben a mellékvölgyek mentén biztosított – csökkenő kiterjedésnél fogva – egyre kisebb lehetőséget a kaszálásra és az állatok legeltetésére (41. ábra).

Múcsontól Kurityánon át a Suza-, a Csörgő- és az Imola-patak völgytalpán, kilométereken keresztül hol szélesebb, hol keskenyebb felszínt borított füves vegetáció, s a Jósva-völgy szinte teljes hosszában is összefüggő gyepterület övezte a patak mindkét partját. Lényegében majdnem minden patak völgy hasonló képet mutatott a 18. század második felében.

A Bódva völgyében, a folyó jobb partján hol összefüggő, hol mocsarakkal, elhagyott folyómedrekkel, ártéri ligeterdőkkel borított kaszáló és legelőterületek váltakoztak Tornanádaskától egészen a torkolatig (42. ábra).

NAGY D. (2003) „*A történeti táj rekonstrukciója az ANP környezetében az I-III. Katonai Felmérések alapján*” című munkájában három időszak felszínborítási állapotát rekonstruálta modern módszerek felhasználásával.³ Kvantitatív vizsgálatainak eredményei jól kiegészí-

³ Vizsgálata nem terjedt ugyan ki a Sajó-Bódva köze teljes területére, de a hegyvidéki térség korabeli földhasznosítási viszonyainak a megismeréséhez rendkívül értékes adatokkal szolgált.

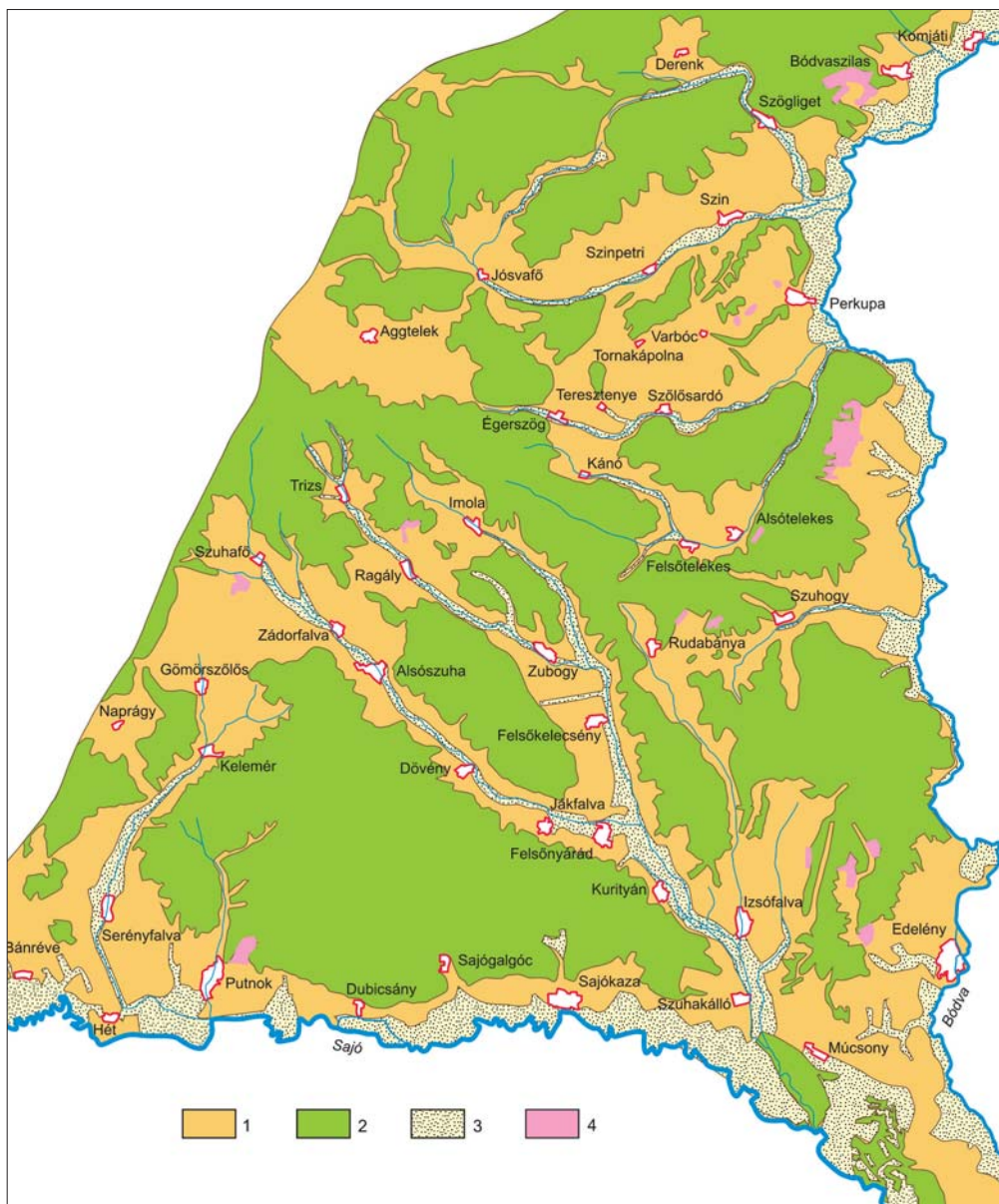
42. ábra. Elhagyott folyómedrekkel, ártéri erdőfoltokkal tarkított felszín a Bódva mellékén, a 18. század végén (az I. katonai felmérés térképe alapján).

tik, és egyben megerősítik a 18. század végi földhasznosításról kialakított képet, miszerint a Sajó-Bódva köze népességének a határhasználatát a természeti adottságok determinálta racionalitás jellemezte, melyet az tett lehetővé, hogy az antropogén tájformálás hosszú évszázadai során az egyes földhasznosítási formákat a felszín makro- és mikroreliefjéhez igazodva alakították ki, összhangban a természeti adottságok biztosította lehetőségekkel.

Az említett szerzőnek az Aggteleki-hegység típusterületén (Aggtelek, Jósvafő, illetve a Jósza-patak völgye) végzett vizsgálatai szerint a 18. század végén a felszín erdőboritottsága 60%-os volt. A szántó közel 20%-ot foglalt el, szétszórt, kisebb-nagyobb területi egységekben. Minden olyan felszín e művelési ág foglalt el, melyen az alapvető talajkezelési munkálatokat a korabeli technikai eszközökkel el lehetett végezni. Így szántók voltak a völgytalpakon, a nagyobb lejtőszögű domboldalakon és a magasabb fennsíkokon. A szőlő a kedvező kitétséggű lejtőkön fordult elő, a völgytalpakon itt-ott gyümölcsösök is ékelődtek a nyomáskényszeren kívül eső kertek, a kaszálók és legelők közé. NAGY D. szerint az általa vizsgált térségben a szőlő és a gyümölcsös aránya elérte a 6%-ot.

A 18. század utolsó évtizedeiből származó adatok révén az egyes települések mezőgazdasági területeinek hasznosításáról is képet alkothatunk (pl. BARSÍ, 1991). Eszerint pl. a Borsod vármegyéhez tartozó falvak mezőgazdasági területének 29,3%-át szántóként, 1,2%-át szőlőként, 21,2%-át gyepeként és 45,3%-át erdőként hasznosították (43. ábra).

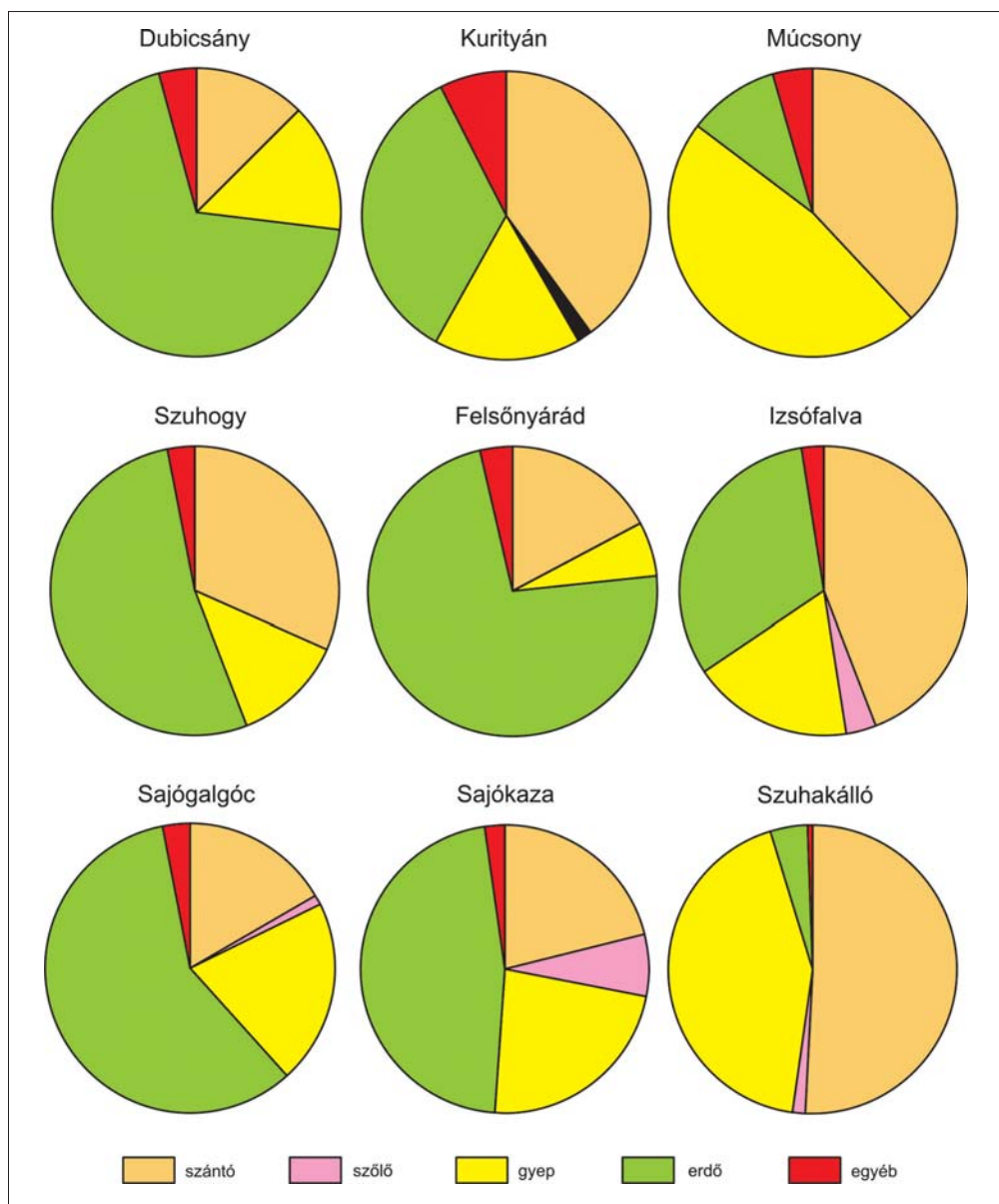
A 19. század első évtizedeiben a művelési szerkezetben lényeges változás nem következett be, legalábbis a rendelkezésre álló – meglehetősen hiányos – adatokból erre lehet következtetni. FÉNYES ELEK (1851) pl. a Borsod vármegyéhez tartozó települések földhasznosítási adatait közölte könyvében. E települések a vizsgált terület délkeleti részén viszonylag

43. ábra. A földterület művelési megoszlása a 18. század utolsó harmadában a Sajó-Bódva közén (az I. katonai felmérés térképe alapján, egyszerűsítve – 1= szántó, 2= erdő, 3= gyepterület, 4= szőlő).

nagyobb szántó- és gyepterülettel, kisebb erdőséggel és átlagos szőlőterülettel rendelkeztek. FÉNYES adatai szerint a szántó 27,6%-ot, a szőlő 1,2%-ot, a gyept 13,8%-ot, az erdő 54,1%-ot, a belsőség, a nádas stb. 3,3%-ot foglalt el a falvak teljes területéből.

A másik két vármegyéhez tartozó települések egy-egy földhasznosítási adatát is közlök itt-ott, s Aggtelekről pl. megjegyze, hogy 1 915 hold legelője van, Hétről meg azt írta: „...80 hold legelő, erdő semmi.”. Imolánál 1 401, Kánón 2 010, Keleméren 1 695, Szuhafőn 1 552, Trizsben 1 364, Zádorfalván 336 hold erdőt említett. Egyes falvaknál a szőlőről ol-

44. ábra. Néhány Borsod vármegyei település földhasznosítása az 1840-es években. (FÉNYES, 1851 adatai alapján).

vashatunk konkrét adatokat. Ezek alapján tudjuk, hogy az 1840-es években Keleméren 609, Putnokon 814, Szuhafőn 120, Gömörszőlősen 240 kapás⁴ szőlő található. A tárgyilagosság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy a FÉNYES ELEK által közölt adatok néha nagyon

⁴ A kapás területmérték. A 18-19. században azt a földterületet értették alatta, amit egy ember egy nap alatt meg tudott kapálni. Ez kb. 200 négyszögöl lehetett átlagosan, természetesen az eltérő körülmények (talajtani adottságok, lejtésvizonyok stb.) miatt értéke helyről helyre változhatott.

elrugaskodtak a valóságtól. Példa erre a Ragály szőlőterületére vonatkozó, mely szerint a falu határában 430 hold majorsági, és 27 hold dézsmás szőlő található. Ha ez az adat reális lenne, akkor a faluhatár 17,1%-át a szőlő foglalta volna el, ami nagyon valószínűtlen. A néhány évtizeddel későbbi statisztikai források sem támasztják alá a FÉNYES ELEK által közölt információt (44. ábra).

Ha a szórványosan rendelkezésre álló adatokat, valamint a különböző mappákról leolvasható, a művelési szerkezetre vonatkozó térképi információkat összegezzük, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a Sajó-Bódva közén a szántó területe csak kismértékben növekedett a 19. század első felében. Némileg csökkent az erdő kiterjedése, a gyep és a szőlő területe lényegében változatlan maradt.

A földhasznosításról az első teljes körű statisztika 1865-ben jelent meg. Bár pontossága sok tekintetben megkérdőjelezhető, arra mégis alkalmas, hogy a Sajó-Bódva köze településeinek a földhasznosítási viszonyait vázlatosan, de minden települést érintően rekonstruáljuk (10. táblázat).

E statisztikai forrás szerint a szántó a falvak területének 29,6%-át foglalta el, ami lényegesen alacsonyabb érték volt az akkori országos átlagnál (40,4%). A szántó aránya a Felvidék egészén (34,7%) is magasabb volt, mint a Sajó-Bódva közén, s ugyanez mondható el Borsod vármegyére is (33,3%). Ugyanakkor Gömör-Kishont vármegyében az összes területnek csak 24,1%-a, Torna vármegyében még ennél is kevesebb, mindössze 20,5% tartozott a művelési ágba.

10. táblázat. Az egyes települések határterületeinek műveléségi megoszlása 1865-ben (hektár).

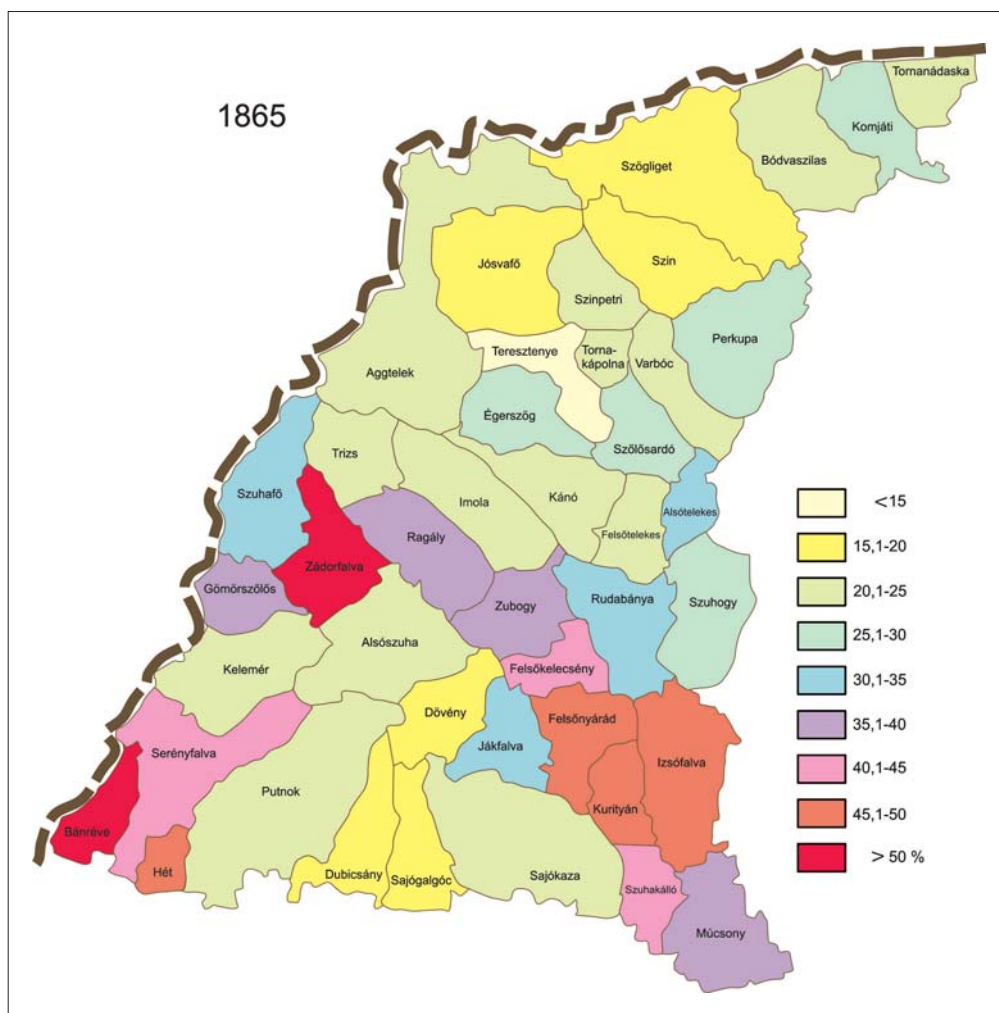
	Szántó	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Egyéb	Összesen
Aggtelek	480	0	222,7	689,4	507	417,8	2 316,9
Alsószuha	552,5	18,4	176,1	0	1 448	43,2	2 238,2
Alsótelekes	198,5	9,2	116,8	40,3	301	25,9	691,7
Bánréve	346,4	0	118,6	130,6	26,5	31	653,1
Bódvaszilás	392,5	39,1	172,6	54,1	1 167,7	48,3	1 874,3
Dövény	217,5	0	80,6	0	795,3	13,2	1 106,6
Dubicsány	192,2	25,3	129,5	29,9	767,7	72,5	1 217,1
Égerszög	307,9	7,5	36,2	49,5	623,3	34,5	1 058,9
Felsőkelecsény	326,3	12,7	122,6	12,7	282	31,1	787,4
Felsőnyárád	583,3	27,6	143,3	11,5	408,6	57,6	1 231,9
Felsőtelekes	196,8	6,9	131,8	25,3	460,9	15,5	837,2
Gömörszőlős	336,1	15	73,7	84,6	314,2	25,9	849,5
Hét	145	0	86,3	55,8	0	28,2	315,3
Imola	423	0	84	61	1 164,2	64,4	1 796,6
Izsófalva	999,1	74,8	176,1	86,3	575,5	113,9	2 025,7
Jákfalva	282	9,8	69	0	509,3	26,5	896,6
Jósvafő	319,4	38	59,3	188,8	1 390,9	96,7	2 093,1
Kánó	283,7	6,3	130,1	7,5	897,8	52,9	1 378,3
Kelemér	347,6	29,3	151,9	54,7	771,2	39,1	1 393,8
Komjátai	329,2	5,2	185,9	184,7	207,7	206	1 118,7
Kurityán	287,7	6,9	126	6,9	148,5	35,1	611,1

	Szántó	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Egyéb	Összesen
Múcsony	579,5	0	496,1	295,8	163,4	49,5	1 584,3
Perkupa	442,6	52,9	255,5	462,1	307,3	100,7	1 621,1
Putnok	545,6	79,4	338,9	38	1 031,3	190,5	2 223,7
Ragály	562,3	27,6	163,4	19,6	718,8	45,5	1 537,2
Rudabánya	512,2	50,6	182,4	20,1	870,7	48,3	1 684,3
Sajóalgajóc	165,2	14,9	184,2	25,9	511,6	78,3	980,1
Sajókaza	679,1	141,6	471,9	100,1	1 498	174,9	3 065,6
Serényfalva	681,4	0	113,4	157,1	582,4	76,5	1 610,8
Szin	330,3	92,1	159,9	263	703,3	231,9	1 780,5
Szinpetri	212,9	46	62,7	123,7	468,4	51,2	964,9
Szögliget	376,9	73,7	340,7	41,4	965,1	82,3	1 880,1
Szőlősdárdó	273,4	75,4	78,8	51,2	519,1	33,4	1 031,3
Szuhafő	431	13,8	89,8	146,2	636,5	32,2	1 349,5
Szuhakálló	277,4	4,6	206,6	55,8	40,9	35,1	620,4
Szuhogy	429,3	6,9	128,3	0	1 051,4	28,8	1 644,7
Teresztenye	128,9	29,4	38	198,5	451,2	29,9	875,9
Tornakápolna	100,1	15,5	43,7	43,7	187,6	10,3	400,9
Tornanádaska	188,8	0	170,3	149,6	115,7	133,5	757,9
Trizs	248	2,9	101,9	32,2	628,4	17,8	1 031,2
Varbóc	212,4	39,1	80	119,7	447,7	119,7	1 018,6
Zádorfalva	717,1	29,3	130,6	40,9	411,5	25,9	1 355,3
Zubogy	424,1	0	142,7	19	509,3	46	1 141,1

Bánréve (53%), Zádorfalva (52,9%) és még néhány falu 40% fölötti szántóterülete a kedvezőbb talajadottságú térszíneket foglalta el. E viszonylag nagy kiterjedésű szántókhoz képest Teresztenye (14,7%), Jósuvafő (15,2%), Dubicsány (15,8%) határában csak kicsiny parcellákat műveltek, s a mai kor emberének bizony nehéz elképzelni azt, vajon hogyan tudták a gazdálkodók ezekről a kicsiny földterületekről a falvak népességét elegendő gabonával ellátni, különösen kedvezőtlen időjárású években (45. ábra).

A települések 79%-ában több-kevesebb szőlő is volt, amely a teljes terület 1,8%-át foglalta el. Ez utóbbi érték a korábbi időszakra vonatkozó (nagyreszt becsléseken alapuló) adatokkal jó egyezést mutat. Az 1860-as években a szőlő országosan 2,2%-kal részesedett a földterületből, Borsod vármegyében pedig 2,5%-kal. Némileg alacsonyabb az aránya Torna vármegyében (1,5%), míg Gömör-Kishontban (0,2%) csak elvétve fordult elő. Annak ellenére, hogy a Sajó-Bódva köze már nem tartozik a kedvező adottságú szőlőtermelő vidékek közé, Szőlősdárdó (7,3%), Szin (5,2%), Szinpetri (4,8%), Sajókaza (4,6%), Szögliget (3,9%), Tornakápolna (3,9%), Varbóc (3,8%), Putnok (3,6%) kiterjedt szőlőskertjei mégis jelentős mértékben részesedtek az összes földterületből (46. ábra).

A gyepterület (a rét és a legelő) aránya az országos átlag alatt volt az 1860-as években (a Sajó-Bódva közén 20%, országosan 29,4% volt az értéke). Egyébként mindhárom vármegyében az országos átlag alatti érték jellemezte a gyepterület, s Gömörben még a 20%-ot sem érte el a részesedése. A Sajó-Bódva közén azért akadt néhány település, ahol terjedelmes felszint foglalt el ez a művelési ág, mint pl. Múcsony (50%), Hét (45,1%), Perkupa (44,3%), Suhakálló (42,2%) és Tornanádaska (41,8%) határában. Ugyanakkor Dövény (7,3%), Alsószuha (7,8%),

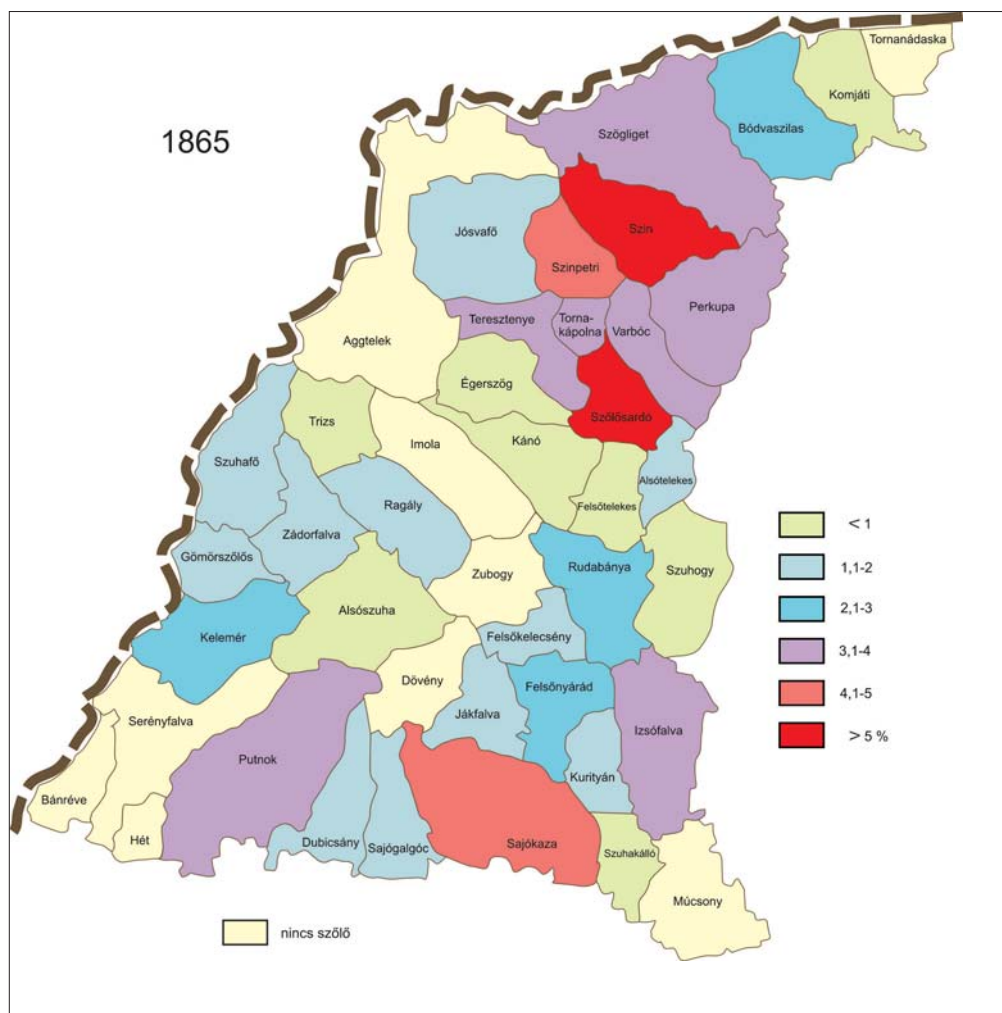

45. ábra. A szántó részesedése az összes földterületből az egyes településeken 1865-ben.

Szuhogy (7,8%), Jákfalva (8%) gyepterülete olyan kicsiny felszín borított, hogy az állatállomány megfelelő mennyiségű és minőségű szalastakarmánnyal történő ellátása minden bizonynyal nehézséget okozott a gazdálkodók számára.

A gyepterület művelési ágán belül a rét kiterjedése közel kétszerese volt a legelőnek, amiben nyilván szerepet játszott az a tény, hogy a falvak 28%-ban a legelő aránya 2% alatt maradt, illetve teljesen hiányzott. Ez utóbbi művelési ág részesedése csak néhány településen volt viszonylag magas, mint pl. Aggteleken (29,7%), Perkupán (28,5%) és Teresztenyén (22,7%). (47-48. ábra)

A 19. század közepén országosan a felszín 14,4%-át borította erdő, a Felvidéken ez az arány meghaladta a 30%-ot. Vidékünkön ekkor az erdőborítottság 43%-os (Borsodban 32,4%, Gömörben 49,8%, Tornában 50%). E két utóbbi vármegyén kívül csak néhány felvidéki vár-

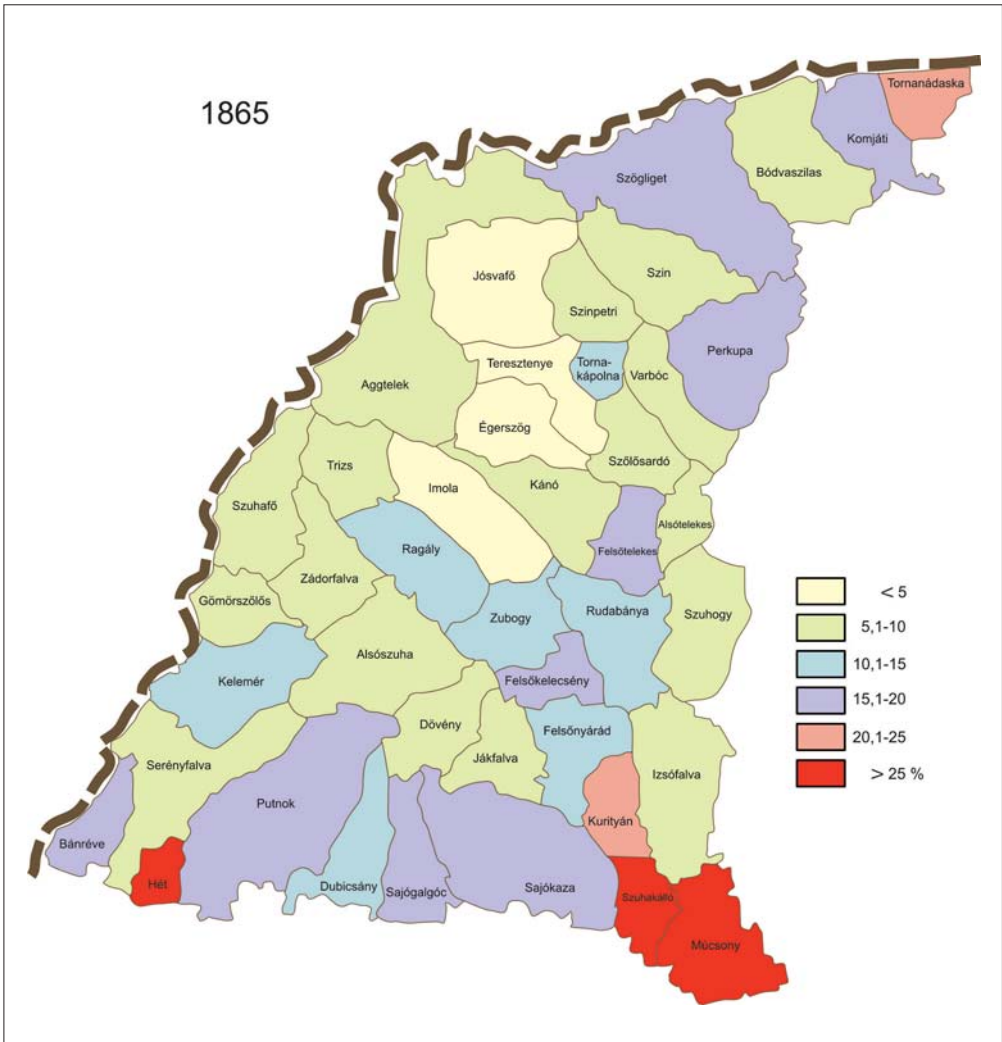
46. ábra. A szőlő részesedése az összes földterületből az egyes településeken 1865-ben.

megyében (Zólyom, Túróc és Liptó vármegyékben) volt nagyobb az erdő részesedése, mint a vizsgált területen.

A Sajó-Bódva köze falvainak 21%-ában az erdő aránya meghaladta a 60%-ot is, s csak kevesebb, mint 10%-ában volt alacsonyabb az országos átlagnál (49. ábra). (Hét határában ebben az időszakban már nincs erdő.)

A statisztikából végül azt is megtudhatjuk, hogy a falvak összes területének mindössze 5,4%-át nem hasznosították, ami igen jó aránynak tekinthető, figyelembe véve a lényegesen magasabb országos átlagot (11,6%).

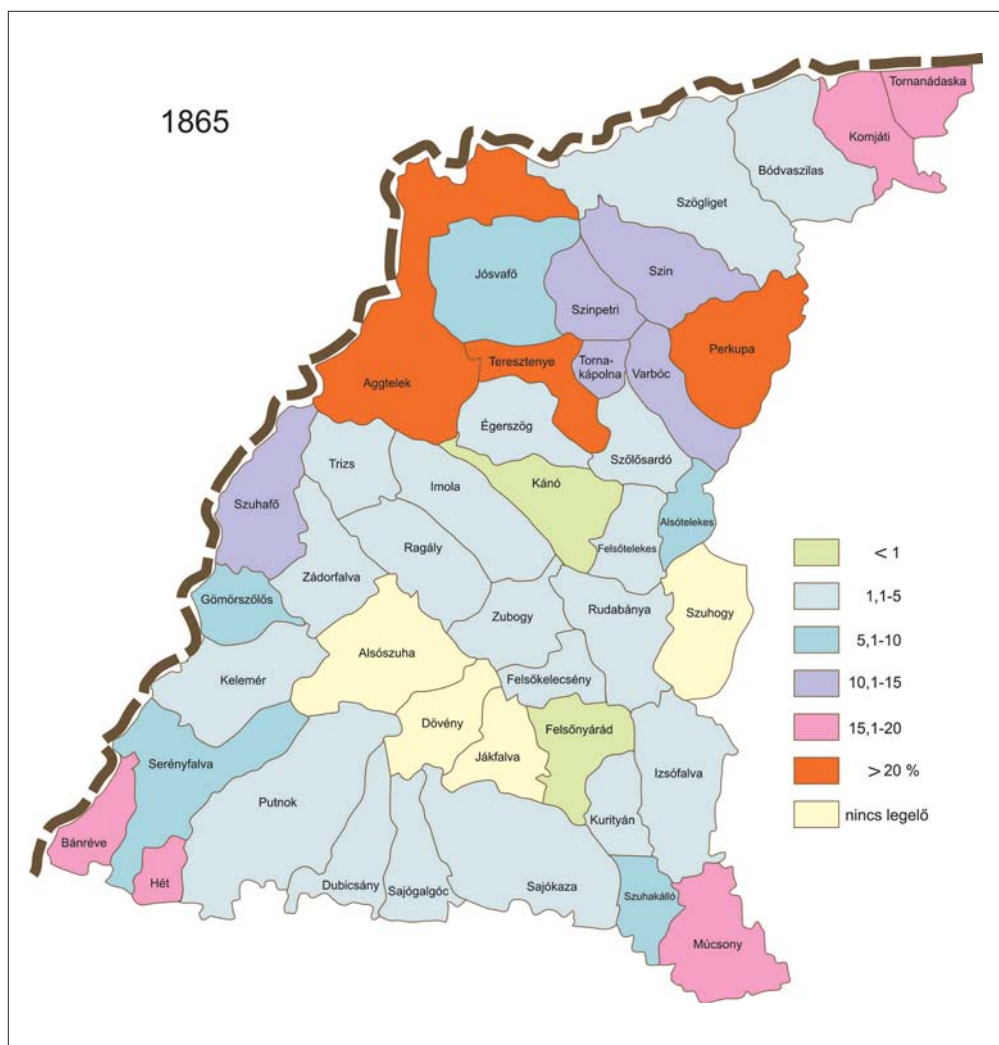
A 19. század második felében jelentkező gabonakonjunktúra a Sajó-Bódva köze településeinek földhasznosításában csak mérsékelten érezte a hatását. Ennek valószínűleg az volt a legfontosabb oka, hogy a kedvezőtlen ökológia adottságok egyszerűen nem tették

47. ábra. A rét %-os aránya az egyes településeken 1865-ben.

lehetővé a szántó nagyobb mértékű növelését. A gazdálkodók tökéletesen tisztában voltak saját földterületeik termőképességével, illetve a termelés gazdaságosságával, s csak olyan mértékben növelték e művelési ág kiterjedését, amilyen mértékben az önellátás igényei azt megkövetelték.

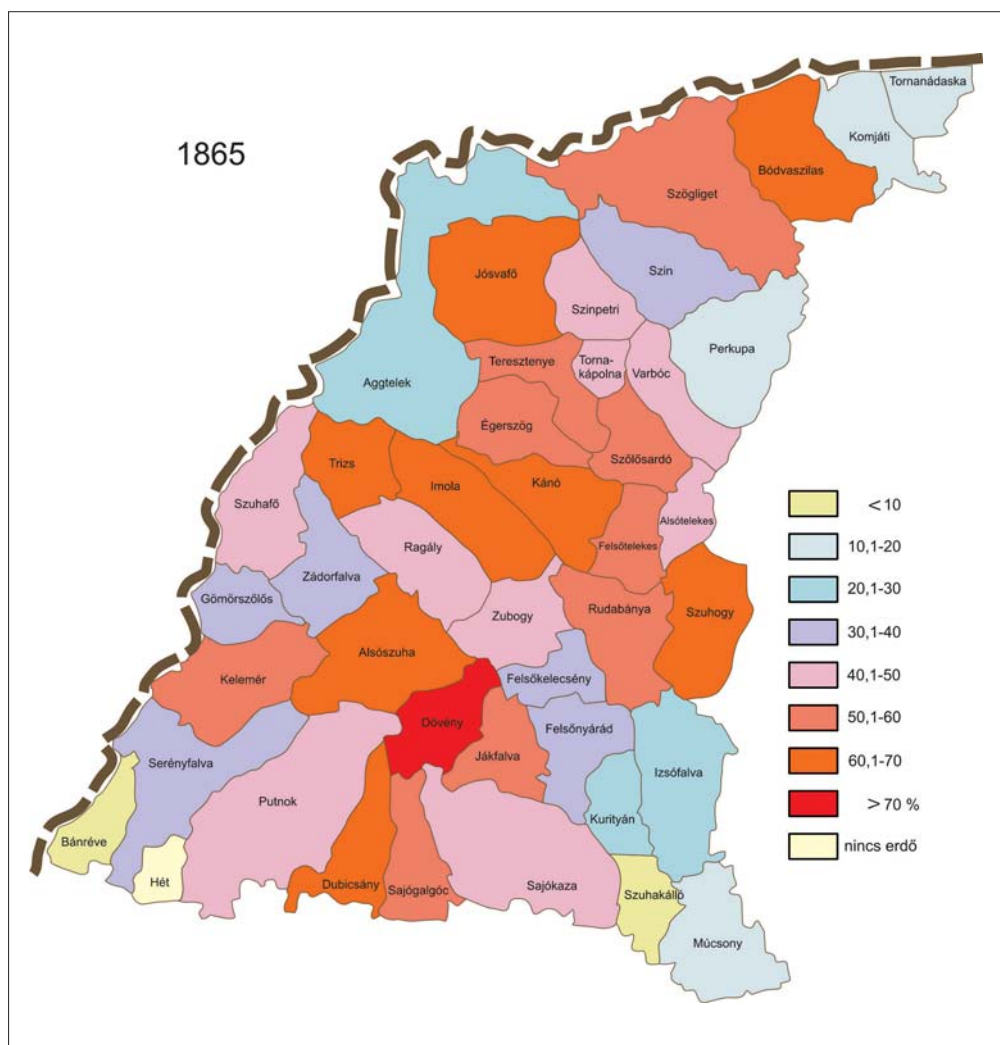
1865 és 1895 között a települések többségében azért nem maradt érintetlenül a szántóterület. Volt néhány falu (pl. Szögliget, Jákfalva, Sajókaza, Sajógalgóc, Bánrève, Putnok), ahol a növekedés mértéke elérte a 40-70%-ot, de Szuhogyon – ha hihetünk a statisztikáknak – ez az érték meghaladta a 200%-ot is. A legtöbb község határában azonban csak 3-10%-kal nőtt a szántó kiterjedése, sőt Bódvaszilason minimális mértékben még csökkent is területe. Ott volt a változás a legnagyobb mértékű, ahol az agroökológiai potenciál a legkedvezőbb,

48. ábra. A legelő aránya az egyes településeken 1865-ben.

ám akkor még sok helyen az arra kevésbé alkalmas felszínt is szántóként hasznosították. Később ez utóbbi területek egy részét vagy másként hasznosították, vagy végképp elhagyták, s a természetes vegetáció újra birtokába vette a parlagon maradt földeket.

Az új szántóparcellák többségét az erdők rovására alakították ki, de sok helyen a gyep-területek kisebb-nagyobb részét is művelésbe vették. Dövényben pl. úgy nőtt a szántó területe közel a duplájára, hogy a rét kiterjedése 30%-kal, az erdő pedig 43%-kal csökkent. Több településen viszont nehéz egyértelműen megállapítani a növekedés okát. Jó példa erre Putnok, ahol a szántó 1865 és 1895 között 44%-kal gyarapodott, de ugyanekkor nőtt a rét, a legelő és az erdő kiterjedése is. Korábban a használaton kívüli terület nem volt akkora kiterjedésű, hogy ekkora mértékű növekedést fedezni tudott volna. Lehetséges még a közigazgatási határok meg-

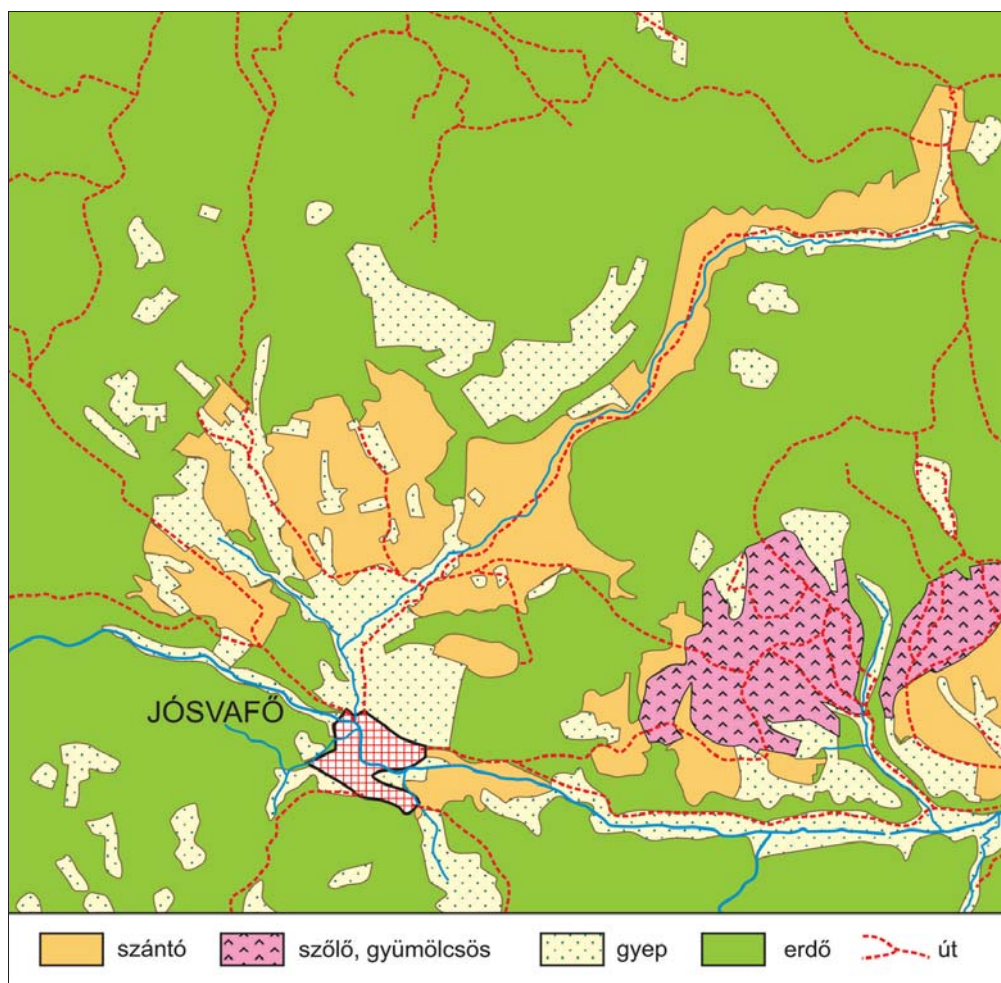

49. ábra. Az erdő részesedése az összes területtől az egyes településeken 1865-ben.

változása révén bekövetkező területgyarapodás is, ám ez nem volt gyakori és olyan mértékű, hogy érdemben befolyásolni tudta volna a művelési szerkezet struktúráját (50-51. ábra).

Az 1880-as években a filoxéravész elérte a Sajó-Bódva közét is, és a szőlő túlnyomó része elpusztult. A következő években megkezdődött az újratelepítés és a 90-es évek közepén már 23 falu határában volt valamennyi szőlőültetvény, összesen 334 katasztrális hold kiterjedésben. Ez mindössze 45%-a az 1865-ös szőlőterületnek.

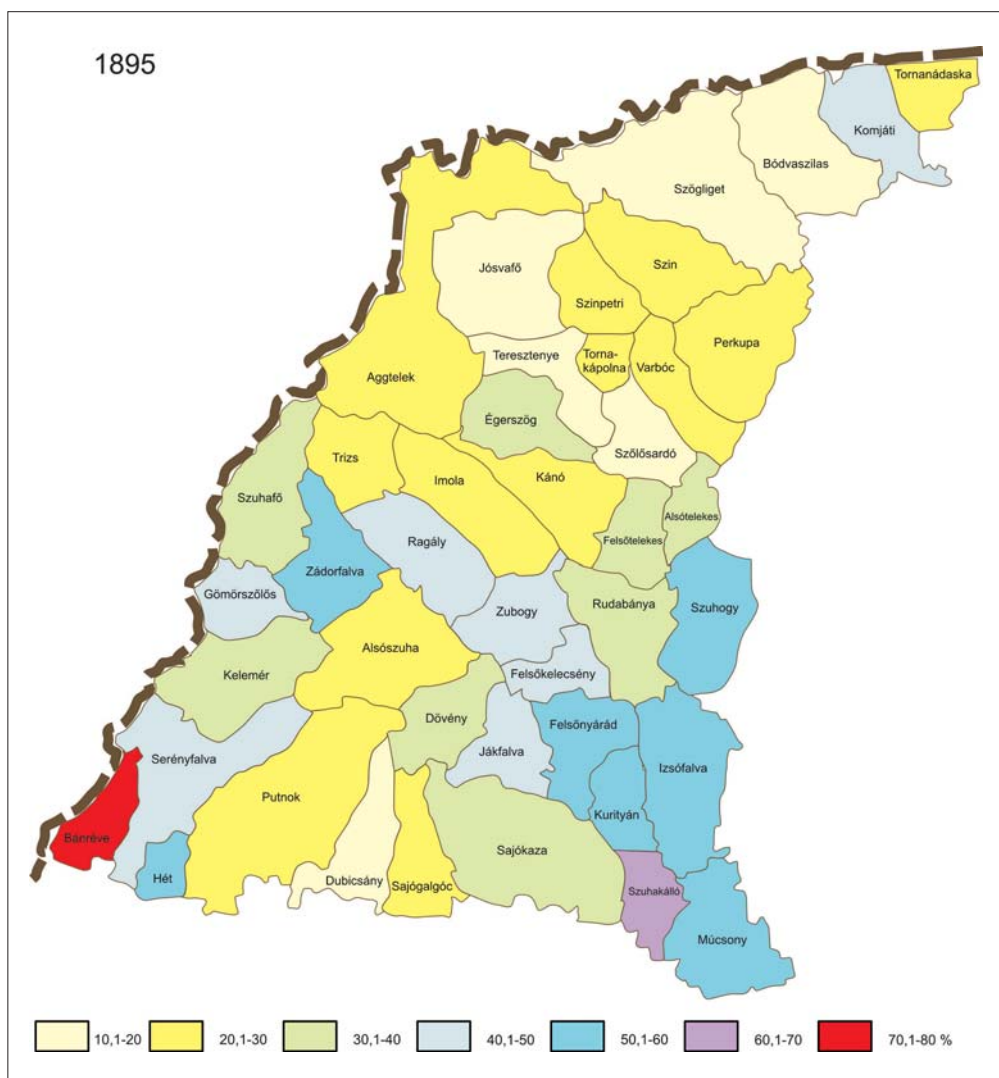
A rét művelési ág kiterjedése – a szántóval ellentétben – csökkenő tendenciát mutatott, s a települések 89%-ában fogyatkozott meg a területe. Azokban a falvakban, ahol csökkent a részesedése, általában 10-50% körüli volt annak mértéke. Néhány falu határában viszont növekedett az aránya, legnagyobb mértékben Aggteleken és Jószafo.

50. ábra. Jószafo földhasznosítási térképe a 19. század végén (katonai térkép alapján, módosítva).

A legelő a települések 70%-ában növekedett valamilyen mértékben, néhányban akár az eredeti méretének a tízszeresére is (Felsőnyárad, Szögliget, Kurityán). Ez a tetemes gyarapodás általában abból adódik, hogy az 1865-ös adatbázis ezeken a településeken még alig jelzett legelőt. 1865-ben Kurityánban például 12 katasztrális hold legelőt említ a statisztika, harminc évvel később már 143 holdat. A két adat közötti különbség valóban tekintélyes, noha a növekvő legelőterület még így sem számított jelentős nagyságúnak, más környékbeli falvakéhoz hasonlítva (52-53. ábra).

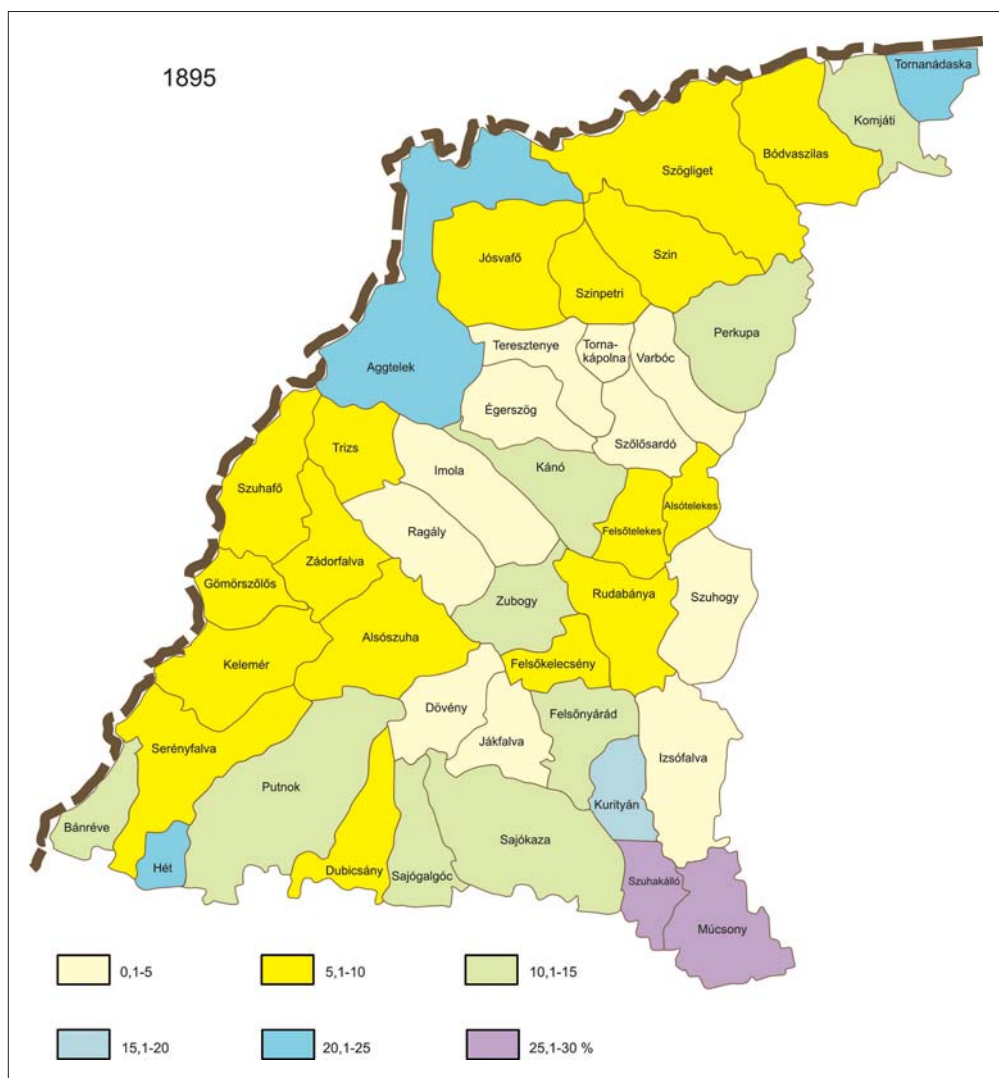
A művelési szerkezet elemei közül az erdő területében bekövetkezett változásokat a legnehezebb értelmezni. A Sajó-Bódva közén a falvak 70%-ában csökkent valamilyen mértékben az erdő kiterjedése. Ezt elsősorban a különböző célokból végzett irtás idézhette elő. Több tele-

51. ábra. A szántó %-os részesedése az összes földterületből az egyes településeken 1895-ben.

pülésen ugyanakkor növekedett a területe, néhol akár 60%-kal is. Erdőtelepítés ilyen méretekben nehezen képzelhető el a 19. század végén. Sokkal valószínűbb az 1865-ös statisztika pontatlansága, s az ebből fakadó kiugró növekedési érték (54. ábra).

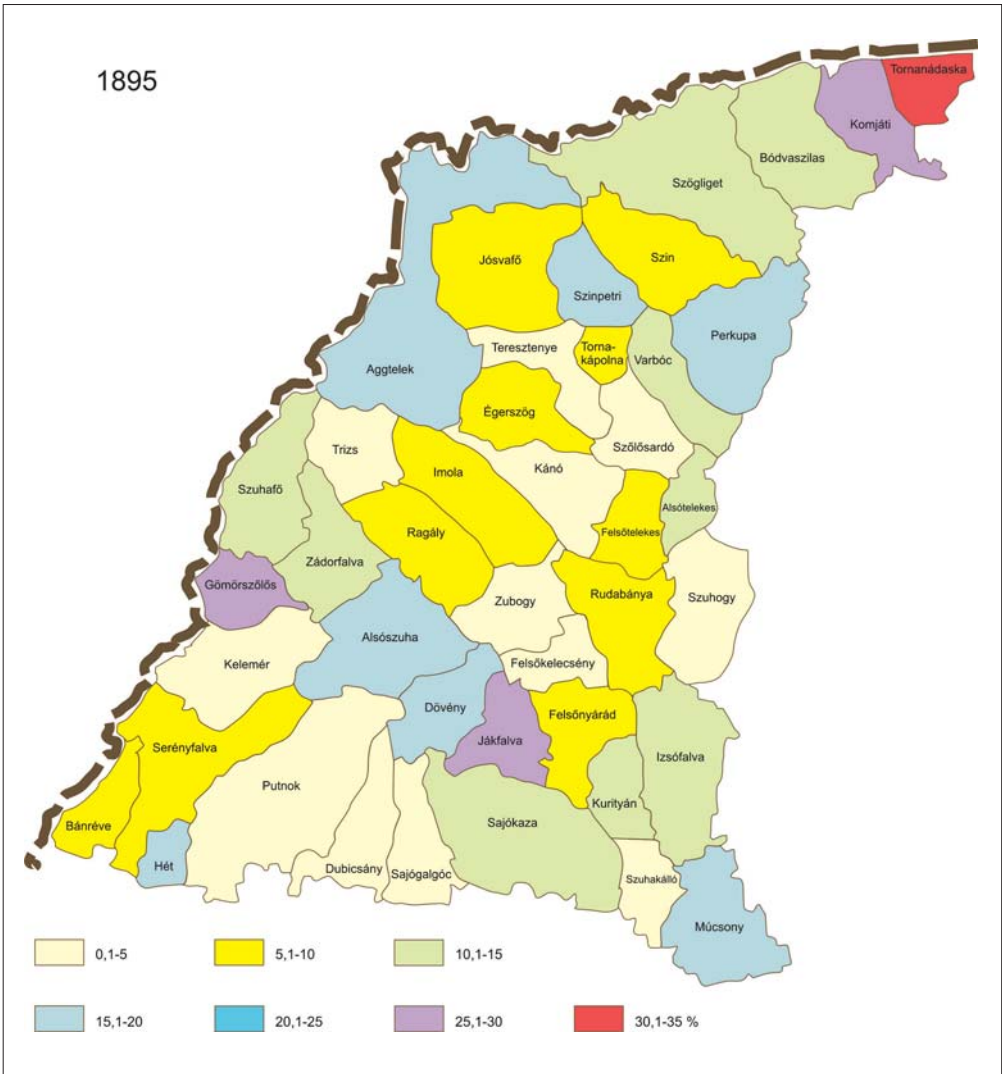
A 20. század elején a földhasznosítás szerkezetének alakulásában továbbra is az a tendencia érvényesült, hogy a lassan gyarapodó népesség ellátása érdekében csak annyira növeljék meg a szántó területét, amennyire az feltétlenül indokolt. Vidékünk településein – összességében – 1895 és 1935 között így csak kismértékben növekedett a szántó aránya, 36%-ról 39%-ra. A többi művelési ág közül is változott néhány, csökkent ugyanis a szőlő, a rét és az erdő kiterjedése, míg a kert művelési ág megduplázódott. A legelő kiterjedése érdemben nem mutatott változást.

52. ábra. A rét aránya az egyes településeken 1895-ben.

Az erdő közelítőleg olyan ütemben fogyatkozott, mint amilyen mértékben a szántó területe növekedett, de ez nem jelenti azt, hogy az erdő helyén mindenütt szántóparcellákat hoztak volna létre.

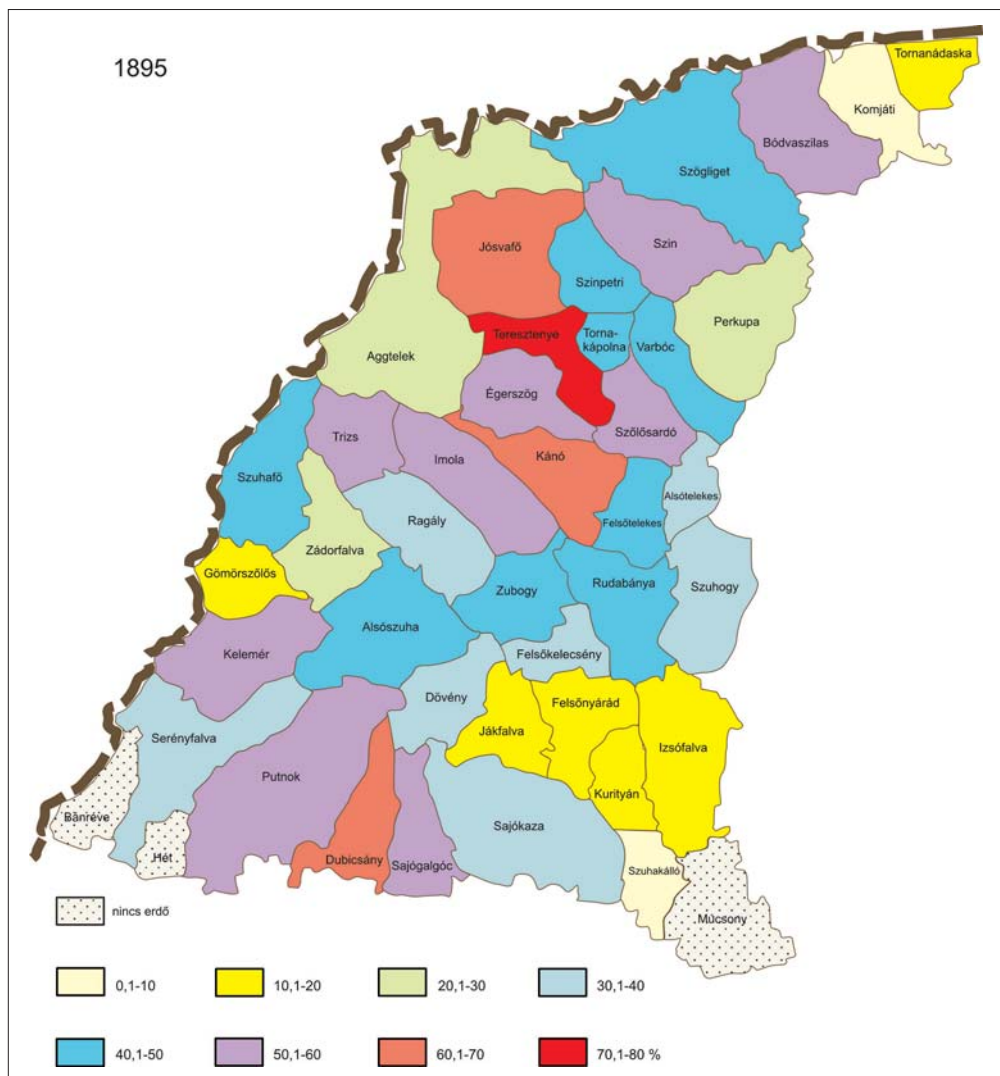
Az egyes falvakban továbbra is differenciáltan zajlott a művelési ágak közötti átrendeződés. Az 1895-ös szántóterülethez viszonyítva Keleméren, Felsőtelekesen közel duplájára növekedett a szántó, és Szőlőszárdón, Serényfalván, Tornakápolnán is 50% körüli volt a gyarapodás mértéke. Ugyanakkor a 43 település negyedében átlagosan 3-6%-al csökkent a művelési ág kiterjedése.

53. ábra. A legelő %-os részesedése az összes földterületből 1895-ben.

A rét és a legelő területének a változása is furcsa anomáliákat eredményezett az egyes falvakban. Bánrévén közel 90%-kal, Hét községben 62%-kal, Rudabányán 51%-kal csökkent például a rét területe, ami valószínűleg érzékenyen érinthette az állattartás körülményeit is. Tornakápolnán ennek éppen a fordítottja következett be, ott ugyanis 76%-kal növekedett a nagysága. Ugyanebben az időszakban Keleméren ötszörösére, Szuhogyon négyszeresére, Kánón háromszorosára, Dubicsányban és Alsótelekesen pedig kétszeresére nőtt a legelő területe.

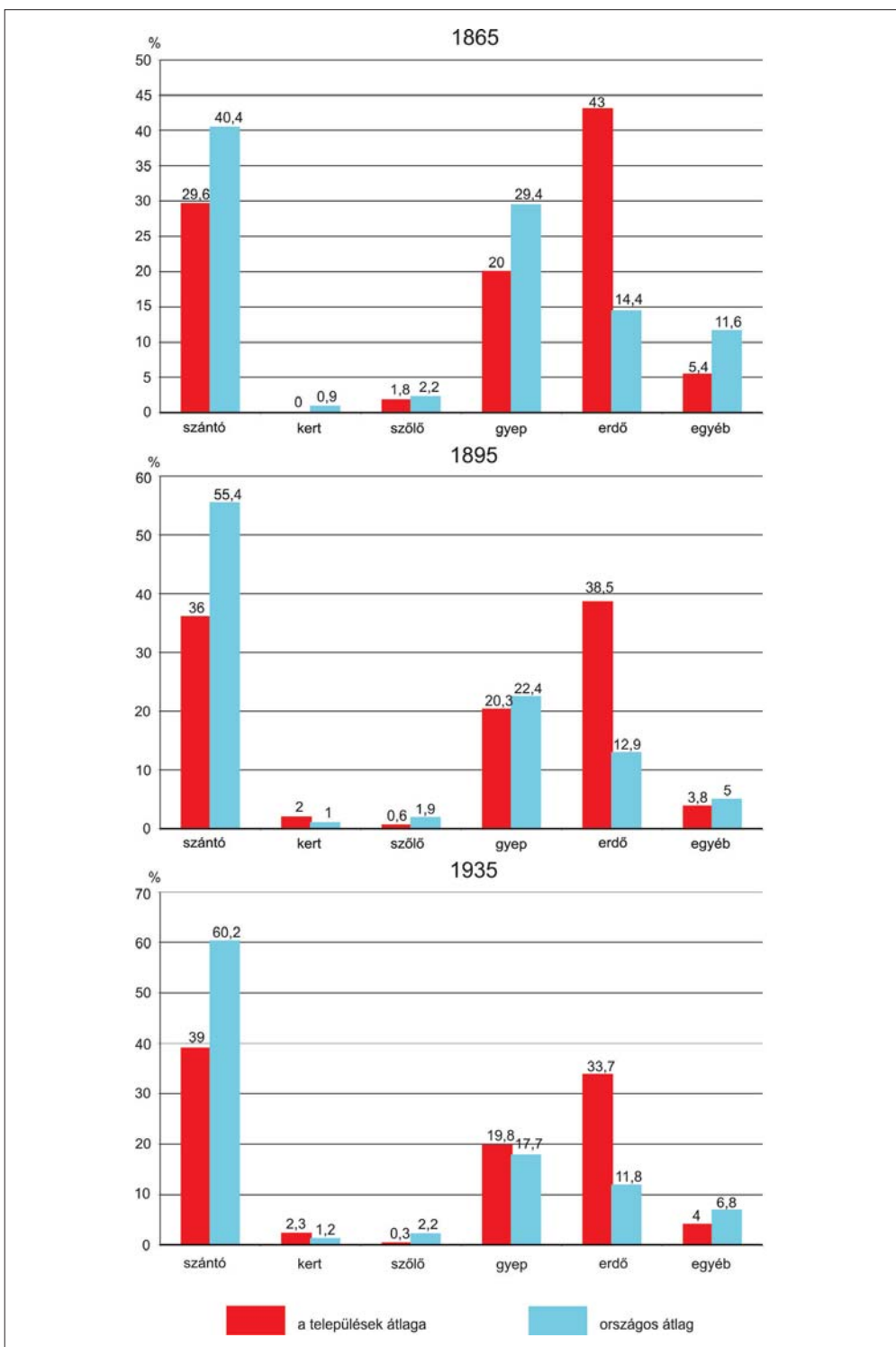
Az erdő csökkenése jó néhány községben igen jelentős volt. Felsőtelekes az 1895-ös erdőterületének 67%-át elvesztette 1935-re, de tetemes veszteség érte Szuhogy, Tornakápolna,

54. ábra. Az erdő részesedése az összes területtől az egyes településeken 1895-ben.

Szuhakálló, Kurytán és Alsótelekes erdőt is. A települések 42%-ában nem volt érdemi változás, míg Szuhafőn, Komjátiban mérsékelt növekedés következett be. A trianoni határ megvonása Aggtelek közigazgatási határának a módosulását, az pedig az erdőterület megnégyszereződését eredményezte.

Végül is a Sajó-Bódva közén a művelési szerkezet átalakulása az országosan jellemző tendenciának megfelelően zajlott, ám a változás mértéke és intenzitása sok tekintetben különbözött attól. A sajátos természeti adottságok és a termelés gazdaságosságának a realitási komoly szerepet játszottak abban, hogy a szántó területének a növekedési mértéke mindig elmaradt az országosan tapasztalhatótól. Az erdő viszont – az irtás ellenére – tovább-

55. ábra. A földhasznosítási viszonyok alakulása a jelzett időpontokban a Sajó-Bódva közén.

ra is jellegadó maradt a vidék nagyobbik részén. A szőlő a filoxeravész után már nem tudta visszanyerni korábbi jelentőségét, s az egykori szőlőparcellákba vagy gyümölcsfákat telepítettek, vagy a parlagon hagyott szőlőket újra visszahódította a természet. Egyedül a gyepterület változásai eredményeztek olyan arányokat, melyek az országos átlaghoz közelítettek. Mindezek következtében a Sajó-Bódva köze nagyobbik részén az ökológiai viszonyok nem romlottak olyan mértékben, mint az ország más vidékein. A táj kultúrtájjá alakítása megtörtént ugyan, de a művi környezet a legtöbb település határában viszonylag harmonikusan illeszkedett a természetes táji elemek keretébe. Ez alól csak az intenzív bányászatnak teret adó települések egyes határterületei voltak a kivételek (55. ábra; 11. táblázat).

A 19. század közepének földhasznosítási viszonyait jellemző 1865-ös statisztika, valamint az 1930-as évek hasonló adatainak a felhasználásával kísérletet tehetünk a Sajó-Bódva közén előfordult földhasznosítási típusok meghatározására⁵. A típusalkotásnál azt célszerű figyelembe venni, hogy az egyes művelési ágak közül az adott időszakban melyik a domináns elem, valamint a többi művelési ág közül melyik részesedési aránya tér el legnagyobb mértékben – pozitív irányban – a vidék falvainak átlagától. E két jellemző alapján a jelzett időszakokban összesen 16 típust lehetett elkülöníteni. E sokféle típus részben amiatt alakult ki, mert a változatos természeti adottságok következtében már viszonylag kis területen belül is más-más művelési ág vált jellegadóvá az egyes falvakban, másrészt az 1935-ös statisztika a kert művelési ágat külön kategóriaként kezelte, s ez az 1865-ös művelési ágakhoz képest további variációs lehetőséget biztosított.

A 16 típust hat kategóriába lehet sorolni. Az első kategóriába a legegyszerűbb típus, a *szántó* került. Nem volt második jellegadó művelési ág, kizárólag a szántó dominanciája érvényesült. Mindkét időpontban egy-egy település sorolható ide, 1865-ben Felsőnyárád, 1935-ben Felsőtelekes. E két településen a szántó aránya – a vidék adottságait figyelembe véve – valóban magas volt.

A második kategóriába azok a földhasznosítási típusok kerültek, melyekben a szántó dominanciája megkérdőjelezhetetlen, de volt még egy-egy olyan művelési ág is, melyek ugyancsak meghatározóak voltak a települések művelési szerkezetében. Öt típust említhetünk a csoporton belül, a *szántó-rét*, a *szántó-legelő*, a *szántó-szőlő*, a *szántó-erdő* és a *szántó-kert* típusokat. 1865-ben a *szántó-rét* típus elsősorban a Szuha- és a Csörgő-patak menti települések némelyikét jellemezte (Felsőkelecsény, Kurityán, Szuhakálló, Múcsony), de ide sorolható a Sajó menti Hét is. 1935-ben ehhez képest annyi változás történt, hogy Zádorfalva is ebbe a kategóriába került, míg Felsőkelecsény és Hét művelési szerkezete már megváltozott. A *szántó-legelő* típus a völgytalpi legelőterületekben gazdagabb falvak földhasznosítási szerkezetét jellemezte (1865-ben Bánréve, Serényfalva, Gömörszőlős, a Bódva völgyében Tornanádaska, Komjáti, 1935-ben Hét, Jákfalva, Szuhogy, Alsótelekes és Komjáti). A *szántó-szőlő* típus egyik időpontban sem érintett sok települést. 1865-ben mindössze két falu (Izsófalva és Zádorfalva), 1935-ben pedig négy település (Izsófalva, Serényfalva, Ragály és Perkupa) földhasznosítása illett ebbe a típusba. Csak az 1935-ös statisztika alapján lehet elkülöníteni a *szántó-erdő*, és a *szántó-kert* földhasznosítási típusokat. Az előző Felsőkelecsényben és Keleméren, az utóbbi Felsőnyárádon és Bánrévén volt jellemző.

A fentebb ismertetett csoportba 1865-ben a falvak 26,5%-a, 1935-ben 39,5%-a tartozott, ami a szántó művelési ág jelentőségének kétségtelen növekedését jelzi.

⁵ A módszer részletesebb leírását MOSOLYGÓ, 1978 „Az alföldi városok földhasznosítási viszonyai az 1895-ös és az 1935-ös általános mezőgazdasági összeírás adatai alapján” című dolgozatban találhatjuk meg.

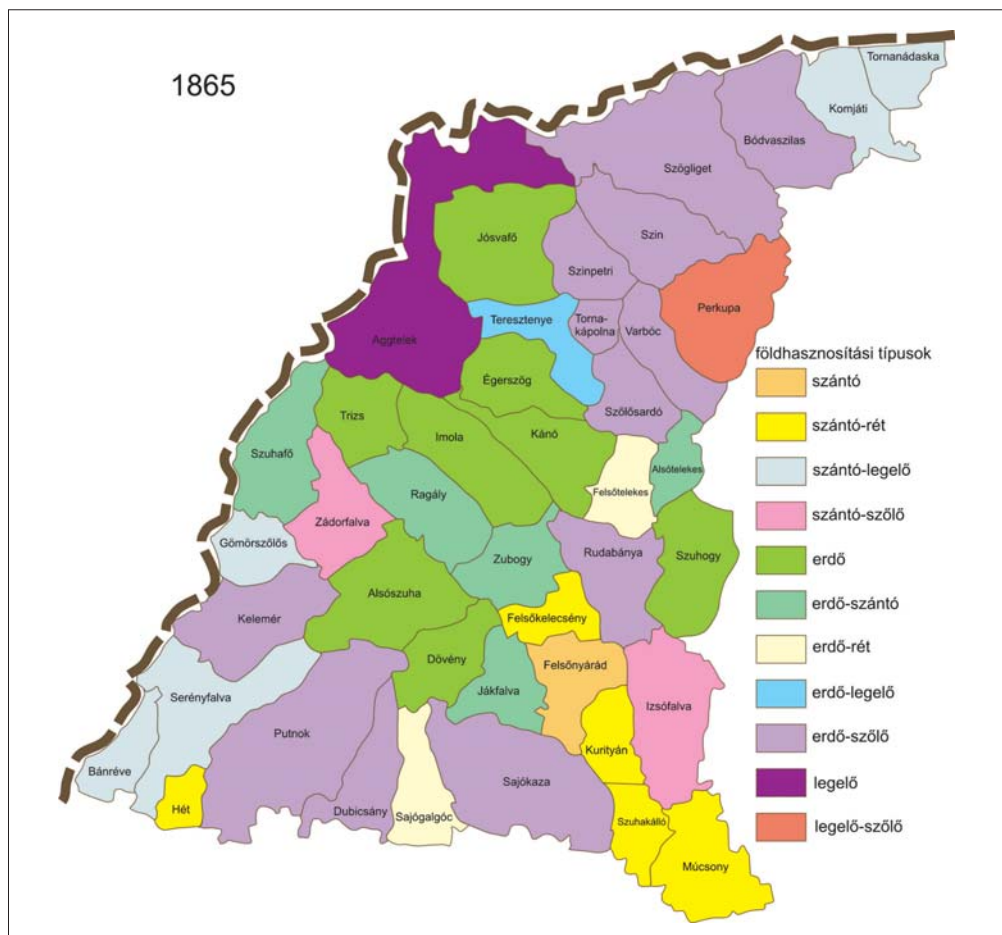
11. táblázat. Az egyes települések határterületeinek művelésági megoszlása 1935-ben (hektár).

	Szántó	Kert	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Egyéb	Összesen
Aggtelek	616,4	27	0,6	325,6	534,6	2 752,6	139,3	4 396,1
Alsószuha	694	23	0	138,1	424,1	912,2	54	2 245,4
Alsótelekes	230,8	11,5	4,6	23	204,9	145	24,7	644,5
Bánréve	526	19	0	9,2	54,7	0	57	665,9
Bódvaszilás	362,6	45,5	0,6	184,8	215,2	968	123,2	1 899,9
Dövény	431,6	9,8	0	63,9	187	442,6	27	1 161,9
Dubicsány	254,4	19,6	1,7	82,3	76,5	736,6	26,4	1 197,5
Égerszög	364,3	18,4	0,6	34,5	63,3	567,4	24,7	1 073,2
Felsőkelecsény	359,7	10,4	0	50,6	31	308,5	15	775,2
Felsónyárad	703,8	36,8	2,3	134,7	105,9	237,7	55,3	1 276,5
Felsőtelekes	533	16,7	1,7	56,4	68,5	136,4	34,5	847,2
Gömörszőlős	425,9	21,3	0	56,4	160	151,4	39,7	854,7
Hét	216,9	8	0	24,8	51,2	0	7,5	308,4
Imola	480	8	0	68,5	164,6	1 025,5	45	1 791,6
Izsófalva	1 140	35,1	25,3	97,3	263,6	367,7	142,1	2 071,1
Jákfalva	475,4	17,8	1,1	45,5	168,6	120,9	25,3	854,6
Jósvafő	471,3	38,6	6,3	105,3	108,8	1 367,4	58,7	2 156,4
Kánó	344,7	12,7	0	103,6	153,1	733,8	22,5	1 370,4
Kelemér	904,7	28,2	2,3	130,6	91,5	691,7	35,1	1 884,1
Komjáti	428,7	28,8	0,5	134,7	374	93,2	57,6	1 117,5
Kurtyán	336	17,8	1,7	104,2	125,5	64,5	31	680,7
Múcsony	721	31	13,2	378,1	327,5	0	39,1	1 509,9
Perkupa	565,7	60,4	15,5	291,2	405,7	478,2	116,8	1 933,5
Putnok	926	79,4	66,2	243,4	148,5	1 652,3	249,2	3 365
Ragály	690,6	37,4	23	75,4	146,8	493,2	70,8	1 537,2
Rudabánya	640	28,8	19	43,7	44,3	680,8	231,3	1 687,9
Sajógalgóc	280,3	18,4	6,3	61,6	35,1	530,6	29,9	962,2
Sajókaza	1 100,9	70,2	38,6	336,7	323,4	1 143,5	120,3	3 133,6
Serényfalva	1 155	21,3	11	91,5	156	535,2	65,6	2 035,6
Szin	481,7	52,9	0,5	73,7	108,8	936,9	133,5	1 788
Szinpetri	229	64,5	0	67,9	137	450	13,8	962,2
Szögliget	665,3	90,4	0	202	456,9	1 625,2	209,5	3 249,3
Szőlősdárdó	424,1	41,4	1,7	35,1	50	457	55,2	1 064,5
Szuhafő	474,2	22,4	11,5	81,7	143,3	785	67,3	1 585,4
Szuhakálló	364,9	12,1	4,6	141	61,6	1,7	38	623,9
Szuhogy	971,4	27	4,6	57,6	361,4	238,8	43,7	1 704,5
Teresztenye	185,9	23	0	25,3	28,2	585,8	19,6	867,8
Tornakápolna	158,3	37,4	0	45,5	54,7	94,4	11	401,3
Tornanádaska	196,2	21,4	0	162,3	247,5	119,7	10,9	758

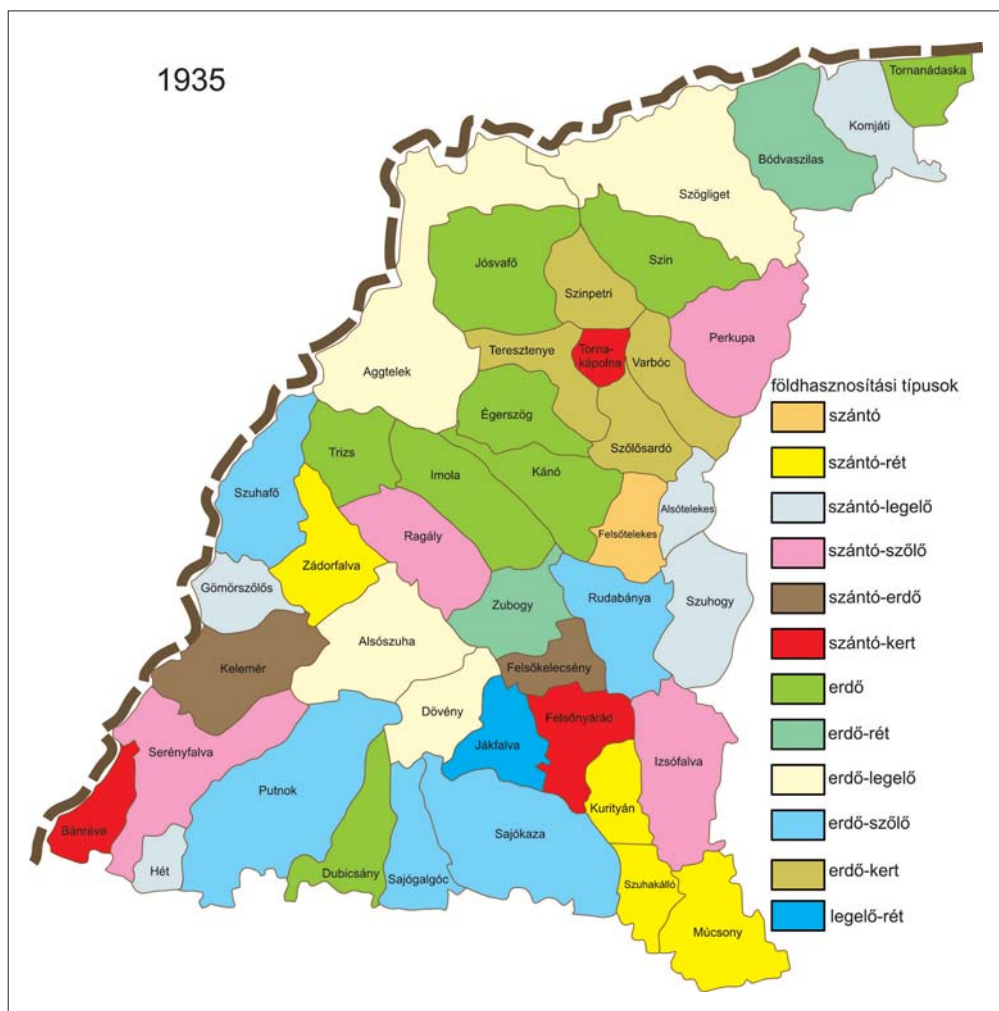
	Szántó	Kert	Szőlő	Rét	Legelő	Erdő	Egyéb	Összesen
Trizs	285,4	4,6	0	70,8	47,8	594,5	18,4	1 021,5
Varbóc	265,3	32,2	2,3	45,5	124,9	488,6	51,8	1 010,6
Zádorfalva	802,2	23	0	111,6	104,7	279,7	50,6	1 371,8
Zubogy	467,9	24,4	0	119	14,4	496,7	30	1 152,4

A harmadik kategóriába – hasonlóan a szántóhoz – a csak egyetlen művelési ágból álló, *erdő* földhasznosítási típus került. Azok a falvak sorolhatók ide, melyekben kiemelkedő szerepet töltött be az erdő, a többi művelési ághoz viszonyítva. 1865-ben Dövény, Alsószuha, Szuhogy, Trizs, Imola, Kánó, Égerszög, Jósvalfó, 1935-ben az utóbbi öt településen kívül még Dubicsány és Szin művelési szerkezetét is ez a típus jellemezte. 1865-ben a települések 18,6%-a, 1935-ben már csak 16,3%-a tartozott a harmadik kategóriába.

A negyedik kategóriát az erdő és valamilyen egyéb művelési ágból képzett típusok alkotják. 1865-ben még volt egy ún. *erdő-szántó* típus, amely 1935-ben már nem mutatható ki a vidéken (Alsótelekes, Jákfalva, Zubogy, Ragály és Szuhafő e típus képviselői).

56. ábra. Földhasznosítási típusok a Sajó-Bódva közén a 19. század közepén.

57. ábra. Földhasznosítási típusok a Sajó-Bódva közén az 1930-as években.

Az *erdő-rét* típus mindkét időpontban csak néhány falu földhasznosítását jellemezte (1865-ben Sajógalgóc, Felsőtelekes, 1935-ben Zubogy, Bódvaszilas), s az *erdő-legelő* típus is hasonló jelentőségű volt (1865-ben csak Teresztenye, 1935-ben Dövény, Alsószuha, Aggtelek és Szögliget művelési szerkezete került ebbe a típusba). A filoxeravész megelőzően a vizsgált települések közel 30%-a az *erdő-szőlő* földhasznosítási típusba tartozott. A szőlő nagyobb részének a későbbi kipusztulása azt eredményezte, hogy 1935-ben a falvaknak már csak 11,6%-ában volt jellemző ez a típus.

1935-ben az erdő mellett a kert szerepe is felértékelődött, főleg azokon a településeken, ahol korábban tekintélyes szőlőterületek voltak. A filoxeravész után a kipusztult szőlők helyébe sok falu határában gyümölcsfákat telepítettek és később ezeket a területeket már kert művelési ágként tartották nyilván. Szőlőszardó, Teresztenye, Varbóc, Szinpetri lényegében így került át az *erdő-kert* földhasznosítási típusba.

A negyedik kategória földhasznosítási típusai 1865-ben a települések 46,5%-át, 1935-ben már csak 34,9%-át érintették, ami egyértelműen az erdő szerepének a csökkenését jelzi.

Az ötödik kategóriába a *legelő* földhasznosítási típus tartozik, amely 1865-ben mindössze egyetlen településen volt jellegadó, Aggteleken. Végül az utolsó kategóriába a legelővel és egy másik művelési ággal kombinált típusok találhatóak. 1865-ben Perkupa földhasznosítója a *legelő-szőlő* típust képviselte, míg 1935-ben Tornanádaska – ugyancsak egyedülként – a *legelő-rét* típust.

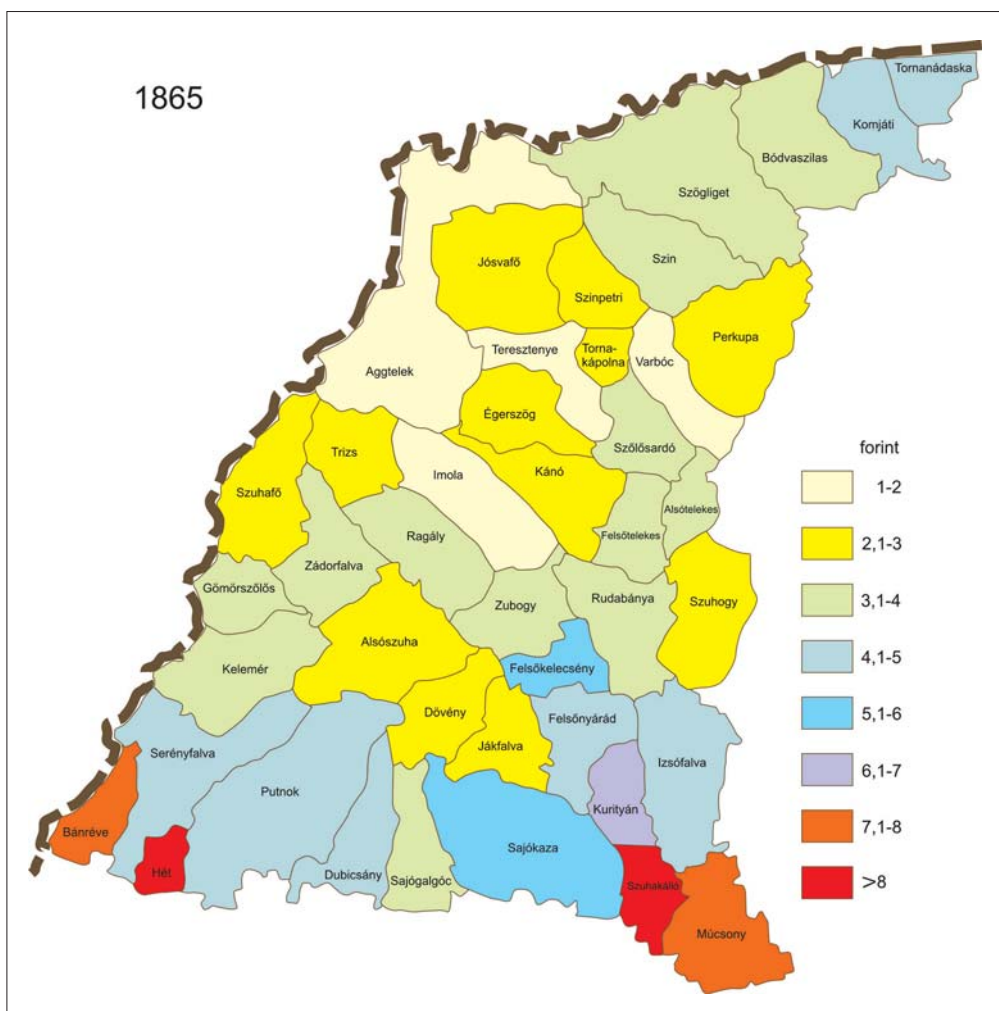
Végigtekintve a földhasznosítási viszonyok alakulását az mindenképpen megállapítható, hogy a művelési szerkezetben országosan zajló folyamatok vidékünket sem kerülték el, ám hatásuk itt lényegesen kisebb mértékű változást eredményeztek, mint más, hasonló jellegű területeken (pl. a szomszédos csereháti települések többségében). A 19. század közepétől az 1930-as évekig a Sajó-Bódva köze településeinek 32,5%-ában érdemleges változás a művelési szerkezetben nem következett be, ahol volt is kisebb-nagyobb átrendeződés a művelési ágak között, ott sem történt a gazdálkodását egészét érintő átalakulás (56-57. ábra).

4.2. Szántóföldi növénytermesztés, szőlő- és bortermeles, gyümölcsstermesztés

A Sajó-Bódva köze falvaiban folytatott vegyes gazdálkodás meghatározó eleme évszázadok óta az extenzív módon folytatott szántóföldi növénytermesztés volt. A 18. század második felében a legtöbb településen három nyomásban művelték a szántóföldet, de volt olyan település is, ahol a kedvezőtlen agroökológiai potenciál miatt csak két nyomásra tudták a szántóterületet felosztani. A Sajó völgyében fekvő Sajóalgócon még ez utóbbi szerint művelték a földet, s DOBOSY L. (1984) Gömörszőlősről írt munkájában is azt olvashatjuk, hogy az ősi kétnyomásos gazdálkodást csak az 1790-es években váltotta fel a háromnyomásos.

A falvak határában a gyakran igen sok tagból (parcellából) álló és egymástól távol eső szántók termőképessége általában gyenge volt, s a termelést számos egyéb tényező is nehezítette. Az 1865-ös statisztikai forrás közölte az egyes települések földhasználatának (mező- és erdőgazdálkodásának) tiszta jövedelmét is. Ezeket az adatokat felhasználva kiszámítható az 1 hektár művelt területre jutó tiszta jövedelem (Ft pengő pénzben). A Sajó-Bódva köze tiszta jövedelem-átlaga 3,8 Ft/ha volt, az országos átlag ettől némileg magasabb, 4,93 Ft/ha, Borsod vármegyében még ennél is több, 5,15 Ft/ha. A falvak közül Szuhakállón volt a legkedvezőbb értéke (8,9 Ft/ha) és Hét, Múcsony, Bánréve, Sajókaza, Felsőkelecsény határában tiszta jövedelme sem tekinthető túlzottan alacsonynak. Aggtelek, Jósvafő, Teresztenye, Tornakápolna, Imola stb. határában mostoha természeti adottságai viszont jól tükröződtek az 1,9-2,2 Ft/ha tiszta jövedelmekben (58. ábra).

A MáriaTerézia-kori úrbérrendezés irataiban azokról a nehézségekről is olvashatunk, melyek a gazdálkodás gyakorlatát kedvezőtlenül befolyásolták. Alsótelekes jobbágypéldául a szántók „*soványságát*” (gyenge termőképességét), gyakori elvizesedését említették, és hasonló panaszt fogalmaztak meg Dövény, Felsőkelecsény, Felsőtelekes, Izsófalva, Rudabánya stb. jobbágypéldául is. Mivel a legtöbb határban a szántók egy része a domboldalakra húzódott fel, a korabeli mezőgazdasági technika és technológia alkalmazása mellett művelésük körülményes lehetett. A gazdálkodás következtében fellazított lejtős térszíneken még kedvező időjárású években is megindulhatott az antropogén erózió, amely a geológiai erózióval együtt rendkívül megnehezítette a gazdálkodást és rontotta a terméseredményeket is. Ez utóbbi hatásokra is számos paraszti vallomásban találunk utalást. Mindezek mellett több faluban a szántóterületek szűkösségét panaszolták el a jobbágypéldául is. Sajóalgóc jobbágypéldául így vallottak erről: „...*hogy szántó földjeink kevés voltak miatt, mely csak két nyomásból valók, azok is rész szerént hegyesek és soványok, rész szerént az laposban lévők az Sajó vi-*

58. ábra. 1 hektár (hasznosított) területre jutó tiszta jövedelem 1865-ben az egyes településeken.

zének gyakor ki öntése miatt tsak szerentsére hasznokat vehetők voltak miatt kintelenítetünk más helység határaitra szántani mennünk és földet bérelnünk.” Elképzelhető milyen erőfeszítést jelentett a gazdálkodók számára térben és időben, a nyomáskényszer diktálta feltételek mellett úgy szervezni a mezőgazdasági munkálatokat, hogy a különböző településeken lévő szántókat eredményesen tudják hasznosítani. Nehezítette a gazdálkodást az is, hogy a jobbágyoknak saját munkálataik mellett egyéb kötelezettségeiket is teljesíteniük kellett. A nehézségek ellenére a jobbágyok szinte mindig biztosítani tudták a népesség ellátásához szükséges alapvető gabonaszükségletet.

A karsztvidéki falvak némelyikében még kevesebb földterület állt a gazdálkodók rendelkezésére, hiszen volt olyan faluhatár, ahol a teljes területnek mindössze 15-20%-án lehetett csak szántóföldi növénytermesztést folytatni (ilyen település volt Aggtelek, Jósvafő, Kánó, Szin, Szinpetri, Szögliget, Teresztenye, Varbóc, Trizs, Tornakápolna). E települések lakóinak azonban – a határ egyéb haszonvételeivel kiegészítve a szűkös gabonatermést – még az ínségesebb éveket is rendre sikerült átvészelnük.

59. ábra. Domborzati adottságokhoz alkalmazkodó szántóparcellák Kurtyán határában a 19. század közepén (kéziratos térkép alapján, egyszerűsítve).

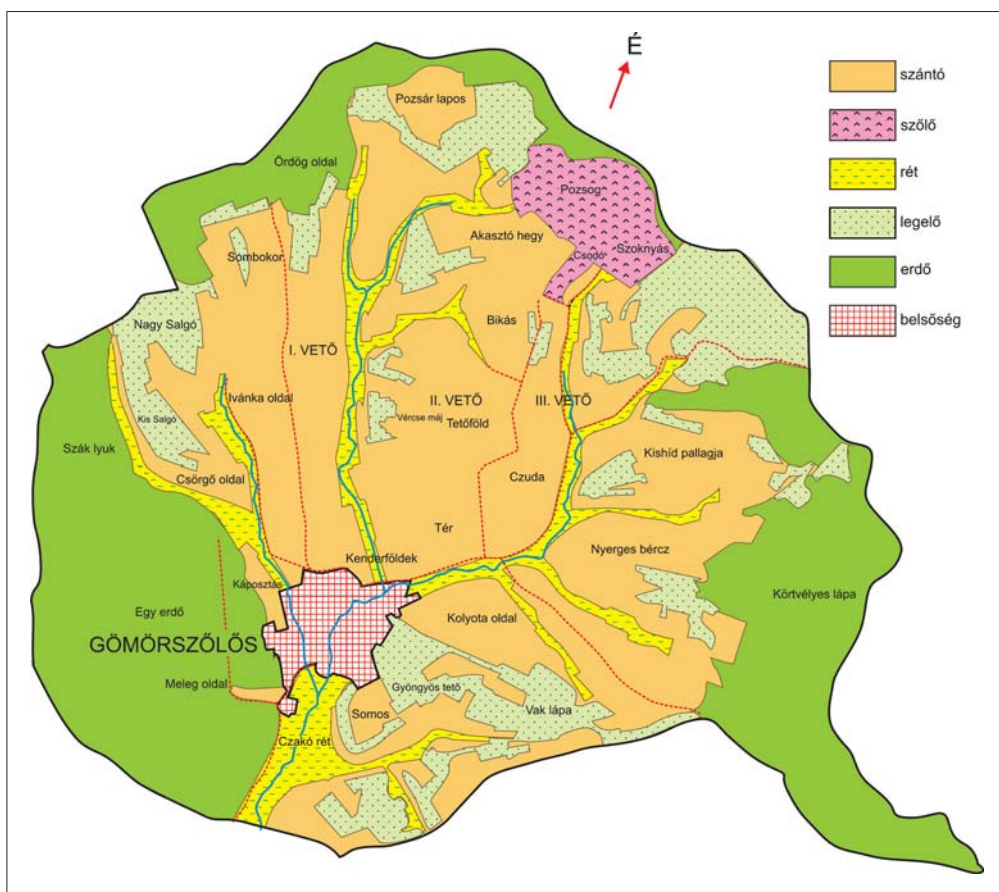
Szinte minden úrbírendezési iratban olvashatunk a trágyázás elvégzésének a nehézségeiről. A gyenge minőségű, gyakran erózió vagy túlnedvesedés által is veszélyeztetett szántók évről évre kimerültek, így a tápanyag utánpótlását évente biztosítani kellett. A trágyázás viszont – az extenzív állattartási gyakorlat miatti trágyahiány következtében – szinte minden településen komoly gondot okozott. Nem véletlen, hogy vidékünk jobbágjai a trágyázás szükségességét „káros fogatkozásaik” között említették.

A szántóföldi növénytermesztés gazdaságosságát nagymértékben befolyásolta az is, hogy az évente kiosztásra kerülő, de nem egy tagban, hanem néha egymástól igen messze lévő szántók művelése a nagy távolság miatt idő- és energiaigényes volt.⁶ Mivel a kaszálókról is ugyanez mondható el, nem nehéz belátni, milyen nehézségekkel kellett megküzdeni a gazdálkodóknak, amíg az akkori útviszonyok mellett egyik helyről a másikra jártak a talajelőkészítési és betakarítási munkálatok során (59. ábra).

A szántókat a nyomásos rendszer szabályai szerint művelték. A falvak határát a legtöbb helyen három járásra (a Sajó-Bódva közén több helyen is vetőre) osztották fel, s minden harmadik évben ugaron hagytak egy-egy járást. Ez utóbbit legelőnek (ritkábban kaszálóknak) használták. A másik két járásban történt a tavaszi és őszi gabonafélék termesztése. A kétnyomásos gazdálkodást folytató Sajógalgóccon ettől eltérő módon történt a határ használata: „*Tsak két nyomásbul áll tsekély szántó földünk melyeket méltóságos földes uraink kösztünk felosztván, az egész ház helyes gazda a két nyomásban tíz köbőlnél többet el nem vethetünk, az két ökrös, vagyis fél helyesek pedig ennek felénél többet nem vetünk el. Tavaszt pedig harmadik nyomásnak nem léte miatt nem szoktunk vetni.*”

A nyomásos rendszer faluközösségi kötöttségek mellett működhetett (nyomáskényszer), a munkálatok idő- és térbeli kereteinek az összehangolásával és kényszerével. Ez utóbira láthatunk például Gömörszőlős esetében, ahol egy 1790-ben hozott rendelet értelmében az alábbiak szerint kellett a munkálatokat végezni: „*A szántóföldet, mind őszi, mind tavaszi vetés alá,*

⁶ A hegyvidéki területeken, illetve az erdőkben található apró szántóparcellákat általában nem osztották évente, a nyomáskényszer azonban azokra is vonatkozott. Azt sajnos nem sikerült megállapítani, hogy a Sajó-Bódva közén milyen arányt képviseltek az ebbe a kategóriába sorolható szántók.

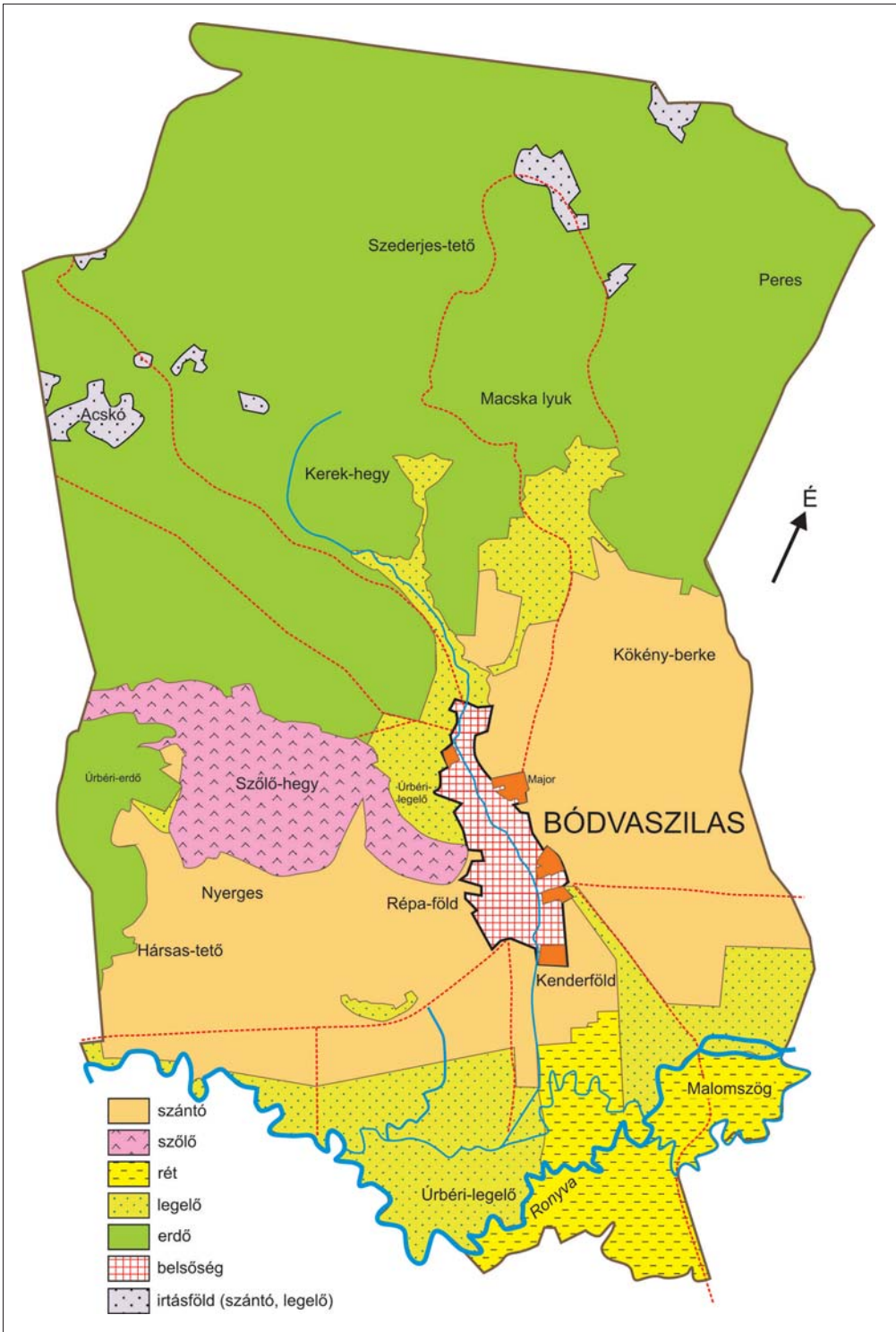

60. ábra. Gömör-szölös tagosítás utáni földhasznosítási térképe (1867-ben készített kéziratos térkép alapján, egyszerűsítve).

vet, boronál és trágyázza minden esztendőben az őszi alá. Megugarolja, vetéskor is megszántja, boronálja a kenderföldet.” (DOBOSY, 1984 – 60. ábra).

A szántóföldek kezelése – különösen a vetés és a betakarítás között – összetett és jelentős munkaráfördítést igénylő feladat volt (ugarolás vagy gyeptörés, keverőszántás, vetőszántás), ám gyakran előfordult, hogy a szükséges munkálatoknak csak egyes elemét sikerült elvégezni.

A 18. század végén, 19. század elején a szántást általában négy marhával – a kevésbé tehetősek kettővel – végezték. Legalább kétszer kellett egy évben szántani ahhoz, hogy az elvetett magból a legszükségesebb mennyiségű gabona megteremjen. Azt, hogy mennyit vetettek egy-egy alkalommal, a paraszti vallomásokból egyértelműen kiderül. „Szántó földjeinket nem egyaránt bírván, lakkosaink közül ki többet, ki kevesebbet bír, vagynak olyanok, kik 40, 46 posonyi mérőt az három nyomásban el vethetnek, de vagynak olyanok is, kik 14, 16, a vagy húsz posonyi mérőnél az három nyomásban (többet) el nem vethetnek” – vallották Alsótelekes jobbágysai. Egy pozsonyi mérő 65,5 liter gabonának felelt meg, de használták területmértékként is. Azt a szántóterületet értették alatta, amelyikbe 1 pozsonyi mérő gabonát vetettek el. Alsótelekesen pl. a 18. század végén kb. 320 katasztrális hold szántó volt, melyen két nemes és 11 jobbágy osztozott. Becslésünk szerint egy egész teljes jobbágnak legjobb esetben is csak 20-22 katasztrális hold szántó jutott, s e terület kétharmadán vethetett el 40-46 pozsonyi mérő

61. ábra. Bódvaszilas 1866-ból származó földhasznosítási térképe (a fekete foltok a majorságokat jelzik).

(tavaszi) őszi gabonát. A 320 hold szántó két nyomásában kb. 250 fő élelmét kellett megtermelni az 1780-as években.

Az elvetett gabona mennyiségét gyakran kilában adták meg, amely mértékegység elsősorban a Balkánon terjedt el. Volt 680 literes kila és 415 literes, sőt az ún. konstantinápolyi kila csak 36,1 literes volt. Dövényben, Dubicsányban, Felsőkelecsényben, Felsőnyárádon stb. ebben a mértékegységben adták meg az évente elvetésre kerülő gabona mennyiségét. Használták még a köböl egységet is (pl. Sajókazán), ami szintén változó űrméret volt (a kaszai köből 83, a miskolci 110, a sárosi 118 liter volt). Mindezek miatt még becsülni sem lehet a bevetett területek nagyságát, s még nehezebb arra következtetni, hogy az elvetett és betakarított mag mennyisége között mekkora volt a különbség. Ez utóbbit azért is nehéz megállapítani, mert az aratás és a cséplés között sokszor hosszú idő telt el, s a közben bekövetkezett szemvesztés gyakran tekintélyes méreteket öltött. Az viszont tény, hogy a 18-19. század fordulójának közel húszezer fős lakosságát a falvak összterületének kevesebb, mint harmadát elfoglaló szántó képes volt a legszükségesebb gabonafélékkel ellátni.

A szántókon termesztett fontosabb növényfélések a kenyérgabona-félék (rozs, búza, árpa stb.) voltak, melyek termesztéséhez a munkálatokat mindenkinek azonos időben kellett végezni, s a nyomáson belüli táblákban mindenkinek ugyanazt a növényt kellett vetni.

12. táblázat. Fontosabb növényfélések termőterülete 1935-ben (hektár.)

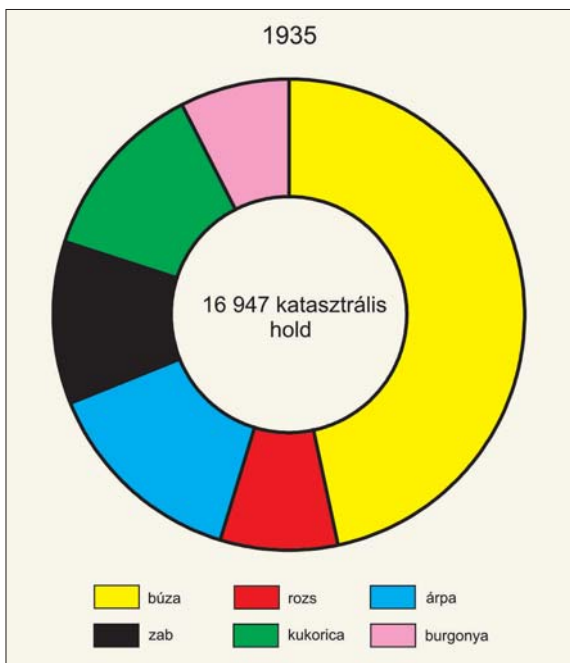
	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Kukorica	Burgonya
Aggtelek	167	50	49	89	21	18
Alsószuha	172	28	85	92	68	43
Alsótelekes	103	8	18	24	25	29
Bánréve	196	2	65	43	82	9
Bódvaszilás	146	78	55	10	15	7
Dövény	134	42	43	48	44	23
Dubicsány	124	5	41	6	23	13
Égerszög	207	4	29	34	23	21
Felsőkelecsény	116	1	24	39	48	14
Felsőnyárad	238	26	102	74	81	14
Felsőtelekes	112	24	38	48	66	68
Gömörszőlős	175	2	35	45	35	18
Hét	90	2	32	5	10	7
Imola	181	34	4	82	37	47
Izsófalva	380	55	120	64	90	71
Jákfalva	147	32	52	53	32	11
Jósvafő	167	90	45	20	36	24
Kánó	123	10	10	42	47	47
Kelemér	341	28	100	107	96	39
Komját	173	79	47	12	24	19
Kurityán	119	23	32	28	27	20
Múcsony	292	26	217	3	58	19
Perkupa	233	59	29	16	89	25
Putnok	269	61	169	74	81	43

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Kukorica	Burgonya
Ragály	210	57	59	114	75	25
Rudabánya	222	40	71	79	62	49
Sajóalgóc	134	4	48	3	38	20
Sajókaza	546	21	84	79	78	49
Serényfalva	432	6	170	28	54	24
Szin	89	61	47	28	80	66
Szinpetri	80	38	20	7	29	18
Szögliget	144	87	54	36	128	83
Szőlősárdó	269	0	41	32	26	26
Szuhafó	105	12	53	49	55	33
Szuhakálló	143	18	57	13	28	18
Szuhogy	347	56	58	97	88	79
Teresztenye	92	0	15	14	16	13
Tornakápolna	55	30	15	8	14	11
Tornanádaska	84	39	29	8	10	8
Trizs	96	18	23	40	26	15
Varbóc	91	34	24	23	31	9
Zádorfalva	195	24	77	107	83	51
Zubogy	153	54	52	54	30	17
Összesen	7 892	1 368	2 438	1 877	2 109	1 263

FÉNYES ELEK már idézett munkájában azt írta Hét községről: „Földje igen bőven termi a jó és szép tisztabúzát...”. Imoláról többek között feljegyezte: „... szántóföldje jó művelés után megtermi a tiszta búzát is...”. Több település szántóföldjét úgy jellemezte, hogy minden megterem rajta. Ezt olvashatjuk Kelemér, Komjáti, Múcsony, Ragály, Rudabánya, Alsószuha, Trizs, Zádorfalva, Bódvaszilás stb. szántóiról. Néhány település esetében a legfontosabb termelvényeket is megnevezte, mint pl. Sajókaza bemutatásakor, ahol a rozs, zab, búza, kukorica, árpa jelentőségét hangsúlyozta. Suhakállón, Zubogyon is hasonló növények termelése volt az elsődleges (61. ábra).

A nyomáskényszeren kívüli földeken (kenderföld, káposztás, a belsőségek kertjei) zöldségféléket, kender, burgonyát, kukoricát stb. termesztettek. VÁLYI ANDRÁS már a 18. század végén említést tett Hét dohánytermesztéséről és Aggtelek káposztáskertjeiről. A káposzta Serényfalva, Hét, a dinnye Hét és Putnok kiemelkedő jelentőségű terméke volt hosszú időszakon keresztül. A nyomásos gazdálkodás bomlása előtt a kukorica és a burgonya termesztése is a nyomásokon kívüli földeken történt. Hét községben azonban már jóval a nyomáskényszer általános bomlása előtt jelentős mennyiségű kukoricát termesztettek a szántóföldeken. A 19. század 70-es éveiben Putnok szántóinak felét gabona, másik felét kukorica foglalta el (PALÁDI-KOVÁCS, 1988). A burgonya ritkábban került ki a szántókra, sokkal inkább termesztették a belsőségek kertjeiben, vagy a káposztás- és kenderföldek legjobb talajadottságú parcelláin. A kis- és középparasztság egyik legfontosabb terménye volt abban az időben és kedvező viszonyok között termésmennyisége 3-4-szeresen meghaladta a gabonafélékét (PINTÉR., 1986).

A háromnyomásos rendszer a 19. században is fennmaradt a Sajó-Bódva közén, egyes településeken csak a 20. század első felében szűnt meg, s vette át helyét a vetésforgós

62. ábra. A fontosabb növényfélések vetésterületének aránya 1935-ben.

év alatt háromszor megszántottak, meg is trágyáztak, s a jobb talajadottságú parcellákba pedig lóherét, kukoricát vettek (fekete ugar). A kukoricatörést követő szántás után őszi gabona került az így kezelt, illetve használt földbe. Ez a gyakorlat a Szuha-patak völgyétől keletre is jellemző volt.

A nyomáskényszer alatt lévő földekből mind nagyobb területeket vontak ki a kukoricának, a takarmányrépának, majd a pillangós növényeknek. Mivel az extenzív állattartást egyre inkább az istállózó állattenyésztés váltotta fel, a takarmányszükséglet biztosítására már nem volt elegendő a nyomáskényszeren kívüli földeken termesztett takarmány és az egyre csökkenő területű kaszálókról begyűjtött széna.

A Sajó-Bódva közén legnagyobb arányban termesztett őszi búza nagyobb munkaráfordítást igényelt, mint a rozs. Termelésével a jobban felszerelt, nagyobb földterületen gazdálkodó birtokosok foglalkoztak elsősorban. A Felvidéken legfontosabb gabonaféléként termelt rozs a 19. század második felétől már nem játszott olyan fontos szerepet vidékünkön, mint a búza, pedig sok előnye volt amazzal szemben. Mindenekelőtt a rozból készült kenyér hosszabb ideig állt el, és a szalmája – a tetőcserép széles körben való elterjedéséig – a legfontosabb tetőfedő anyag volt a vidéken (zsúpszalma).

Ha az őszi vetés biztonságát a kedvezőtlen időjárás, vagy más egyéb hatás veszélyeztette, akkor pl. Kánó és környéke gazdálkodói tarbúzáat vetettek, hogy az alapvető igényeket ki tudják elégíteni. Teresztenyén és Égerszögön a kétszeres vetése is elterjedt a 18-19. században (PINTÉR, 1986).

A 20. század 30-as éveiben területünkön a búza a teljes szántóterület 35,3%-át, a rozs 6,1%-át, az árpa 10,9%-át, a zab 8,4%-át, a kukorica 9,4%-át a burgonya 5,6%-át foglalta el. Az összes többi növényfélése, melyeknek termesztése a szántóföldön történt, a maradék 21,5%-on került elvetésre (62. ábra; 12. táblázat).

földművelési rendszer. Ez utóbbi először Hét községben került bevezetésre, évtizedekkel előbb, mint a többi környékbeli településen. A nyomásos rendszer kötöttségei egyébként már korábban is lazulni kezdtek, főleg a 19. század utolsó évtizedeiben. A néprajzi kutatások főleg a dél-gömöri falvak gazdálkodási gyakorlatában utalnak arra, hogy a nyomáskényszeren kívüli földek terményei lassan bekerültek az egyes járáásokban termesztett növényfélések közé.

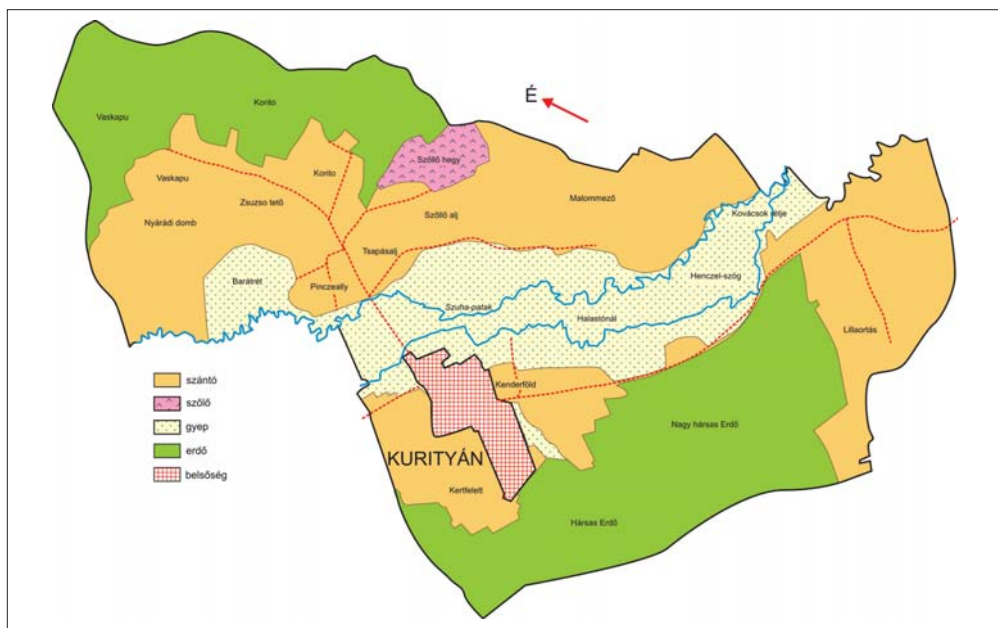
PINTÉR I. (1986) szemléletesen mutatja be a nyomásos gazdálkodás utolsó időszakának gyakorlatát. A 19. század végén, 20. század elején a faluhatár első nyomásába – a talajelőkészítő munkálatok elvégzése után – őszi búzáat vettek. A második nyomásba tavaszi gabona került (zab, árpa). A harmadik nyomás ugaron maradt, melyet egy

Ebben az időszakban a takarmánynövények túlnyomó többségét már a szántóföldekről takarították be. 1936-ban a lucernát a szántó 3,6%-án, a vöröshereát 5,2%-án, a zabosbükkönyt 1,8%-án termesztették, s a takarmányrépa is 2,8%-kal részesedett a termőterületből. A szántóföldeken egyébként elterjedt volt az ún. köztes- és szegélynövények vetése is. Közülük a bab, a tök, a fejeskáposzta, a napraforgó, a mák és a seprűcirok foglalt el nagyobb felszín a falvak szántóin. 1936-ban pl. babot 1 394, tököt 975 hektáron ültettek köztesként. Különösen Keleméren, Szögligeten, Zubogyon, Szinben, Ragályban, Perkupán és Bánrévén volt nagy a köztesek vetésterülete.

A gabonafélék mellett néhány falu határában a hüvelyesek önállóan is megjelentek a határban (tehát nem a kertekben, nem is köztes-, illetve szegélynövényként). 1936-ban Bánrévén pl. 70, Serényfalván 115 hektár borsót vetettek. Máshol babot ültettek néhány hektáron, s jóval több helyen és nagyobb termőterületen lencsét. Hét szántóin a fejeskáposzta, a hagyma, a sárga- és görögdinnye foglalt el néhány hektárt. Az ipari növények közül cukorrépát mindössze Serényfalván, dohányt Kurityánban, olajlent is csak Felsőkelecsényben és Zubogyon termesztettek. Az ipari növények hiányának elsősorban az volt az oka, hogy a törpe- és kisbirtokok tulajdonosai nem rendelkeztek megfelelő szakismeretekkel, és az értékesítés megszervezése, a termékek elszállítása is nehézségeket okozott volna. Az is akadályozta az ipari növények elterjedését, hogy a szántók szűkössége elsősorban a gabonatermesztés és a szántóföldi takarmánytermelés elsődlegességét kívánta meg a gazdaságoktól.

A mák elterjedtebb volt a vidéken, Serényfalván pl. 33 hektárt foglalt el, de a falvak 37%-ában fordult elő kisebb-nagyobb vetésterülete. A korábbi időszakokban fontos szerepet betöltő rostkender egyre inkább elveszítette jelentőségét, ennek ellenére a települések többségében (62,8%-ában) még néhány hektárnyi kenderföldet műveltek az 1930-as években (63. ábra).

Természetesen településenként változott a vetési szerkezet struktúrája. Mivel kevés teljes körű statisztika áll rendelkezésünkre, csak halvány sejtésünk lehet arról, hogy a növénytermesztés terén kialakult-e valamilyen területi specializáció a térségben.

63. ábra. Kurityán határának művelési szerkezete a 19. század közepén (kéziratos térkép alapján, módosítva).

1930-as évekből származó adatok szerint Sajókaza volt a legnagyobb búzatermelő község vidékünkön, szántóterületének 49,5%-át foglalta el e növény. Serényfalván 37,4%, Izsófalván 33,3%, Szuhogyon 35,7%, Putnokon 29% volt ugyanez az arány. A Sajó-Bódva köze átlagát meghaladó vetésterülettel a Putnoki-dombság települései rendelkeztek, a karsztvidéki falvak többségében átlag alatti volt a búza vetésterülete. Olyan település viszont nem akadt, ahol búzát ne vetettek volna legalább néhány hektáron.

A rozstermelés területi súlypontja a Ragály–Perkupa vonaltól északra tolódott el. Az átlagon felüli vetésterülettel rendelkező települések közel 70%-a erre a vidékre esett. Legnagyobb arányban Jósavfőn, Szögligeten, Bódvaszilason és Komjátiban vetették.

Az árpa vetésterülete a Sajó és a Suha völgyében volt a legkiterjedtebb, különösen Múcsony, Putnok, Serényfalva, Izsófalva és Kelemér határában. A zab hasonló területi elterjedést mutatott. Kelemér, Ragály, Zádorfalva termőterülete messze a vidék átlaga fölé emelkedett abban az időben. A kukorica vetésterülete Szögligeten vagy Szinben éppen úgy az átlag felett volt, mint a lényegesen délebbre fekvő, kedvezőbb agroökológiai potenciállal rendelkező Putnokon vagy Sajókazán. Lényeges területi differenciát e növényi kultúra esetében kimutatni nem lehetett az 1930-as évek vetésszerkezetében.

A burgonyatermelés elsősorban a Sajó mellékére és vizsgált terület középső részére koncentrálódott, de igazán kiugró termőterülettel nem rendelkezett egyetlen település sem.

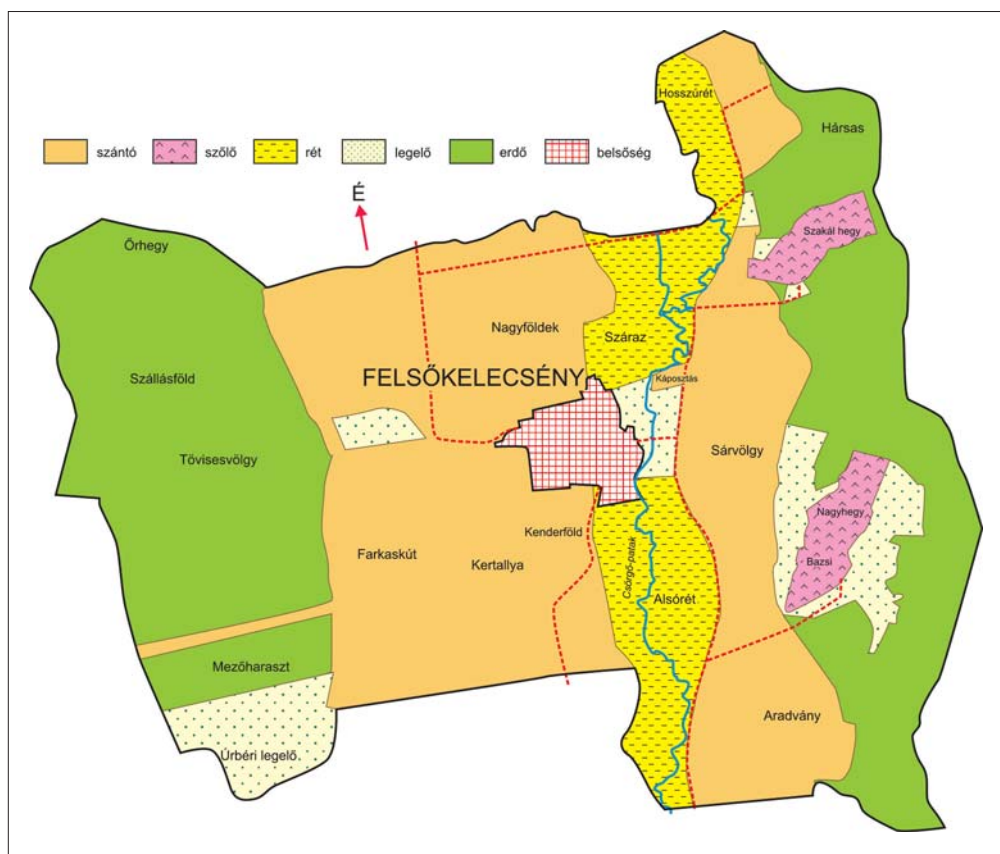
A Sajó-Bódva közén öt olyan település volt (Izsófalva, Putnok, Ragály, Rudabánya és Szuhogy), ahol az 1930-as évek közepén a területi átlagot meghaladó vetésterülettel rendelkezett minden fontosabb gabonaféle. Közülük háromban (Izsófalva, Putnok és Szuhogy) a népesség ellátásában legfontosabb növényfélések mindegyike (gabonafélék + kukorica + burgonya) átlagon felüli területtel részesedett az összes szántóterületből. Az adatforrás szűkössége miatt mindezekből messzemenő következtetéseket levonni nem lehet, ám arra mindenképpen jó egy ilyen vizsgálat, hogy a szántóföldi növényfélések termesztésének mikroregionális körzeteiről (ha vannak ilyenek) vázlatos képet alkothassunk

Az összes fellelhető forrást átnézve végül is arra a következtetésre juthatunk, hogy a Sajó-Bódva közén a szántóföldi növénytermesztésben területi specializáció nem alakult ki (legfeljebb néhány településen mutatkoztak annak jelei), és a termelés szinte kizárólag az ön-ellátás kereteit szolgálta.

A települések földhasznosítási viszonyainak a bemutatásakor már szó esett az egyes falvakban folytatott szőlő- és bortermelésről. A 18. századi írott forrásokban rendre felbukkannak a jelentősebb szőlőtermelő községek nevei, a kéziratok térképek némelyikén pedig a szőlőparcellák is fel vannak tüntetve (64. ábra). A paraszti vallomások szinte mindegyikében találunk arra vonatkozó utalást, hogy volt-e a településen szőlő, avagy ennek hiányát szenvedték. Mindez nem véletlen, hiszen a korabeli gazdasági struktúrában a szőlőnek kitüntetett szerep jutott. A 18. században (sőt még azt követően évtizedeken keresztül) az egyik pénzkereseti forrást a szőlő- és bortermelés biztosította. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a paraszti vallomásokban rendre megemlítették a szőlő hiányát ott, ahol nem volt lehetőségük a termesztésre. Múcsony jobbágjai így vallottak erről: „*Káros fogyatkozásunknak tartjuk, hogy határunkban szőlő hegyünk nintsen...*”.

Kedvező esetben a szőlő- és bortermelés révén némi pénzbevételhez juthattak a jobbágyok, aminek a tényét szintén rögzítették az *Investigatio*-kban. Sajógalgóc jobbágjai pl. nemcsak a szőlő meglétéről nyilatkoztak, hanem az abból származó jövedelemre is utaltak: „*...határunkban tsekély szőlő hegyünk levén, munkánk után Isten áldásával pénzelhettünk is.*”.

Önmagában azonban a szőlő megléte nem mindig bizonyult elegendőnek a jövedelemszerzéshez. Sajókaza jobbágjai keserűen jegyezték meg, hogy hiába a gazdálkodók fáradozása, ha a szűkös termésből alig egy hordó bor állítható elő, amiből aztán csak kevés jövedelem származhat.

64. ábra. Felsőkelecsény földhasznosítási térképe az 1860-as években (kéziratos térkép alapján).

Jogállásukat tekintve a szőlők többsége – a 19. század közepéig – nem tartozott a telki állományhoz. A földesúri kilencedet és az egyházi tizedet azért fizetni kellett utánuk, kivéve a kertekben levő szőlőket. A szőlők szabadon adhatók és vehetők voltak akkor is, ha a jobbágyok birtokolták, de az úri tulajdonjog e földek felett sem enyészett el (OROSZ, 1996).

A szőlő művelése lényegesen nagyobb szakértelmet és munkaráfordítást igényelt, mint a szántóföldi növénytermesztés, viszont a belőle származó haszon is többszöröse lehetett, kedvező időjárású években. A munkaigényes szőlőket nem volt célszerű robotban műveltetni a földesuraknak sem, így azok is napszámosokkal végeztették a szakértelmet igénylő munkálatokat (pl. a metszés kényes műveletét), akiknek egyébként lehetőségük lett volna az ingyenmunkát igénybe venni.

A legtöbb szőlő a paraszti gazdaságok tulajdonát képezte. A megtermelt szőlő túlnyomó részéből bort készítettek, frissen csak kevés szőlőt fogyasztottak. Az előállított bort gyakran a földesúrnak vagy a borkereskedőnek adták el. A borkimérés földesúri privilégium volt, amit kocsmabérlők vagy szerződéses kocsmárosok révén érvényesítettek.

A szőlővel rendelkező falvakban a parasztok saját borukat általában Szent Mihály napjától újévig, vagy Szent György napig árusíthatták. Gömörszőlősön a 19. század elején Szent Márton napjától újévig engedték a bor kimérését (DOBOSY, 1984).

VÁLYI ANDRÁS a putnoki szőlőhegyek „jóságáról” írt már idézett könyvében, MAGDA PÁL Putnok kapcsán a jó (és sok) asztali borról is említést tett. Egy 1720-as összeírásban Szinről az

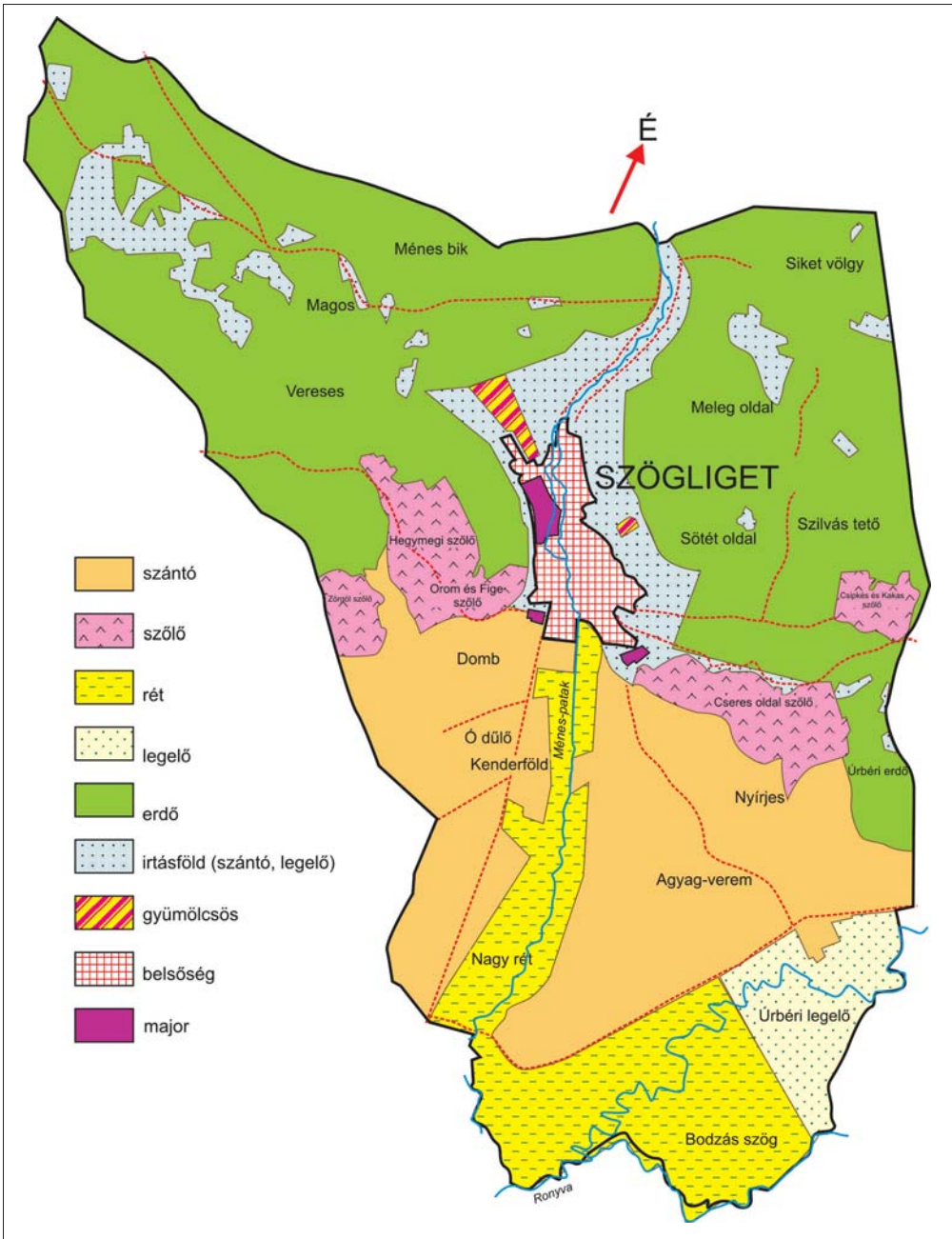

65. ábra. Szőlőparcellák a 19. század második felében (kéziratos térképek alapján, módosítva – A= Gömörszőlős, B, C= Felsőkelecsény, D= Kurityán települések szőlőskertjei).

olvasható, hogy a falu fő jövedelme a szőlőtermelésből és a borkereskedésből származik. A 18. században Szinpetriben is a szőlőművelés volt az egyik fő foglalatosság. A HUNFALVY (1867) monográfiájában a putnoki és a ragályi borokat dicsérte, de más forrásokban a szőlősardói, szini, teresztenyei borokról is olvashatunk. FÉNYES ELEK szerint Varbóc „...fejér bora a leghíresebb magyar borokkal vetélkedik.” (65. ábra).

UDVARI I. (1990) a 18. század végi Torna vármegyéről azt írta, hogy a megye úrbéres népességének egyik legfontosabb kézpénzkereseti forrása a szőlőmunka volt. A torna megyei falvakból elsősorban Szögliget, Szin, Szinpetri, Varbóc és Szőlősardó szőlőiben találtak munkát. Komjátí jobbágysai is az említett falvak szőlőhegyein keresték meg adójuknak jelentősebb hányadát, annak ellenére, hogy volt saját szőlőjük.

Mivel a legtöbb faluban értettek valamilyen szinten a szőlőműveléshez, a Sajó-Bódva köze településeiről is gyakran eljártak a távolabbi promontóriumokra idénymunkára. VIGA GY. (1990) szerint a ragályiak már a 18. században Sajószentpéter és Miskolc szőlőit művelték.

66. ábra. Szögliget földhasznosítási térképe a 19. század második felében (kéziratos térkép alapján, egyszerűsítve – az ábrán jól látszik a településtől északra lévő, különálló gyümölcsös).

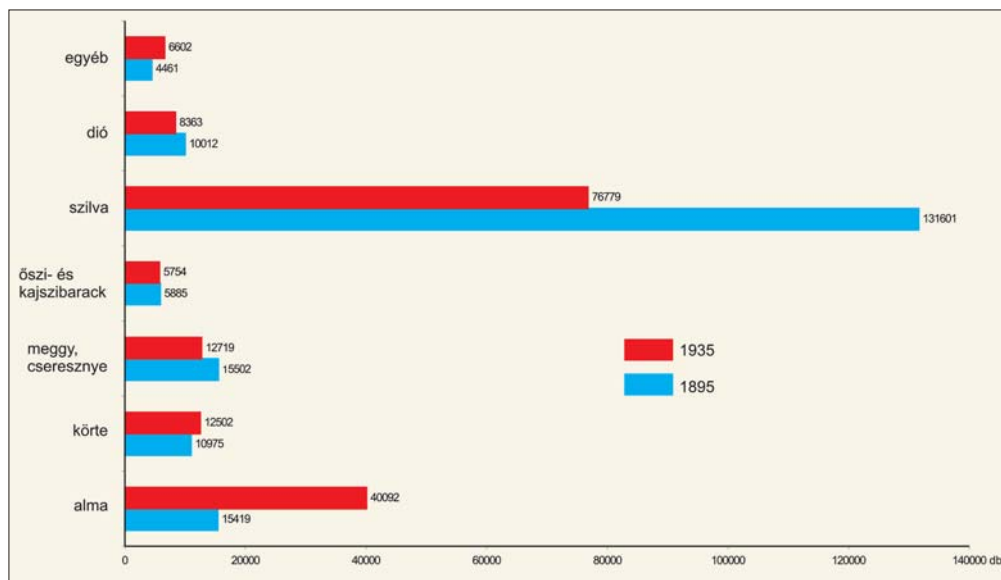
A szőlőterület kiterjedése és a megtermelt bor mennyisége a 19. század 80-as éveinek az elejére érte el maximumát. Az egyre belterjesebbé váló művelésnek azonban véget vetett a vidéken is megjelenő gyökértetű pusztítása. Noha a szőlőrekonstrukció a vész elmúltával hamarosan megindult, a falvak egy részében már parlagon maradtak a szőlőhegyek parcellái, ahol

pedig újraterelítették a szőlőt, a nemesebb fajták megfogyatkoztak, helyüket elsősorban a direkt termő fajták foglalták el. A falvak gazdasági életében a szőlő- és bortermelés a korábbi jelentőségét már nem tudta visszaszerezni, s valószínű, hogy a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok között ez a filoxeravész elmaradása esetén is így lett volna.

A szőlőhegyek és a belsőségek kertjeiben a 18. században is voltak már gyümölcsfák. A keskeny szalagtelkek csűr mögötti részén (a rakodónak nevezett területen) állt a legtöbb gyümölcsfa. Általában nem a nemesebb gyümölcsfajtákat ültették, hanem a kevés gondozást igénylő, vagy a vadon is termő gyümölcsfák terjedtek el inkább. Gyakori volt a vadkörte, a vadalma, s ezeket csak ritkán oltották be nemes alanyokkal. A megtermett gyümölcsöt frissen fogyasztották, ha fölösleg akadt, akkor azt általában aszalták vagy pálinkát főztek belőle. Ez utóbbi csak a földesúri pálinkafőzőkben történhetett, ugyanis az egyik legszigorúbban őrzött földesúri monopólium éppen a pálinka- és sörfőzés volt, a parasztnak nem lehetett saját pálinkafőzőjük.

Az aszalás meglehetősen kezdetleges technológiája miatt a végtermék minősége eléggé gyatra volt, piaci értékesítése nem sok sikerrel kecsegtetett.

A 19. század közepétől egyre több településen hoztak létre kisebb-nagyobb gyümölcsöskertet. Ezek kezelése, az ültetett fajok minősége, a termés piacképessége már lényegesen jobb volt, mint a belsőségek kertjeiben termő fáké. A fajösszetétel azonban még így is meglehetősen egyoldalú maradt, 1895-ben pl. a szilvafélék az összes gyümölcsfa közel 70%-át tették ki. Ebben az időszakban 193 855 gyümölcsfát írtak össze a vizsgált településeken, átlag 4 508 fát falvanként. Az alma az összes gyümölcsfa 8%-át, a körte 5,7%-át, a cseresznye 5,6%-át, a meggy 2,4%-át, az őszi- és a kajsziarack 2,2%-át, a dió 5,2%-át tette ki. Abban az időben a legjelentősebb gyümölcsstermelő falvak közé tartozott Szin, Szinpetri, Bódvaszilás, Jósvafő, Varbóc, Szőlőszardó, Perkupa és Szögliget. Ezen a nyolc településen állt a gyümölcsfák 34,3%-a. Bódvasziláson viszonylag sok cseresznye, szilva, és dió termett, Perkupán az alma, a körte, a cseresznye, a meggy és a szilva volt a leggyakoribb gyümölcsféle. Jósvafőnek, Szinnek, Szinpetrinek, Szögligetnek és Szőlőszardónak nagyon sok szilva- és viszonylag sok diófája, Varbócnak sok ezer diófája állt a kertekben (66. ábra).

67. ábra. A Sajó-Bódva köze gyümölcsfaállománya 1895-ben és 1935-ben.

A gömri részen kiemelkedett Aggtelek, Szuhafő, Zádorfalva és Kelemér szilvafa-állománya. Putnokon szinte minden gyümölcsfajta a vidék átlagát meghaladó számban volt jelen, s a nemesebb gyümölcsféléből a helyi igényeket kielégítő mennyiséget tudtak termelni. A Borsod vármegyéhez tartozó falvak közül Sajókaza, Rudabánya és Izsófalva gyümölcsstermesztése volt a helyi viszonyokat meghaladó mértékű (13. táblázat).

A következő évtizedekben jelentősen, mintegy 30 000 darabbal csökkent a gyümölcsfaállomány, s településenként átlagosan már csak 3 786 fa állt a kertekben. Ez a kedvezőtlen tendencia a falvak 48,8%-át érintette kisebb-nagyobb mértékben, de Keleméren, Szinben és Varbócon egyenesen drasztikus volt a csökkenés. Ugyanakkor több községben – az új telepítéseknek köszönhetően – a korábbihoz képest számottevően növekedett a gyümölcsfák száma.

Legnagyobb arányban a szilvafa állománya fogyatkozott meg, de csökkent a cseresznye, a meggy és még néhány gyümölcsfajta fájának a száma is. A szilvafák pusztulását a koronapenesz és a szilvafamoly kártétele okozta, de sokat egyszerűen kivágtak, főleg a nagyobb gazdaságokban. A szilva abszolút elsőségét elvesztette ugyan, de még ezután is minden második fa valamilyen szilvaféle volt a Sajó-Bódva közén. A gyümölcsfaállomány összetétele azonban kétségtelenül kedvezőbbé vált, s különösen az alma jelentősége növekedett örvendetesen. Nagyobb almatelepítés Tornaádkán, Szögligeten, Szinben, Sajókazán, Ragályban, Putnokon, Kurityánban, Izsófalván, Felsőnyáradon, Felsőkelecsényben, Dubicsányban és Aggteleken volt. Néhány nagybirtokon nagyüzemi körülmények között történt a gyümölcsstermesztés, de a legtöbb gyümölcsfa még mindig a kisebb gazdaságok tulajdonát képezte.

A változások ellenére továbbra is azokon a településeken maradt meg a nagyobb arányú gyümölcsstermesztés, ahol négy évtizeddel korábban is jelentős volt. A helybéli népesség ellátását a megtermelt gyümölcs általában fedezni tudta, számottevő mennyiséget piacra vinni azonban nem igen tudtak a termelők (67. ábra; 14. táblázat).

13. táblázat. A települések gyümölcsfaállománya 1895-ben (db).

	Alma	Körte	Cse- resz- nye	Meggy	Őszi- barack	Kaj- sziba- rack	Szilva	Dió	Man- dula	Gesz- tenye	Eper	Össze- sen
Aggtelek	103	167	14	50		5	8 341	36		1	39	8 756
Alsószuha	223	200	122	97	44	52	2 510	108	1	7	72	3 436
Alsótelekes	14	42	16	5		2	1 123	7	13			1 222
Bánréve	645	273	28	4	3	38	161	18			207	1 377
Bódvaszilás	430	301	866	38	151	60	3 248	404		2	139	5 639
Dövény	159	114	15	64	4	26	2 476	5	2		71	2 936
Dubicsány	59	60	70	41	40	2	850	59	4		29	1 214
Égerszög	127	184	119		33		3 035	93			23	3 614
Felsőkelecsény	74	103	26	79	58	5	794	43			23	1 205
Felsőnyárad	220	199	302	90	79	8	3 444	91	1	5	37	4 476
Felsőtelekes	32	21	22	4	2		309	13	1		17	421
Gömörszőlős	139	102	117	49	28	55	2 167	40			58	2 755
Hét	7	6	1	15			183			2	68	282
Imola	179	194	5	1		3	1 199	9			58	1 648
Izsófalva	979	622	448	616	458	193	3 790	218	30	14	287	7 655
Jákfalva	124	81	1 342	52	7	34	2 014	85	13		75	3 827
Jósvafő	473	384	372	129	119	100	6 226	345	1		122	8 271

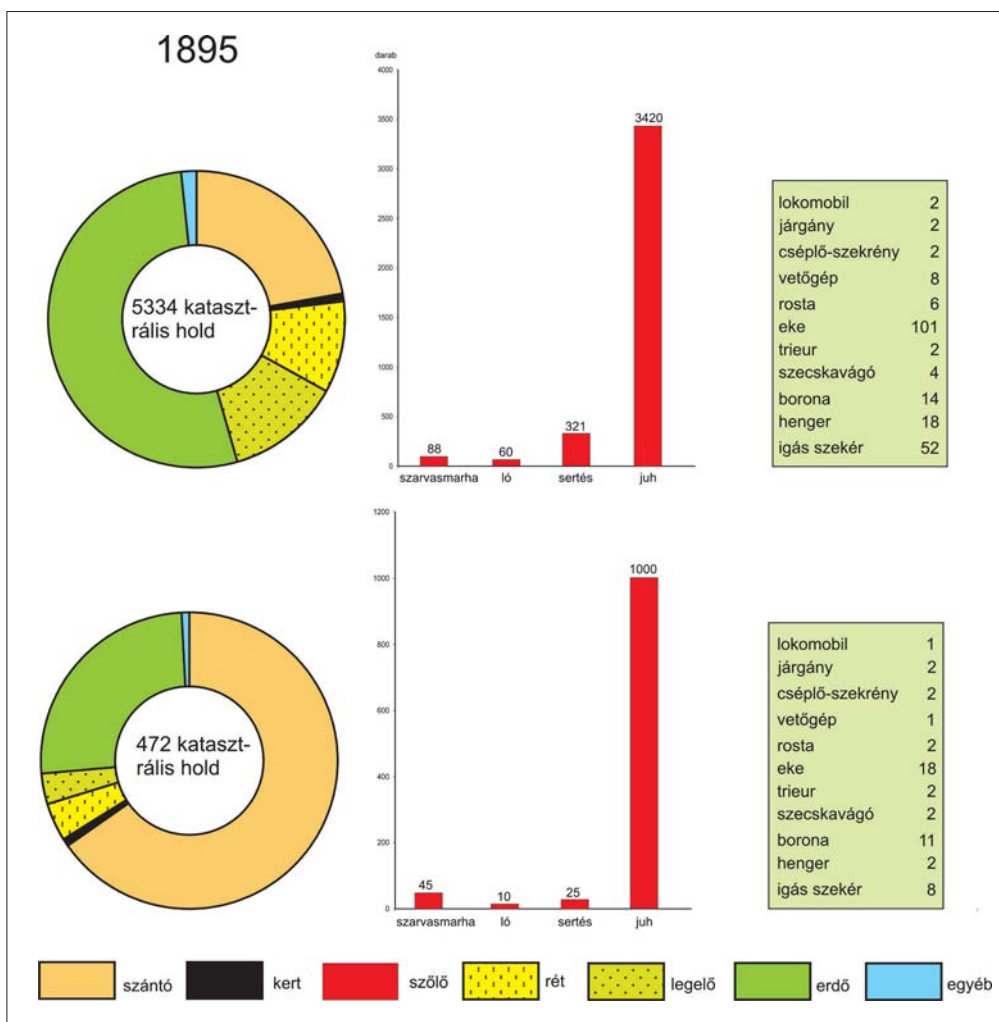
	Alma	Körte	Cse- resz- nye	Meggy	Őszi- barack	Kaj- sziba- rack	Szilva	Dió	Man- dula	Gesz- tenye	Eper	Össze- sen
Kánó	26	28	23	3	2	1	734	10			4	831
Kelemér	639	395	190	500	90	92	10 388	194		6	87	12 581
Komjáti	88	82	77	57	40	1	850	68			99	1 362
Kurityán	180	144	40	38	109	22	577	44			115	1 269
Múcsony	145	105	170	43	62	3	548	66	1	14	752	1 909
Perkupa	532	399	598	431	175	19	3 375	290		1	121	5 941
Putnok	1 268	991	1 118	625	582	407	4 797	489	43	3	155	10 478
Ragály	477	403	205	30	47	74	2 965	240		1	51	4 493
Rudabánya	1 086	514	389	250	336	89	4 494	313	1	1	6	7 479
Sajógalgóc	237	158	23	22	108	3	4 703	79	2	1	157	5 493
Sajókaza	1 631	896	542	319	338	250	4 189	398	107	3	376	9 049
Serényfalva	67	38	3	75	1	30	1 290	23	10	1	137	1 675
Szin	692	471	524	46	80	15	9 028	578			50	11 484
Szinpetri	357	303	639	15	179	24	4 883	498	1	15	21	6 935
Szögliget	881	399	488	48	264	11	6 123	445	5		73	8 737
Szőlősdárdó	278	253	512	45	30	18	6 180	313	7		31	7 667
Szuhafő	311	260	218	129	67	42	5 008	183	1		101	6 320
Szuhakálló	243	138	13	71	4	30	422	33			86	1 040
Szuhogy	363	260	206	74	63	28	2 660	108	6	11	153	3 932
Teresztenye	67	37	87	7	72		1 717	30			50	2 067
Tornakápolna	203	156	273		1		1 376	148				2 157
Tornanádaska	211	176		25	50	35	389	25			12	923
Trizs	72	28					456				3	559
Varbóc	862	751	526	232	150	44	5 649	3 582	6		39	11 841
Zádorfalva	436	414	172	144	98	35	3 092	241	4	4	65	4 705
Zubogy	80	123	1	17	1	54	3 838	40	2	11	27	4 194
Összesen:	15 419	10 975	10 922	4 580	3 975	1 910	131 601	10 012	262	103	4 096	193 855

14. táblázat. A települések gyümölcsfaállománya 1935-ben (db).

	Alma	Körte	Birs	Cse- resz- nye	Meggy	Őszi- ba- rack	Kaj- sziba- rack	Szilva	Dió	Eper	Egyéb	Össze- sen
Aggtelek	1 434	214	17	9	2			2 754	59	1	5	4 495
Alsószuha	502	167	107	50	3	11	12	1 141	145	78	30	2 246
Alsótelekes	172	73		18	37		18	1 016	30	29		1 393
Bánréve	796	454	15	104	209	26	46	1 660	16	4	17	3 347
Bódvaszilás	1 166	442	17	162	119	50	38	1 271	208	201	55	3 729
Dövény	207	184	43	47	29	3	5	1 467	41	20	23	2 069
Dubicsány	2 527	157	25	77	59	43	31	1 905	58	14	14	4 910
Égerszög	866	402	70	324	61	25	16	1 972	171		3	3 910
Felsőkelecsény	2 328	81	3	25	25	5	8	1 053	20	15	3	3 566

	Alma	Körte	Birs	Cse- resz- nye	Meggy	Őszi- ba- rack	Kaj- sziba- rack	Szilva	Dió	Eper	Egyéb	Össze- sen
Felsőnyárad	1 299	241	31	135	115	53	245	2 539	47	25	87	4 817
Felsőtelekes	334	162	5	32	65	2		1 565	18	59	1	2 243
Gömörszőlős	395	216	166	338	206	214	228	3 247	233	68	123	5 434
Hét	228	151	50	12	43	18	18	560	5	20	14	1 119
Imola	272	100	16	5	2	7	5	919	13	4	7	1 350
Izsófalva	2 158	640	164	447	545	820	186	4 525	540	45	68	10 138
Jákfalva	220	123	45	27	37	24	40	1 043	81	6	15	1 661
Jósvafő	983	378	69	358	2			2 954	352	43	2	5 141
Kánó	93	90	5	14	3			965	22	18	2	1 212
Kelemér	461	266	37	103	32	49	33	1 551	178	10	61	2 781
Komjáti	810	419	40	299	155	76	63	1 069	209	155	72	3 367
Kurityán	1 072	164	40	180	42	26	8	1 084	48	73	30	2 767
Múcsony	367	225	11	118	61	41	28	1 080	31	20	43	2 025
Perkupa	869	390	77	568	342	75	85	1 975	399	290	37	5 107
Putnok	2 426	935	212	720	401	1 059	369	3 534	622	93	285	10 656
Ragály	1 177	261	17	60	10	28	30	1 510	293	12	4	3 402
Rudabánya	952	443	118	306	306	98	62	3 089	247	67	136	5 824
Sajóalgóc	493	111	83	61	20	78	29	1 253	53	1	12	2 194
Sajókaza	3 561	896	330	518	171	231	135	3 842	426	137	300	10 547
Serényfalva	455	374	29	134	166	105	59	1 920	64	107	7	3 420
Szin	1 418	396	2	473	25	55	3	2 029	458		8	4 867
Szinpetri	848	260	56	571	18	23	52	1 509	419	2	48	3 806
Szögliget	2 619	528	21	427	24	2	16	1 892	611	31	90	6 261
Szőlősdárdó	719	392	191	833	67	17	11	2 918	429	13	11	5 601
Szuhafő	187	126	5	8	4		4	895	172		16	1 417
Szuhakálló	173	111	11	50	52	373	69	695	82	27	26	1 669
Szuhogy	410	308	61	142	86	17	40	2 500	140	73	58	3 835
Teresztenye	444	251	145	469	28	8	5	2 055	234	20	12	3 671
Tornakápolna	334	217	133	337	50	4	3	865	202		6	2 151
Tornanádaska	2 981	147		30	19			622	78	246		4 123
Trizs	63	24	3	4				686	9	1	2	792
Varbóc	762	468	70	387	34	19	21	2 010	685	75	24	4 555
Zádorfalva	344	349	150	49	11	38	10	2 635	214	11	41	3 852
Zubogy	167	166		2				1 005	1			1 341
Összesen:	40 092	12 502	2 690	9 033	3 686	3 723	2 031	76 779	8 363	2 114	1 798	162 811

A szántóföldi növénytermesztés, valamint a szőlő- és gyümölcstermesztés fentebb vázolt gyakorlata a falvak többségében alig változott a vizsgált időszak alatt. A kedvezőtlen ökológiai adottságok, a gazdaságok többségét jellemző krónikus tőkehiány, a gazdálkodás gyakorlatát átható tradicionális szemléletmód, a bőségesen rendelkezésre álló munkaerő a modern termelési technológiák és technikák elterjedését jelentős mértékben gátolták, az extenzív gazdálkodás konzerválódását pedig nagymértékben elősegítették.

68. ábra. A vizsgált térség legnagyobb gazdaságának (RADVÁNSZKY BÉLA gazdasága, Sajókaza), és egy közepes nagyságú birtok (NOBEL ADOLF gazdasága, Szuhogy) földhasznosítási szerkezete, állatállománya és gazdasági eszközei 1895-ben (az 1897-es kiadású Gazdaczmítár adatai lapján).

A nyomásos gazdálkodás átalakulását a vontatottan zajló tagosítás is hátráltatta. Azokon a településeken, ahol végrehajtották, ott sem hozott érdemleges változást, legfeljebb a gazdálkodás kötöttségei lazultak. A Sajó-Bódva közén leginkább a dűlős tagosítást valósították meg, ami csak dűlönkénti parcellaösszevonást eredményezett (PINTÉR, 1986).

A legnagyobb problémát azonban nem a tagosítás késedelmes végrehajtása jelentette, hanem a gazdaságok tőkeszegénysége. A falvak többségében a jobbágyfelszabadítás után nem alakult ki tőkeerős közép- és nagybirtokos réteg. A 19. század utolsó évtizedében a 43 településen a 100 katasztrális holdnál nagyobb területen gazdálkodó birtokok száma mindössze 77 volt. E gazdaságok 45,5%-ának a területe nem érte el a 200 katasztrális holdat sem, az 1000 holdnál nagyobb birtokok aránya is csak 19,5% volt.

Hogy az egyes földbirtokosok (és haszonbérleők) mekkora tőkével rendelkeztek valójában, azt nem tudjuk, de gazdaságuk eszközellátottsága, állatállománya, az alkalmazottak

száma stb. sokat elárul gazdasági kondícióikról. 1895-ben Alsótelekesen egyetlen 100 holdnál nagyobb birtok volt (tulajdonosa KISZELY ERNŐNÉ), melynek műveléséhez nem állt rendelkezésre egyetlen saját tulajdonú gazdasági eszköz sem! Ez nyilván a legszélsőségesebb példa, de nem egyedi. Felsőnyárád öt, 100 holdon felüli gazdaságában mindössze 2 járgány, 1 cséplőszekrény, 3 vetőgép, 3 rosta, 27 eke, 1 konkolyozógép, 5 szecslovakógó, 16 borona, 7 henger és 25 igásszekér segítette a 3 069 holdnyi terület mezőgazdasági munkálatainak az elvégzését. Az eszközellátottságnak e szintje jellemző volt a hasonló nagyságú földtulajdonnal rendelkező gazdaságokra.

A Sajó-Bódva köze településein, a 100 katasztrális holdon felüli birtokokon összesen 14 lokomobil, 30 járgány, 29 cséplőszekrény, 66 vetőgép és 24 konkolyozógép volt a 19. század végén. Hogy ez az eszközállomány elegendő volt a korabeli viszonyok között, avagy sem, azt ma már nehéz megítélni. Ha a 77 gazdaságot és azok összes művelendő területét vesszük alapul, akkor meglehetősen szegényesnek tűnik az eszközellátottság (68. ábra).

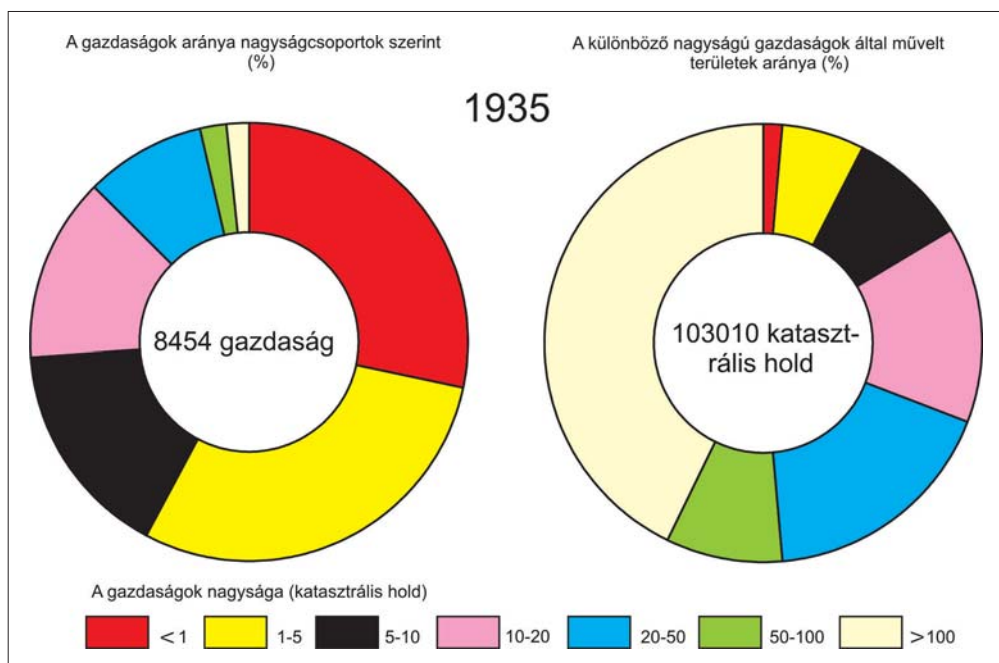
A kisebb gazdaságok még szerényebb lehetőségekkel rendelkeztek. Csak a legszükségesebb mezőgazdasági eszközöket használhatták, elsősorban az ekét és a boronát, s itt-ott a henger is része volt a paraszti gazdaság eszköztárának. E termelőeszközök sem feleltek meg mindenben a kor követelményeinek, hiszen az eszközváltás a Sajó-Bódva közén is lassan, több évtizeden át zajlott, s csak a 20. század elején fejeződött be. A vaseke, vas ekekapu, vasborona, vashenger, vetőgép, magtisztító stb. hosszú időszakon keresztül főként a módosabb gazdaságok számára vált elérhetővé, s a legtöbb helyen még a hagyományos eszközökkel végezték el az alapvető mezőgazdasági munkákat.

Az 1890-es években az emberek közlekedéséhez, a mezőgazdasági termények és eszközök szállításához 1 316 ló- és 843 ökörfogat állt rendelkezésre. A lófogatok 13,1%-a csak egyes, 82,1%-a kettes, 4,4%-a hármas és 0,04%-a négyes fogat volt. Szinben és Szuhogyon kizárólag egyes lófogatok jártak, míg a falvak 32,5%-ában csak kettes lófogatot használtak. Néhány módosabb településen hármas és négyes lófogat is előfordult, mint Serényfalván, Hétben és Dövényben. Olyan falvak is voltak, ahol alig akadt lovak vontatta szekér (Felsőtelekes, Imola, Jákfalva). Ez utóbbiakban ökörfogatokkal kellett megoldani a szántás, szállítás munkálatait, ami meglehetősen hosszadalmassá tette a mezőgazdasági munkálatokat. A vizsgált terület falvaiban az ökörfogatok 83,7%-át két, 16,3%-át négy ökör vontatta.

Legtöbb fogatot (ló- és ökörfogat) a nagyobb lélekszámú településeken használtak (Putnok, Sajókaza, Izsófalva), de a kisebb falvak közül Serényfalva, Dövény, Szuhogy, Perkupa, Múcsony, Aggtelek, Rudabánya átlagosnál nagyobb fogatszámra is említhető. Imola, Varbóc, Jákfalva, Teresztenye és Tornanádaska kicsiny fogatállománya részben az alacsony lélekszámmal van összefüggésben, de a helyi parasztgazdaságok anyagi helyzetét is reálisan tükrözte (15. táblázat).

Az 1930-as években a gazdaságok 28,4%-a 1 katasztrális holdnál kisebb területtel (vagy azzal sem) rendelkezett, s az összes földterület 1,4%-át művelhette. Az 1-5 holdas birtokok aránya hasonló volt, különbség csak az összes földterületből rendelkezésükre álló felszín (6,2%) kiterjedéséből adódott. Az 5 katasztrális holdnál kisebb földterületen gazdálkodók aránya magas volt Bánrévén (90,5%), Sajókazán (83,8%), Ragályban (83%), Putnokon (81,2%), Bódvaszilason (81%), Izsófalván (71%) és Múcsonyban (70,9% – 69. ábra).

Legnagyobb számban az öttől ötven holdig terjedő birtoktestek terjedtek el a vidéken, ezek azonban nem képviseltek jelentős gazdasági erőt, legfeljebb az önellátás keretei között funkcionáltak. A már nagyobb gazdasági potenciált képviselő 50-100 holdas birtokok – melyek az összes művelt földterület 8,6%-át tették ki – a gazdaságok mindössze 1,9%-át alkották. A földterület 42,8%-a a 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokok kezében összpontosult, noha arányuk a gazdaságoknak csak 1,6%-át tette ki.

69. ábra. A különböző nagyságú gazdaságok számaránya és az általuk művelt területek aránya a Sajó-Bódva közén 1935-ben.

A 43 településen nyolc olyan gazdaság működött, melyeknek nagysága meghaladta az 1000 katasztrális holdat. Ezek – a helyi viszonyok között – a legjobban felszerelt birtokok voltak, s elvileg a gyorsan változó gazdasági viszonyokhoz is könnyebben tudtak alkalmazkodni, mit a kevésbé tőkeerős társaik. Olyan falu is volt a vizsgált területen, amelyben a legnagyobb gazdaság kiterjedése sem érte el a 100 katasztrális holdat (Tornakápolna).

A gazdaságok nagyságát és feltételezett gazdasági potenciálját tekintve legkedvezőbb helyzetben Jósvafő, Égerszög és Teresztenye volt abban az időben, elsősorban azért, mert a 10-100 katasztrális hold földterülettel rendelkező birtokok aránya ezekben a falvakban érte el a legnagyobb mértéket, s a nagyobb gazdaságok mellett ezek tudtak viszonylag rugalmasan reagálni a különböző kihívásokra.

A termelőeszközök többsége az 1930-as évekre némileg modernizálódott és számuk is növekedett, legalábbis néhány gazdaságban és településen. Terjedőben voltak már a motoros erőgépek és a korábban is használt eszközök motorizált változatai. 1935-ben több mint 100 motoros erőgép volt településeink gazdaságaiban, a legtöbb Putnokon, Hétben, Sajókazán, Keleméren és Szinben (az összes ilyen típusú gép 36,7%-a).

15. táblázat. A fogatok száma az egyes településeken 1895-ben (db).

	Egyes lófogat	Kettős lófogat	Hármas lófogat	Négyes lófogat	Kettős ökörfogat	Négyes ökörfogat	Egyéb fogat
Aggtelek	1	47	3		19		
Alsószuha	3	23			7		
Alsótelekes		10			14	4	

	Egyes lófogat	Kettős lófogat	Hármas lófogat	Négyes lófogat	Kettős ökőrfogat	Négyes ökőrfogat	Egyéb fogat
Bánréve	1	14	1		28		
Bódvaszilás	1	36			7	7	
Dövény		28	5		9	4	2
Dubicsány		17			11		
Égerszög		32			12	4	
Felsőkelecsény		22				13	
Felsőnyárád	3	24			20	1	
Felsőtelekes		9				18	
Gömörszőlős	1	34					
Hét	1	26	8	5			3
Imola		3			11	3	
Izsófalva	4	50	4		31	10	4
Jákfalva		7			14		
Jósvafő	1	37			15	7	
Kánó		28			18		
Kelemér	1	27			6	6	1
Komjáti	2	17			23	5	2
Kurityán		21			11		
Múcsony	8	31	4		22	8	
Perkupa	4	45			26	1	
Putnok	26	89	1		9		3
Ragály	2	12	4		26	10	1
Rudabánya	3	33			22	10	
Sajógalgóc	2	9			21		
Sajókaza	4	65	7		37		7
Serényfalva	2	4	19		83	2	3
Szin	38				9	3	
Szinpetri		32	1		7	1	1
Szögliget	1	40	1		10	6	1
Szőlősgárdó		19			13	1	
Szuhafő	1	39			21		1
Szuhakálló	3	9			19		10
Szuhogy	54				27	2	
Teresztenye	2	13			7		
Tornakápolna	2	22			2		
Tornanádaska		11			5	4	1
Trizs		16			13		
Varbóc		14			4		
Zádorfalva		38			22	1	
Zubogy	1	28			10		1

16. táblázat. Erőgépek és mezőgazdasági munkagépek (motoros erőre) az egyes településeken 1935-ben (db).

	Motoros erőgép	Traktor	Járgány	Traktor- és billenőeke motoros erőre	Motoros cséplőgép	Másféle gép
Aggtelek			1			
Alsószuha	4		1		4	2
Alsótelekes						
Bánréve	3	1		2	3	5
Bódvaszilas	2				2	
Dövény	1				1	
Dubicsány	4	1	1	1	3	9
Égerszög	2				2	
Felsőkelecsény	3	2	1	4	2	4
Felsőnyárad	4			1	2	2
Felsőtelekes	4	1		2	2	5
Gömörszőlős						
Hét	8		3		3	11
Imola	1				1	
Izsófalva	2				2	1
Jákfalva	2	1		1	1	
Jósvafő	3				3	3
Kánó	1				1	
Kelemér	6	2	1	2	4	9
Komjáti	3		1		1	3
Kurityán						
Múcsony	5				5	5
Perkupa						
Putnok	12	5	5	5	8	16
Ragály	3	2	1	2	3	10
Rudabánya			1			
Sajógalgóc	1				1	3
Sajókaza	8	2	4	2	5	20
Serényfalva	3	1	1	2	3	5
Szin	6				6	4
Szinpetri			1			
Szögliget	2				2	2
Szőlőszárdó	3	1	6	1	1	2
Szuhafő	3				3	1
Szuhakálló	1				1	
Szuhogy			1			
Teresztenye			1			
Tornakápolna						
Tornanádaska	2	2		2	1	4

	Motoros erőgép	Traktor	Járgány	Traktor- és billenőeke motoros erőre	Motoros cséplőgép	Másféle gép
Trizs	3	1		1	3	1
Varbóc	1				1	
Zádorfalva	2	1		1	2	3
Zubogy	1	1			3	1

17. táblázat. Fontosabb mezőgazdasági eszközök (emberi vagy állati erőre) az egyes településeken 1935-ben (db).

	Eke	Borona	Henger	Trágya- zőgép	Vető- és ültetőgép	Kapáló- gép	Arató és termény- betakarító gép	Cséplő-, tisztító- és osztá- lyozógép	Egyéb eszköz
Aggtelek	117	124	36		2		1	12	113
Alsószuha	90	96	32		4	2	1	2	86
Alsótelekes	42	39	14		1			13	51
Bánréve	84	72	33	1	15	4	8	14	60
Bódvaszilas	74	105	19	1	2		6	21	123
Dövény	63	60	5		2			1	49
Dubicsány	41	29	13	1	3	1	5	4	48
Égerszög	39	38	5	1					49
Felsőkelecsény	54	43	9	3	8	4	4	5	39
Felsőnyárád	65	58	16		3		1	4	70
Felsőtelekes	71	59	33	2	5	11	5	14	61
Gömörszőlős	43	36	24					7	53
Hét	43	41	15	2	19	17	7	2	48
Imola	46	48	2						50
Izsófalva	105	85	25		2	1	1	2	129
Jákfalva	49	48	18	2	3	1	3	8	50
Jósvafő	70	69	19		1	8		20	107
Kánó	45	40	5			17	9		49
Kelemér	57	59	13	3	7	6	6	15	55
Komjáti	77	76	43	1	1	11	1	12	44
Kurtyán	53	50	12		1		1	7	34
Múcsony	151	131	36		14	1			121
Perkupa	127	121	21	1	1	1	1	14	86
Putnok	124	111	51	7	31	10	7	15	259
Ragály	67	76	21	4	7	6	7	10	61
Rudabánya	96	101	30		1			3	103
Sajógalgóc	46	34	9		3	1		2	37
Sajókaza	235	156	68	2	12	4	20	15	259
Serényfalva	153	128	58	2	26	8	9	16	117

	Eke	Borona	Henger	Trágyázógép	Vető- és ültetőgép	Kapálógép	Arató és terménybetakarító gép	Cséplő-, tisztító- és osztályozógép	Egyéb eszköz
Szin	63	48	14		3			2	49
Szinpetri	52	41	9		1	1	1	15	56
Szögliget	120	220	19	3	2			1	97
Szőlősárdó	98	87	24		1		1	19	92
Szuhafő	46	42	18		3			7	43
Szuhakálló	54	48	18		3			1	67
Szuhogy	112	109	48	1	1	1		8	122
Teresztenye	32	29	7					11	34
Tornakápolna	27	22	4					5	27
Tornanádaska	35	42	7		3	2	2	6	16
Trizs	39	35	4					1	32
Varbóc	39	29	13	1	2		1	13	37
Zádorfalva	96	87	35		1			8	105
Zubogy	60	50							55

18. táblázat A fogatok száma az egyes településeken 1935-ben (db).

	Egyes lófogat	Kettős lófogat	Kettős ökörfogat	Négyes ökörfogat	Tehénfogat	Állati erővel vont személykocsi	Állati erővel vont igásszekér
Aggtelek	1	83	19		13	3	119
Alsószuha		55	8	15	1	3	93
Alsótelekes	8	2	20		6		41
Bánréve		36	30		9	4	76
Bódvaszilás	8	35	11		8	2	78
Dövény	5	20	7		6	6	65
Dubicsány	3	25	3		3	4	38
Égerszög	5	25	6			1	40
Felsőkelecsény	3	17	11	10	6	3	47
Felsőnyárád		33	17		9	9	87
Felsőtelekes		21	33		8	4	62
Gömörszőlős	1	28	4		3	3	46
Hét	7	37			1	3	57
Imola	10	20	20		1	2	55
Izsófalva	10	61	19		8	14	108
Jákfalva	3	13	11		8	2	37
Jósvafő		56	22		4	2	87
Kánó	4	28	3		1	1	41
Kelemér		53	2	1		8	57
Komját	2	35	25	1	21	5	93

	Egyes lófogat	Kettős lófogat	Kettős ökörfogat	Négyes ökörfogat	Tehén-fogat	Állati erővel vont személykocsi	Állati erővel vont igásszekér
Kurityán	11	27			6	10	49
Múcsony	21	61	31		12	3	159
Perkupa		25	35	1	45	1	133
Putnok	20	100	4		1		139
Ragály	2	24	24		3	4	54
Rudabánya	12	28	29		13	10	105
Sajógalgóc	4	29	2		7	3	45
Sajókaza	22	86	52		7	15	190
Serényfalva	5	55	24		4	4	127
Szin		50	1		1	11	56
Szinpetri		25	10		5	3	53
Szögliget	4	46	32		14		102
Szőlősardó	3	55	20		3	1	97
Szuhafő	1	44	3			2	48
Szuhakálló	6	18	10		8		53
Szuhogy	2	30	46		6	5	111
Teresztenye	1	25	3			1	34
Tornakápolna	1	18	7				27
Tornanádaska	2	13	2		8	5	32
Trizs	1	26	6		1		36
Varbóc		16	10	2	5	1	36
Zádorfalva		68	6		10	8	89
Zubogy		40	4		10	1	59

A traktor is megjelent a földeken, összesen 23 segítette a gazdálkodók munkáját. Mutatóban lánctalpas traktor is akadt Putnokon, szélesebb körben azonban nem terjedt el. A múlt században már széles körben alkalmazott járgány sem szorult még ki teljesen a gazdaságokból – 30 db volt a településeken 1935-ben –, és csaknem ugyanilyen számban használtak talajműveléshez motoros ekéket is. Az egykor hosszadalmas és fárasztó cséplési munkálatokat a motoros cséplőgépek váltották fel. A falvak 76,7%-ában előfordult legalább egy cséplőgép, összesen 82 db. Motoros meghajtású egyéb mezőgazdasági munkaeszköz, melyeknek pontosabb leírását a statisztikai forrás nem adta meg, 131 db volt a településeken.

A legtöbb motoros eszköz Putnok, Sajókaza, Serényfalva, Szőlősardó, Kelemér, Dubicsány, Felsőtelekes, Felsőkelecsény, Szin, Tornanádaska és Trizs gazdaságaiban működött. Ugyanakkor Aggtelek, Alsótelekes, Gömör-szőlős, Imola, Kánó, Kurityán, Perkupa, Rudabánya, Tornakápolna gazdálkodói nem, vagy csak minimális mértékben rendelkeztek a fenti eszközökkel.

A Sajó-Bódva közén 1935-ben összesen 133 motoros erőgép és 272 motoros meghajtású mezőgazdasági munkagép dolgozott a különböző nagyságú gazdaságokban. Mindezt annak a ténynek az ismeretében kell értékelni, hogy ugyanekkor 8 454 gazdaság volt a 43 településen (16. táblázat).

A hagyományos mezőgazdasági eszközök száma jelentősen megnőtt a századfordulón meglévőkhöz képest. Ezek működtetéséhez továbbra is állati vagy emberi erőre volt szükség, s a régiektől legfeljebb annyiban különböztek, hogy anyaguk, méretük, használhatóságuk már jobban megfelelt a kor követelményeinek. A termelés intenzívebbé tételéhez szükséges termelőeszközökből azonban továbbra is kevés volt a területen. A falvakban alig akadt trágyázógép, még mindig hiány volt a vető- és kapálógépekből, s az arató- és terménybetakarító gépek száma sem érte el a kívánatos szintet, ha figyelembe vesszük a gazdaságok összes számát. Takarmány-előkészítő gép elegendő számban állt rendelkezésre, viszont alig volt tejgazdasági gép. Ahhoz képest, hogy az 1930-as évekre már jelentősen visszaesett a szőlőtermesztés a vidéken, még elég sok borgazdasági gépet jelez a statisztika, ugyanakkor a gyümölcsstermesztést szolgáló gépek száma elenyésző (17. táblázat).

A közlekedés és a szállítás feladatait továbbra is szekerekkel oldották meg. 1935-ben 3 328 szekér volt vidékünkön, többségüket egy vagy két ló vontatta, de kettes és négyes ökörfogattal éppen úgy találkozhatott a korabeli utazó, mint a legszegényebbek tehének által vontatott szekereivel. A lófogatok 89,4%-át két ló vontatta, és a kettős ökörfogatok aránya is magas volt a falvakban (66,7%). A legszegényebb gazdaságokban csak tehénfogatokkal tudták a talajművelést és szállítást lebonyolítani. A nem lóvontatású fogatok 30,1%-a tartozott ez utóbbi kategóriába, ami igen magas aránynak számított (18. táblázat).

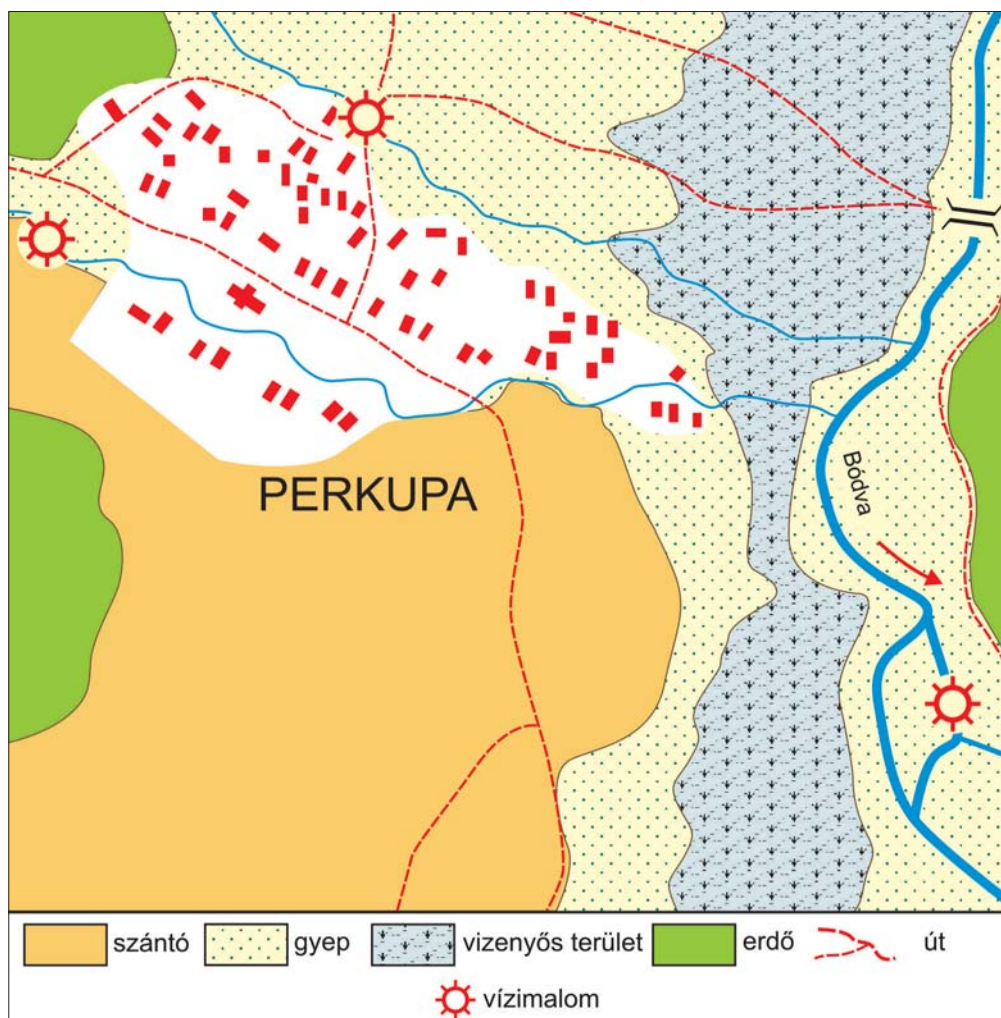
A mezőgazdasági gépek számának gyarapodása ellenére a Sajó-Bódva közén a talajművelés színvonala elmaradt a kívánatostól. A törpe- és kisbirtokok többségében mellőzték a mélyszántást, az aratás után nem mindenütt végezték el a tarlóhántást stb. A talajelőkészítés hiányosságai, a talajutánpótlás elégtelensége – az időjárás viszontagságaival együtt – általában alacsony és ingadozó termésátlagokat eredményezett.

4.3. Állattenyésztés

A Sajó-Bódva köze településeinek 18. századi állatállományáról nincsenek olyan adatok, melyek segítségével egzakt képet alakíthatnánk ki az állattartás méreteiről, gyakorlatáról, sajátosságairól. A korabeli forrásokban itt-ott előforduló, az állomány számára vonatkozó adatok, utalások ehhez nem elégségesek; arra viszont jók, hogy általuk következtetéseket vonjunk le az állattartásnak a települések gazdasági struktúrájában betöltött szerepéről. A vidékünkre vonatkozó információkat áttekintve megállapítható, hogy az állattartás extenzív módon zajlott egészen a 19. század végéig, s azt követően is csak lassan változott a belterjesebb tartás követelményeinek megfelelően.

A 18. században a nagyállattartás a faluhatár arra alkalmas térszínein (legelő, erdei legelő, ugarföld) történt. Az okszerű rét- és legelőgazdálkodás, valamint a szántóföldi takarmánytermesztés megjelenéséig az állatok élelmezése szinte teljes mértékben a természetben talált fűfélék és az erdőalkotó fák fiatal hajtásainak, illetve egyéb erdei termékeknek a felhasználásával történt. Ez utóbbi táplálékok széles körben történő alkalmazása JARÁSI L. (1998) szerint 200 éven keresztül kedvezőtlenül befolyásolta a karsztvidék erdőállományát. Gömörszőlősön még a 19. század végén is elterjedt szokás volt, hogy tavasszal a tölgyfa fiatal ágait levágták, majd szecskázták, így pótolva a hiányzó szálastakarmányt (DOBOSY, 1984).

Az extenzív állattartás alapvető problémája a legtöbb településen a rét- és legelőterületek korlátozott eltartóképessége volt. A nyomásos gazdálkodás a takarmánynövények szántóföldi termesztését nem vagy csak nagyon szoros keretek között tette lehetővé (azt is csak a 19. század vége felé), így az állatállomány takarmánybázisa nagyon szűkös volt. Az időjárás

70. ábra. Perkupa határterületének jelentős részét a gyepterületek foglalták el a 18. század második felében, kedvező lehetőséget biztosítva az állattenyésztés számára (kéziratos térkép alapján).

szeszélye, a folyók, patakok kiszámíthatatlan vízjárása a völgytalpak, völgyoldali kaszálók és legelők használatát alapvetően befolyásolta, s mindez nagyon bizonytalanná tette az állatállomány ellátást, főképp az állatok teletetéséhez szükséges takarmány biztosítását. A 18. századi paraszti vallomások többségében a fentebb leírtakra számtalan példát találhatunk. Dubicsány, Sajókaza jobbágysai az erdei legeltetésről tettek említést, Dövény vallomásteveői pedig a száraz időjárás miatti vízhiányról, s az emiatt más településen szükséges legelőbérlés nehézségeiről panaszkodtak. A legelőterület szűkössége felbukkan Felsőkelecsény, Felsőnyárad, Izsófalva, Kurityán stb. *Investigatio*-iban is. Aggteleken, Szuhogyon és még néhány faluban az állatok itatása okozott nehézséget. Szuhogyról pl. más falu határába és ráadásul messze kellett hajtani itatásra az állatokat. Volt olyan település is (pl. Sajókaza, Felsőtelekes), ahol a távolabbi falvak által bérelt legelők szűkítették a saját állatállomány lehetőségeit. Mivel a legelő nagyobb része földesúri tulajdonban volt (azt adta bérbé tulajdonosa), a jobbágysok kénytelenek voltak alkalmazkodni a sajátos helyzethez.

A vízfolyások mentén elterülő rét- és legelőterületek előntés általi veszélyeztetettségét ugyancsak sok falu jobbágysai elpanaszolták.

A paraszti vallomásokban a rétekről betakarított szénáról is olvashatunk, sajnos ahhoz elég keveset, hogy objektív képet alkothassunk annak mennyiségéről. Általában a közös használatú kaszálókról településenként 2-6 szekér szénát kaszálhatott a falu, a jobbágysok pedig (attól függően mekkora telekhányadon gazdálkodhattak) személyenként 2-12 szekérnyit. Mivel többféle székertípust használtak a Sajó-Bódva köze településein, még becsülni sem igen lehet azt a szénamennyiséget, amit egy szekérrel el lehetett szállítani.

A vallomások egyértelműen arra utalnak, hogy településenként nagyon differenciált volt az állatok takarmányozására fordítható széna mennyisége. Ha az időjárás (és a vízjárás) kedvezett, s esetleg sarjú kaszálására is lehetőség nyílt, a települések többségében még akkor sem takaríthattak be nagyobb állatállomány ellátását biztosító szénamennyiséget.

Egyébként más forrásokban is a differenciáltságra utaló információkról olvashatunk. VÁLYI A. (1796) pl. Aggtelek állattenyésztésével kapcsolatban a határ vízhiányát emelte ki, a legelőt viszont elegendő nagyságúnak tartotta. Hét esetében a legelő szűkösségét, Perkupán a jó minőségű szénát termő rétséget és a kiterjedt legelőt említette (70. ábra).

FÉNYES E. (1851) ugyancsak szolgált használható adalékokkal, de nála is kevés a konkrétum. Leírása révén csak mozaikos képet tudunk alkotni a 19. század első felét jellemző állattartásról. Az egyes településekhez fűzött megjegyzései azért nagyon tanulságosak a figyelmes szemlélő számára. E megjegyzések többsége ugyanis nem arra utal, hogy az adott faluban érdemleges állattenyésztés lenne, csak arra, hogy van-e rét és legelő, illetve milyen a legelő minősége. Alig van olyan község, melyhez az állattenyésztés konkrét jelenlétét vagy kiemelkedő voltát társítaná. Kivétel azért akadt, mert Bódvaszilason és Szögligeten a juhtenyésztést, Hétfen a sertésenyésztést, Imolán a szarvasmarha- és juhtenyésztést, Gömörszőlősen, Szuhakállón és Serényfalván a szarvasmarha-tenyésztést megemlítette. Sajátosan fogalmazott Sajókaza állattartási gyakorlatával kapcsolatban: „Az állattenyésztés itt kevéssé halad elő, sertéseket mindazonáltal igen jó fajtákat tartanak.”. „Az állattenyésztés a legelők szűk volta miatt rossz lábbon áll...” - írta Kurityán gazdaságairól.

A néprajzi irodalomban is találunk arra vonatkozó információkat, hogy milyen szerepet töltött be az állattartás a vidék gazdasági életében. PALÁDI-KOVÁCS A. (1988) többek között a Karsztvidék és a Suha-patak (és mellékvölgyei) településeinek gazdaságáról azt írta, hogy a népesség főként az állattenyésztésből élt, állatokat nevelt és vitt a piacra. Aggteleken, Trizsben már a 16. században nagyarányú juhászat folyt, és a kecsketartás is említhető. Egyéb forrásokra hivatkozva kiemelte még Imola, Kánó és egyéb falvak szarvasmarha- és juhtenyésztését is. Szerinte a falvak tölgyerdőiben nemcsak sertéskondákat makkoltattak, hanem juhnyájukat és szarvasmarhákat is.

PINTÉR I. (1986) Dél-Gömör falvainak 19. századi állattenyésztést úgy jellemezte, hogy juhtenyésztésük – a gyapjúkonjunktúra következtében – vetekedett a szarvasmarha-tenyésztés jelentőségével. (A juhtenyésztés a Sajó-Bódva közén – mint máshol is az országban – 1870 után elvesztette korábbi jelentőségét, elsősorban az ausztrál gyapjú konkurenciája miatt.)

DOBOSY L. (1984) többek között Gömörszőlős makkoltató sertésenyésztéséről írt, s megjegyezte, hogy a sertéseket szeptembertől decemberig naponta hajtották a tölgyesekbe, hogy a makkon felhízzanak. Más állatokat viszont nem legeltettek és makkoltattak a falu erdejében.

SZABADFALVI J. (1991) ugyancsak a makkoltatással kapcsolatban arról írt, hogy 1746-ban a szőlősardóiak Abod erdejébe hajtották sertéseiket, ahol pénzen vett makkon hizlalták azokat.

Mint láttuk a makkoltatást több szerző is említi munkájában, nyilván okkal. Anélkül hogy állításukat megkérdőjeleznénk, annyit azért mindenképpen megjegyeznénk, hogy ezt a témát a Sajó-Bódva köze területének számottevő részén ajánlatos óvatosan kezelni. A makkolta-

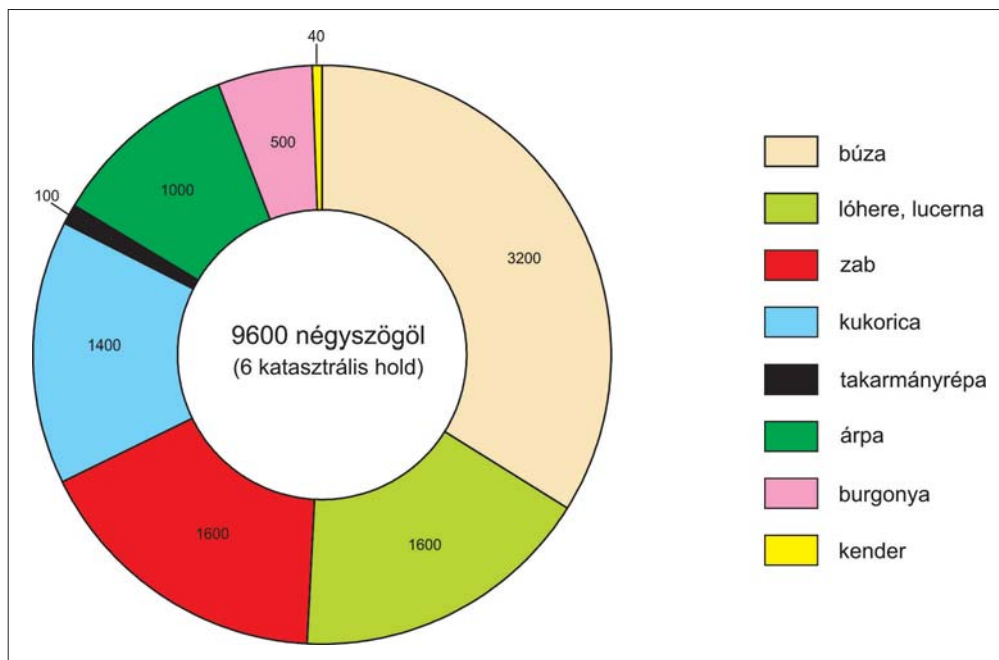
tás – sajátos élettani hatása miatt – megkövetelte a naponkénti többszöri itatást. A karsztvidék területén azonban – mint ahogyan a példák is bizonyítják – ez nem is volt olyan egyszerűen megoldható feladat. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tölgyek makktermése nem egyformán bőséges minden évben, sokszor több egymást követő évben is kevesebb terem az átlagosnál. Régen ilyen esetben csak korlátozott lehetőség nyílt az állatállomány makkal történő ellátására. Véleményünk szerint célszerűbb úgy fogalmazni, hogy a makkoltatás – ahol erre az egyéb szükséges feltételek adottak voltak – szervesen kiegészítette az állatállomány ellátását. Ezen a tájon a makkon történő hízalás jelentőségét eltúlozni, vagy nagy állatállományhoz kapcsolni nem szerencsés.

A néprajzi források között feltétlenül meg kell említeni VIGA GY. (1990) állatvásárokra vonatkozó közlését is, mely szerint elsősorban Putnok és Rudabánya állatvásárai biztosítottak lehetőséget a Sajó-Bódva köze népessége számára állataik értékesítésére illetve beszerzésére.

A 18-19. századi állattenyésztés reális értékeléséhez ezen információk mellett az ökológiai adottságokat is figyelembe kell venni. A rét- és legelőterületek differenciált méretei az egyes települések határában, a gyakran elvizesedő rétek gyenge minőségű, és sokszor alacsony szénahozamai, az erdei legelők szűkössége (?) vagy hiánya (?), a hótakarós napok magas száma, a már sokszor említett vízhiányos térségek stb. egyenként is komolyan befolyásolhatták az extenzív állattenyésztés lehetőségeit. Ennek alátámasztására elegendő csak a hótakarós napok viszonylag magas számát és az abból fakadó problémákat említeni. A vizsgált terület nagyobbik felén, 50-60 napon keresztül borítja valamilyen vastagságban hótakaró a talajt. Ebben az időszakban az extenzív tartásmódú, igénytelenebb sertésfajták sem voltak képesek hosszabb ideig a hó alól megszerezni a szegényes tápértékű élelmüket, tehát mindenképpen takarmányozni kellett valamilyen szinten az állományt. A nagyobb testtömegű szarvasmarhák és a lovak még inkább megkövetelték a gondoskodást, a takarmányozást. Az állatok teletetéséhez szükséges, magasabb tápértékű takarmány megszerzése azonban – mint arra korábban már utaltunk – nem kis nehézséget okozhatott az egyes gazdaságok számára. Nagyobb állatállomány eltartásához tehát sem az ökológiai adottságok, sem pedig a gazdaságok anyagi forrásai nem voltak elégségesek. S akkor még nem is említettük a szántóföldi takarmánynövények elterjedésének a lassúságát, a nyomásos rendszerben érvényesülő kodifikált tájhasználati szabályok állattenyésztésre kifejtett negatív hatásait, s az emberi tényezőt, a konzervatív gondolkodásmódot, az intenzívebb tartásmód megvalósításához szükséges szakismeretek hiányát stb. Mindezek egyaránt óvatosságra intenek bennünket a vonatkozó időkeret állattenyésztésének a megítélésében.

Az első teljes körű állatösszeírások adatai némileg segítenek tisztázni a fentebb megfogalmazott kétségeket. Tekintsünk most el attól, hogy a statisztikai források mennyire tükrözik a korabeli valóságot, hogy milyen évszakban és hónapban készültek stb.. Mivel egyes településekre vonatkozó konkrét információkat közölnek, arra mindenképpen alkalmasak, hogy legalább nagy vonalakban megismerhessük a vizsgált időszak utolsó évtizedeinek állattenyésztését jellemző sajátosságokat. Mielőtt azonban a konkrét adatsorok nagyvonalú elemzésébe kezdenénk, szükségesnek látjuk utalni arra, hogy milyen volt a birtokmegoszlás a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben vidékünkön (lásd az előző fejezetet). Az állatállomány többsége ugyanis a kisebb gazdaságok tulajdonában volt, azok gazdasági potenciálja pedig alapvetően meghatározta az állattenyésztésen belüli viszonyokat, lehetőségeket.

Az 1890-es években a 100 katasztrális holdnál nagyobb gazdaságok némelyikében – helyi viszonyok között – jelentős juhállomány koncentrált. Ezt különösen annak a ténynek az ismeretében fontos hangsúlyozni, hogy a juhtenyésztés, nem bírva az ausztrál gapyjú konkurenciájával, az 1870-es évektől kezdődően számottevően visszaesett, nemcsak vidékünkön, hanem országosan is. Volt olyan birtok (Sajóközán), ahol 3 420 birka volt az ak-

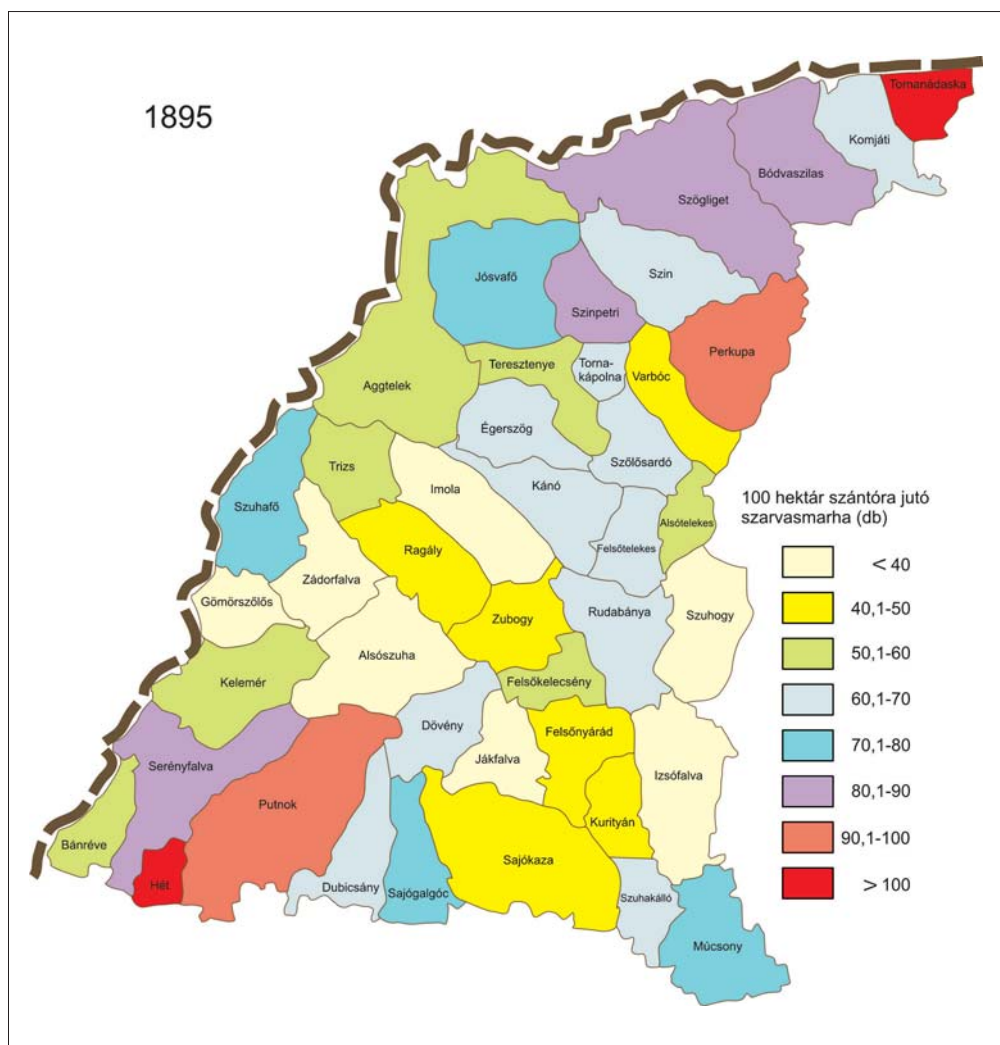
71. ábra. Egy átlagos kiterjedésű kisparaszti birtok vetésszerkezete az 1930-as években (PINTÉR, 1986 adatai alapján – a takarmánynövények termesztése közel akkora területen történt, mint a gabonaféléké).

lokban. Viszonylag nagy állományok voltak még Dövényben (1 960), Felsőkelecsényben (1 997) és Ragályban (1 258). Néhány gazdaságban a szarvasmarha-állomány volt kiemelkedő, mint pl. Putnokon, ahol SERÉNYI BÉLA grófnak 663 szarvasmarhája (és 382 sertése) igen nagy értéket képviselt. Kisebb, de még mindig átlagon felüli állomány volt Tornanádaskán (144) és Kurityánban (111). Legnagyobb lóállománya RADVÁNSZKY BÉLA bárónak volt Sajókazán (60).

A kisebb gazdaságokban jellemző állapotokat egy későbbi időszakra jellemző adatsorral illusztrálhatjuk. PINTÉR I. (1986) szerint a Sajó-Bódva közén nagyon jellemző méretű (6 katasztrális hold kiterjedésű) birtok – kedvező időjárású években – a megtermelt takarmánynövények és a gyepterületek igénybevételével egy vagy két lovat, ugyanilyen számú szarvasmarhát, sertést, s némi aprójószágot tudott eltartani. Ha az időjárás (és a vízjárás) mostohán bánt a gazdálkodókkal, akkor általában a kisparaszti gazdaságok nem tudták teljes létszámban kitelletetni a nagytestű állatokat. PINTÉR I. csak a dél-gömöri falvakra vonatkozóan végezte kutatásait, így a fenti megállapításai is az ottani településekre érvényesek. Úgy véljük azonban – ismerve a Sajó-Bódva közén uralkodó természeti és társadalmi-gazdasági viszonyokat – hogy amit PINTÉR I. a dél-gömöri falvak állatállományáról leírt, az – kisebb-nagyobb eltérésekkel – az egész területre vonatkoztatható (71. ábra).

1895-ben több mint 11 000 szarvasmarha, 3 670 ló, 26 599 juh és 14 949 sertés, 48 szamár, 81 kecske és 15 bivaly volt a falvak gazdaságaiban (19. táblázat).

A következő évtizedekben lényeges változás csak a juhtenyésztés terén következett be, hiszen a harmincas években már csak alig 6 700 egyedet számoltak össze. Valószínűleg a háborús viszonyoknak is köszönhetően 1942-re újból emelkedett a juhok száma, s az állomány megközelítette a húszeszes nagyságrendet. Ez utóbbi tendencia szinte minden állatfajta esetében érvényesült, legnagyobb mértékben a szarvasmarha-tenyésztés terén. A kecsketartás

72. ábra. 100 hektár szántóra jutó szarvasmarha a Sajó-Bódva köze településein 1895-ben.

is fellendült abban az időszakban. Aggteleken korábban a statisztikák nem jeleztek kecskét, 1942-ben viszont már 135 db volt, a teljes területen 500. Néhány öszvér és szamár is része volt az állatállománynak, az előbbi Serényfalván és Aggteleken, az utóbbi elsősorban Keleméren, Aggteleken és Ragályban.

Az állatsűrűségi térképeket két időpontra elkészítve (1895 és 1935) az állatállomány fajtánkénti területi eloszlását is vizsgálhatjuk.

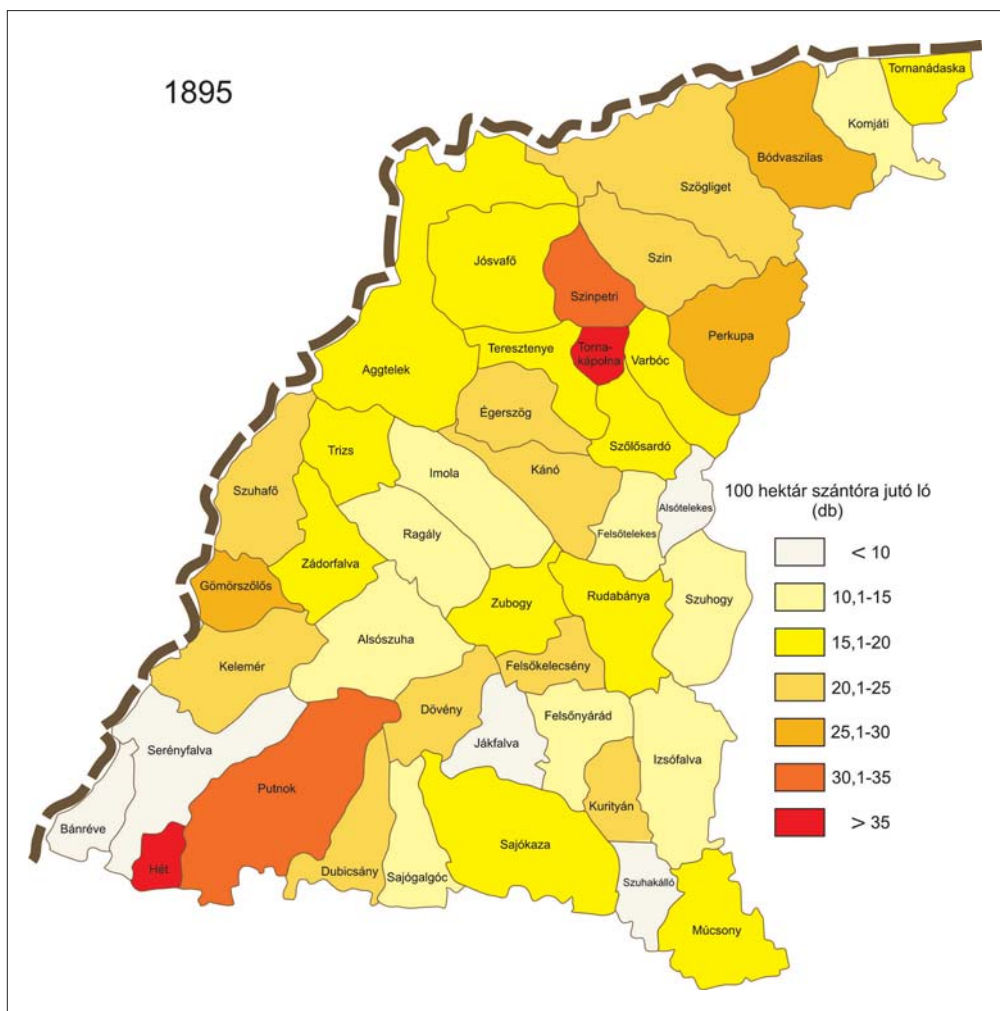
1895-ben a 100 hektár szántóra jutó szarvasmarha mindössze két településen (Hét és Tornanádaska) haladta meg az országos átlagot, a többi faluban lényegesen elmaradt attól (országosan 106,8 db, a Sajó-Bódva közén csak 63,5 db volt az átlag). Ha csak a helyi viszonyokat vizsgáljuk, akkor elsősorban a Sajó mellékén, a Bódva felső szakaszán és a Galyaságban nagyobb ekkor a szarvasmarha-állomány. Kifejezetten alacsony volt az állatsűrűség Izsófalván, Szuhogyon, Alsószuhán, Zádorfalván, Gömörszőlősön és Imolán (72. ábra).

19. táblázat. A Sajó-Bódva köze településeinek állatállománya a jelzett időpontokban (db).

	Szarvasmarha				Ló				Juh				Sertés			
	1895	1911	1935	1942	1895	1911	1935	1942	1895	1911	1935	1942	1895	1911	1935	1942
Aggtelek	362	307	356	4847 ⁷	117	110	180	1398	963	1302	40	6575	306	163	270	6066
Alsószuha	252	285	251	424	80	107	124	76	821	1353	271	381	246	310	228	370
Alsótelekes	138	186	186	225	22	14	16	15					81	89	137	82
Bánréve	260	26	377	221	39	42	84	11				37	287	145	435	422
Bódvaszilás	315	251	293	352	101	110	89	109	1245	1396	640	325	645	405	600	387
Dövény	264	260	187	331	90	68	81	65	1950	1000		565	351	263	200	212
Dubicsány	129	203	146	192	50	36	55	57	920	832		163	469	451	418	206
Égerszög	234	240	141	187	76	62	65	59	409	746	277	654	180	115	145	122
Felsőkelecsény	197	247	192	269	78	48	54	41	1368			223	598	93	367	287
Felsőnyárád	339	304	267	419	97	75	75	89	673	260		41	453	328	937	553
Felsőtelekes	179	196	197	293	30	37	48	43	764	661		211	127	167	323	163
Gömörszőlős	129	161	170	249	91	95	62	71		226		28	119	185	171	340
Hét	180	207	199	237	122	99	89	112	3		1		107	31	322	137
Imola	203	168	202	254	64	65	54	34	913	874	145		199	94	210	50
Izsófalva	430	394	266	501	142	151	137	158	1887	1187	339	758	618	545	472	815
Jákfalva	147	116	129	199	23	26	37	29	580	180	425	160	178	64	128	197
Jósvafő	322	320	419	384	82	78	124	93		51		2	248	288	259	205
Kánó	189	217	126	184	65	75	71	71	241	304	120	530	132	158	167	114
Kelemér	262	241	180	220	95	124	144	91	1161	1499	1244	749	459	347	795	532
Komjáti	321	273	422	388	51	42	85	48	501				289	147	683	244
Kurityán	156	140	139	163	86	74	72	74	437	126	491	536	281	108	281	221
Múcsony	574	566	622	889	142	153	154	135	650		1	4	240	213	520	429
Perkupa	503	517	669	705	147	107	95	37	231	501		58	428	343	476	251
Putnok	716	365	282	383	261	207	260	215	14			102	1305	852	758	857
Ragály	309	254	222	278	73	78	61	70	1779	2256	1250	1349	578	562	214	357
Rudabánya	371	283	353	515	100	85	68	96	609	3000	43	628	615	351	276	382
Sajóalgóc	187	177	124	157	39	40	62	49	718	700	264	349	371	178	161	104
Sajókaza	560	532	535	621	202	185	286	182	2711	710	1	247	1183	1226	1059	477
Serényfalva	615	604	390	568	73	101	131	88	12			7	396	213	305	997
Szin	275	257	237	276	91	109	119	115	346	638		2	325	223	401	255
Szinpetri	194	140	171	218	76	64	62	43	150	470		283	190	118	130	127
Szögliget	549	540	810	830	156	100	116	57	5				697	454	540	395
Szőlősdó	181	262	341	318	48	43	128	72					169	210	227	171
Szuhafő	310	245	170	251	103	117	93	87	820	359		741	297	308	249	211
Szuhakálló	239	221	215	437	30	60	45	68				12	181	126	128	184
Szuhogy	349	341	404	478	121	117	70	64	1245	642	150	679	282	120	267	226
Teresztenye	85	100	141	110	30	36	53	40	92			289	81	92	126	99
Tornakápolna	69	122	113	156	48	25	39	22	82				51	50	42	95

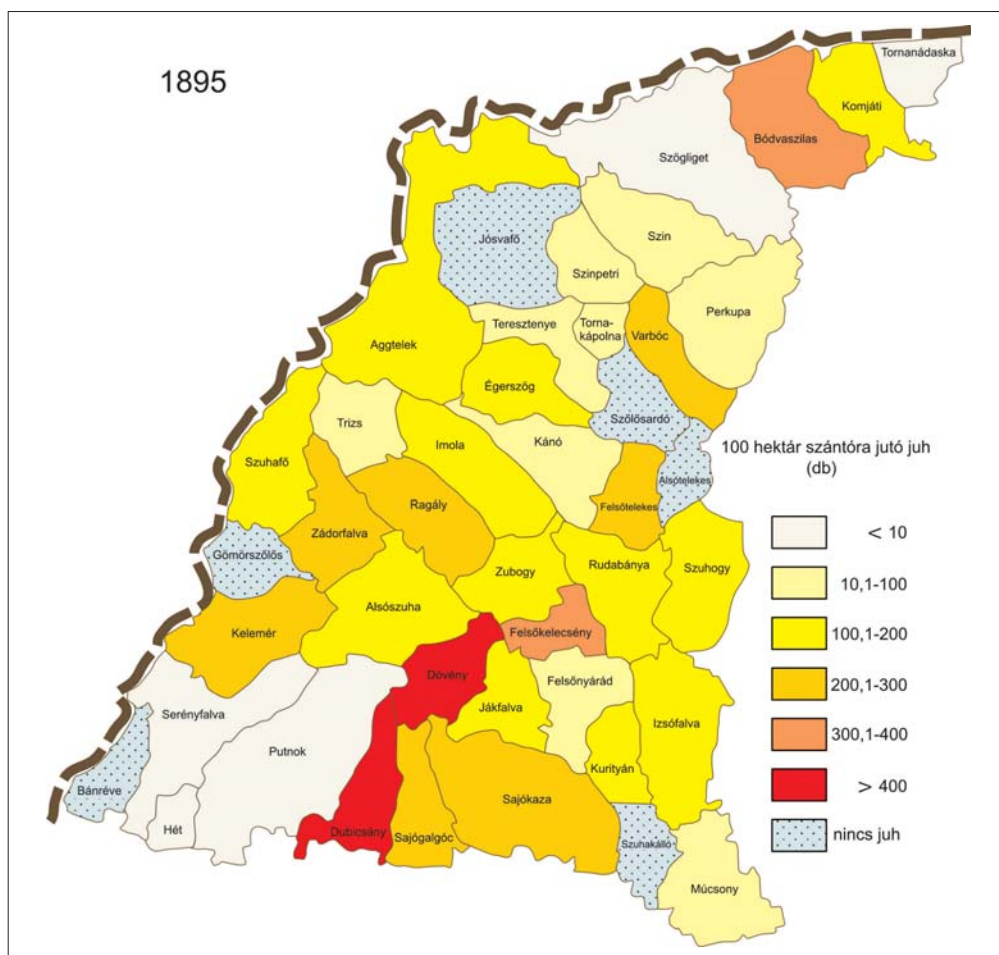
7 borjú választásig 434 db, növendékállomány 1720 db, tehén 1856 db, tenyészbika 29 db, igásökor 609 db, hizómarha 226 db

	Szarvasmarha				Ló				Juh				Sertés			
	1895	1911	1935	1942	1895	1911	1935	1942	1895	1911	1935	1942	1895	1911	1935	1942
Tornanádaska	267	208	122	173	35	22	32	13	16			492	137	307	151	51
Trizs	137	159	149	247	42	72	61	71	232				110	163	173	193
Varbóc	125	135	139	207	39	32	35	21	518	721	868	433	210	346	204	225
Zádorfalva	188	256	249	321	128	174	163	127	1469	1330	160	724	458	295	413	331
Zubogy	224	236	196	271	85	97	86	96	764	1513		689	272	266	164	328

73. ábra. 100 hektár szántóra jutó lovak száma a Sajó-Bódva között 1895-ben.

A 100 hektár szántóra jutó loállomány csak Hét és Tornakápolna esetében haladta meg az országos átlagot, a Sajó-Bódva köze településeinek átlaga alig fele volt az országosénak. A helyi átlag fölötti állatsűrűség jellemezte a Galyaság, a Bódva-völgy, a Jósza-völgy és Dél-Gömör néhány falvát, míg Szuhakálló, Serényfalva, Bánréve, Jákfalva, Alsótelekes még helyi viszonyok között is szerény loállománnyal rendelkezett (73. ábra).

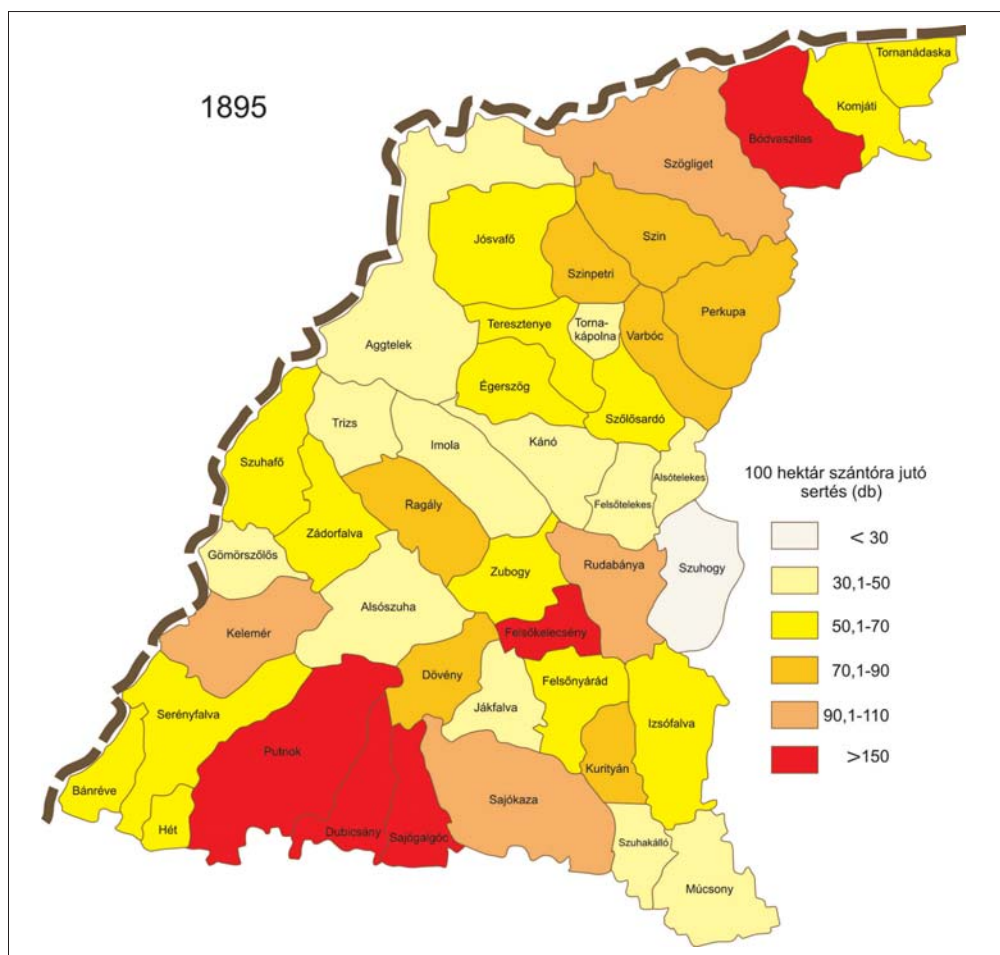

74. ábra. 100 hektár szántóra jutó juh a Sajó-Bódva közge településein 1895-ben.

A juhállomány esetében már korántsem volt ilyen kedvezőtlen a helyzet. A falvak közel 40%-ában az állatsűrűség meghaladta az országos átlagot (147,5 db). Különösen kiemelkedett Dövény, Dubicsány, Felsőkelecsény, Sajógalgóc, Ragály, Bódvaszilás, Felsőtelekes, Kelemér és Sajókaza juhászata. Ennek ellenére a terület egészének az átlaga – ha csekély mértékben is – elmaradt az országosétól. Ebben valószínűleg szerepet játszhatott az, hogy néhány településen (Alsótelekes, Bánréve, Gömörszőlős, Szőlőszárdó, Szuhakálló) egyáltalán nem volt juh abban az időben (74. ábra).

A sertésállomány sűrűsége a falvak 23,3%-ában volt magasabb, mint az országos átlag. Putnok, Dubicsány, Sajógalgóc, Bódvaszilás és még néhány település sertésállománya mind a helyi, mind pedig az országos viszonyokhoz képest jelentősnek mondható, ugyanakkor a községek 30%-ában meglehetősen alacsony állatsűrűség mutatható ki (75. ábra).

Mindezek után nem meglepő, ha a települések összességében a 100 hektár szántóra jutó számosállat átlaga is elmaradt az országostól 1895-ben. Csak néhány helyen érte el, vagy köze-

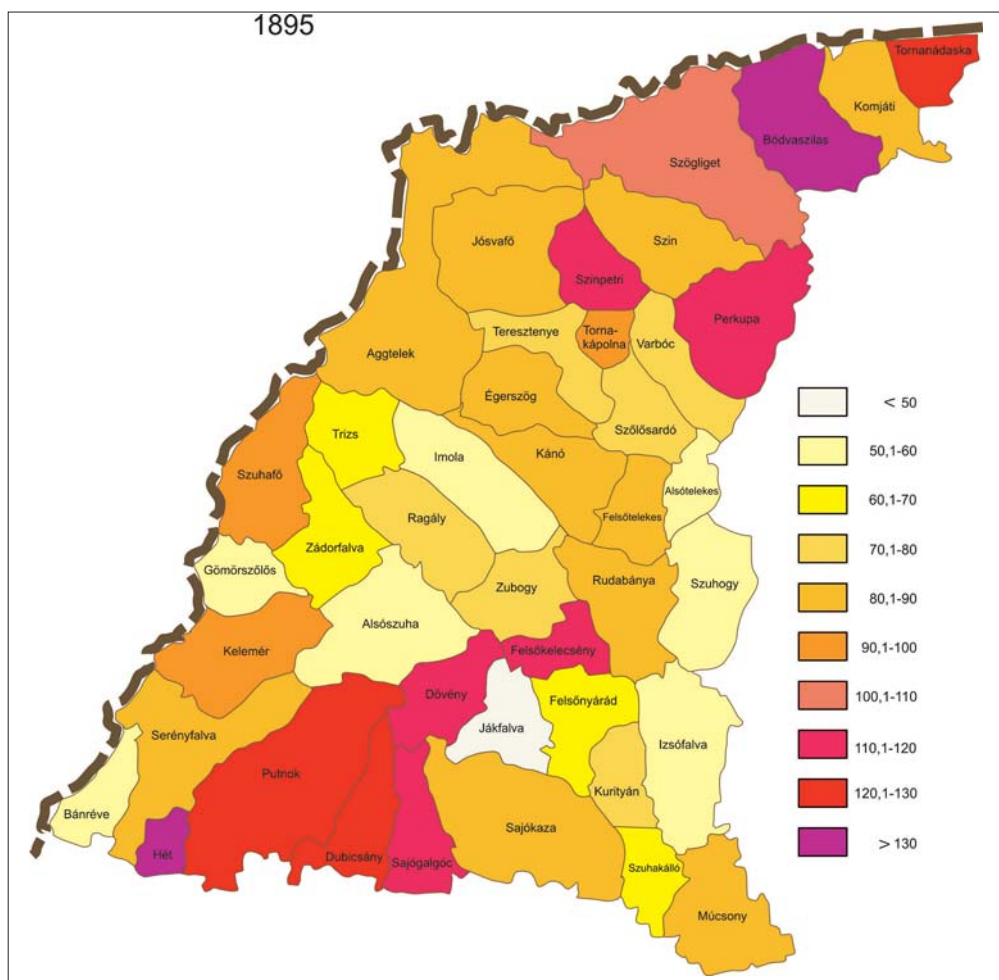

75. ábra. 100 hektár szántóra jutó sertés a Sajó-Bódva között 1895-ben.

lította meg a korabeli országos átlagot (Hét, Dubicsány, Bódvaszilas, Putnok, Tornanádaska). Ebben a tekintetben a legkisebb értékeket Jákfalva, Izsófalva, Szuhogy, Alsótelekes, Alsószuha, Gömörszőlős és Imola esetében jelzi a térkép (76. ábra).

Az 1935-ös állatsűrűségi térképek már egészen más állapotokat tükröznek. Ez elsősorban nem a helyi viszonyok gyökeres megváltozásának köszönhető, sokkal inkább az ország egészét érintő kedvezőtlen hatásoknak (az I. világháború, a forradalmak, a trianoni határ kijelölése, a gazdasági válság stb.). Mindezt azért fontos tekintetbe venni, nehogy túlértékeljük a térképek által levonható következtetéseket.

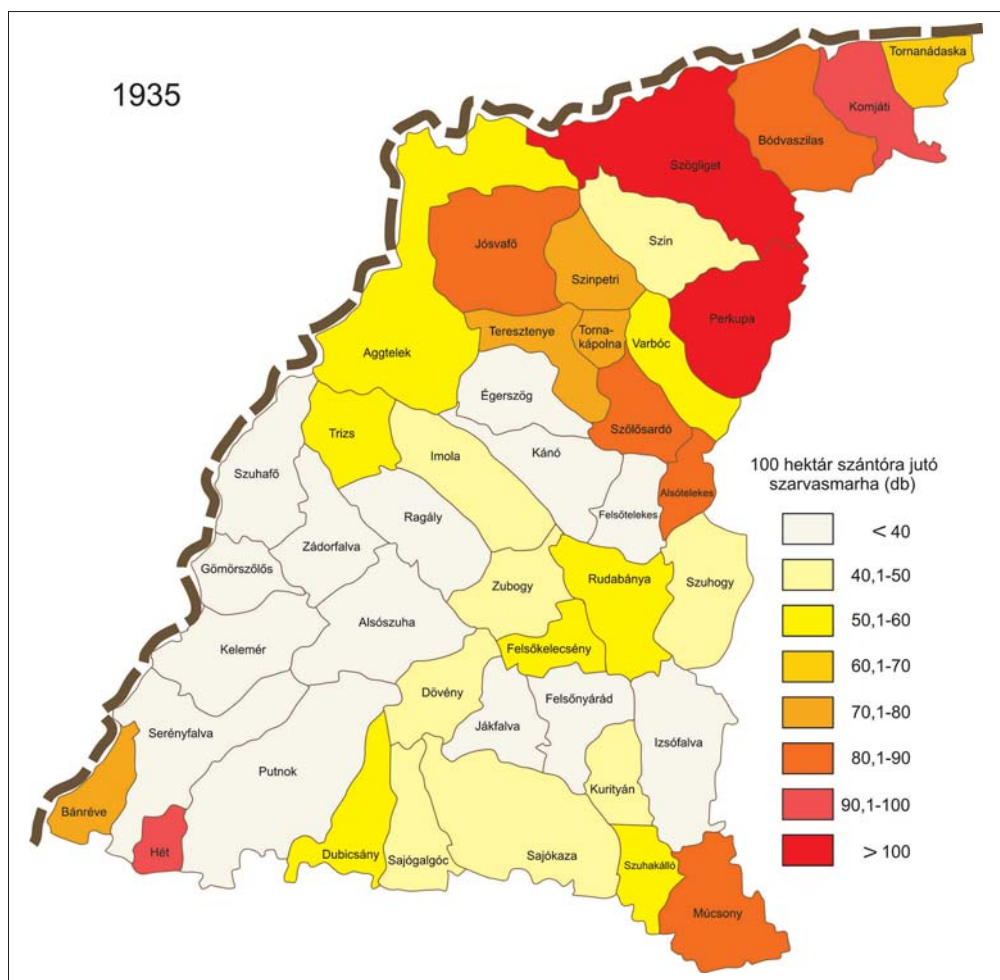
1935-ben a 100 hektár szántóra jutó szarvasmarhák száma országosan már csak 34 db, a Sajó-Bódva között viszont 56 db. Ez utóbbi kétségtelenül több mint az országosan jellemző érték, azt azonban vegyük figyelembe, hogy 1895-ben ez a szám még 63,5 volt. Nem a vizsgált területen magas tehát a szarvasmarha-állomány sűrűsége, hanem csak kisebb mértékben csökken ott, mint országosan. Mindössze Perkupa és Szögliget állatsűrűsége kiemelkedően magas

76. ábra. 100 hektár szántóra jutó számosállat a Sajó-Bódva közén 1895-ben.

akkor, ezzel szemben a Putnoki-dombság településeinek a zömében még a helyi viszonyokhoz képest is alacsony volt az egységnyi területre számított szarvasmarhák száma.

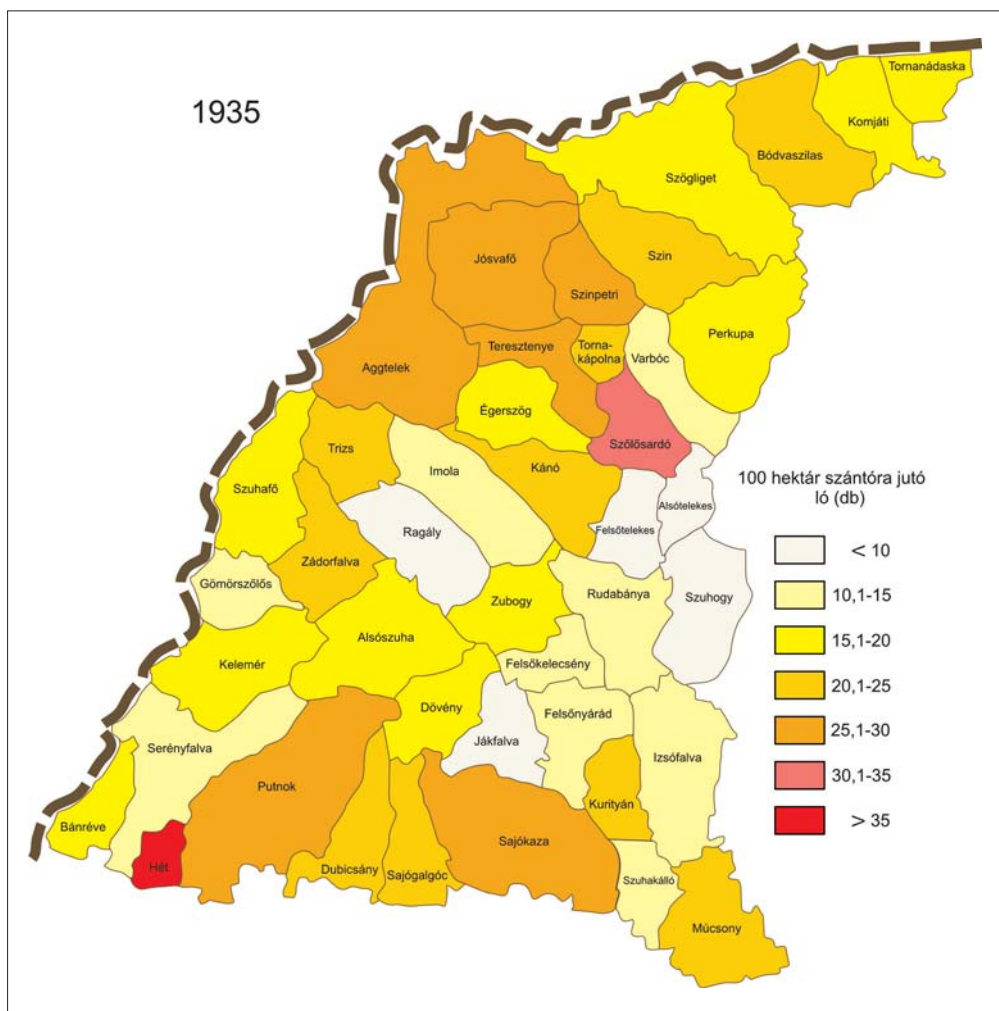
Noha a szántóföldi takarmánytermesztés ekkor már mindenütt elterjedt, azért a rétségekről betakarított szénát sem nélkülözhatték a gazdaságok. A rendelkezésre álló szénatermelés mennyiségét és minőségét azonban nagymértékben befolyásolta az tény, hogy a Sajó-Bódva közge településeinek a határában lévő rétek 36,6%-a nedves környezetben feküdt és csak savanyú szénát termelt. A nedves rétek aránya különösen magas volt Zádorfalván, Zubogyon, Trizsben, Szuhafőn, Kánón és Alsószuhán. Tulajdonképpen nem volt olyan település a vidéken, ahol ne lett volna több-kevesebb nedves rét a határbán. A kedvező adottságú, jó minőségű szénát adó száraz rétségek Sajókazán, Putnokon, Sajógalgócon, Serényfalván, Szuhakállón, Múcsonyban, Kurityánban, Izsófalván, Imolán és Szögligeten foglaltak el nagyobb felszínt. Mindezek nyilván jelentősen befolyásolták az állatállomány nagyságát is (77. ábra).

77. ábra. 100 hektár szántóra jutó szarvasmarha a Sajó-Bódva közén 1935-ben.

A gazdaságok életében ugyancsak meghatározó jelentőségű loállomány 1895-höz képest számottevően nem változott a Sajó-Bódva közén, országosan viszont annál inkább. Ez utóbbi következtében a vizsgált települések 65%-ában már nagyobb az állatsűrűség, mint az országos átlag (a Sajó-Bódva közén 18,7 ló jutott 100 hektár szántóra, országosan csak 15,7). Legnagyobb állatsűrűséggel Hét és Szőlősárdó rendelkezett, s regionális szinten jelentős loállománya volt még Aggtelek, Jósvafő, Szinpetri, Teresztenye, Putnok és Sajókaza gazdaságainak is (78. ábra).

A juhállomány országosan és helyben is drasztikusan csökkent 1895-höz viszonyítva. A vizsgált települések 37,2%-ában volt valamennyi juh 1935-ben, így az állatsűrűség messze elmaradt a korábbi értéktől (1895-ben 133,1 db, 1935-ben 32,8 db). Ennek ellenére vidékünkön még mindig magasabb volt az átlagos állatsűrűség, mint országosan (25,8 db). Bódvaszilas, Varbóc, Ragály, Kelemér viszonylag magas állatsűrűsége csak ezekkel az adatokkal összevetve értékelhető reálisan (79. ábra).

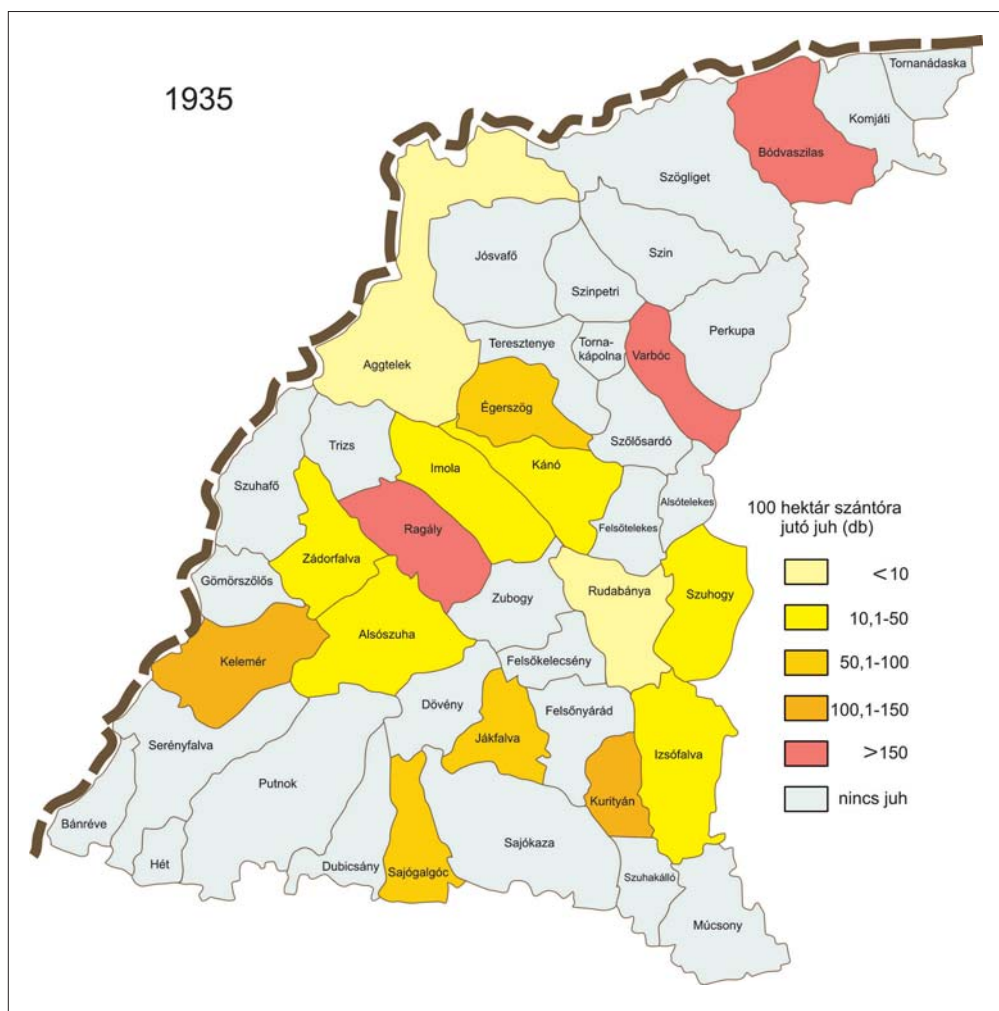

78. ábra. 100 hektár szántóra jutó lovak száma a Sajó-Bódva köze településein 1935.

A sertésállomány továbbra sem növekedett olyan mértékben, ami nagyobb arányú tenyésztésre utalt volna. A vidék állatsűrűsége elmaradt az országos átlagtól, s Dubicsány, Bódvaszilás és Komjáti állományán kívül említésre érdemes sertéstartásról nem is lehet beszélni a Sajó-Bódva közén (80. ábra).

1935-ben a 100 hektárra jutó számosállat átlaga 53,3 db volt országosan, a Sajó-Bódva közén 71,6 db (1895-ben ez utóbbi érték még 86,2 db!). A 81. ábrára tekintve jól látható, hogy legnagyobb az állatállomány a Karsztvidék településein, valamint a Sajó menti Héttben, ugyanakkor a Putnoki-dombság településeinek a többségében csak feleakkora – számosállatban és egységnyi területre számítva (81. ábra). (A Sajó-Bódva köze településeinek az állatállományát – a jelzett időpontokban és abszolút számokban kifejezve – a 82. ábrán tanulmányozhatjuk.)

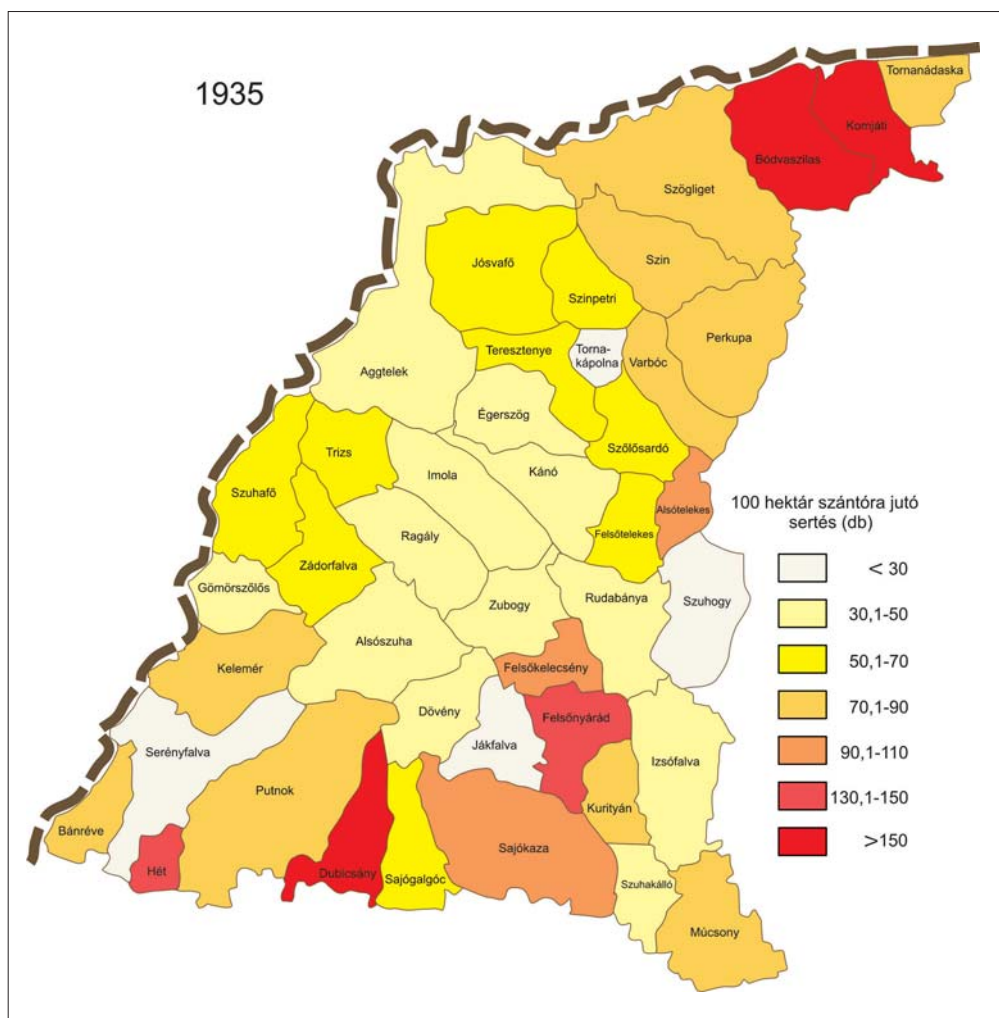
A fajtaváltás vidékünkön megkésve és nagyon vontatottan zajlott a 20. század első évtizedeiben. A korábbi, az extenzív tartási körülményeket jól tűrő, ám csak eléggé egyoldalú

79. ábra. 100 hektár szántóra jutó juh a Sajó-Bódva közén 1935-ben.

an hasznosítható fajtákat a nagyobb szakértelmet és odaadóbb gondoskodást igénylő fajták váltották fel, elsősorban a tőkeerősebb gazdaságokban. A rideg tartású magyar szarvasmarha egyre inkább kisebbségbe szorult a jól tejlő pirostarka, szimentáli stb. fajtákkal szemben. Mindez természetesen feltételezte az istállózó állattartás széles körben való elterjedését és a takarmánynövények nagyobb arányú szántóföldi termesztését, a korábbi takarmányozási gyakorlat átalakításával egyetemben. Az igények kielégítése érdekében az 1900-as évektől kezdve egyre több helyen és egyre nagyobb mennyiségben termesztették ezért a lucernát, a lóherét, a bükkönyt, a takarmányrépát, a zabot és a kukoricát.

1935-ben a szarvasmarha-állomány 16,2%-a magyar erdélyi, 3,2%-a szimentáli, 75,8%-a pirostarka és 4,8%-a valamilyen más fajtából állt a Sajó-Bódva köze településein. A magyar erdélyi állomány aránya magasabb volt Alsótelekesen (98,4%), Aggteleken (48%), Múcsonyban (35,2%) és Szőlösárdón (31,7%), a szimentáli Dubicsányban (22,6%), a többi településen viszont a pirostarka dominanciája érvényesült.

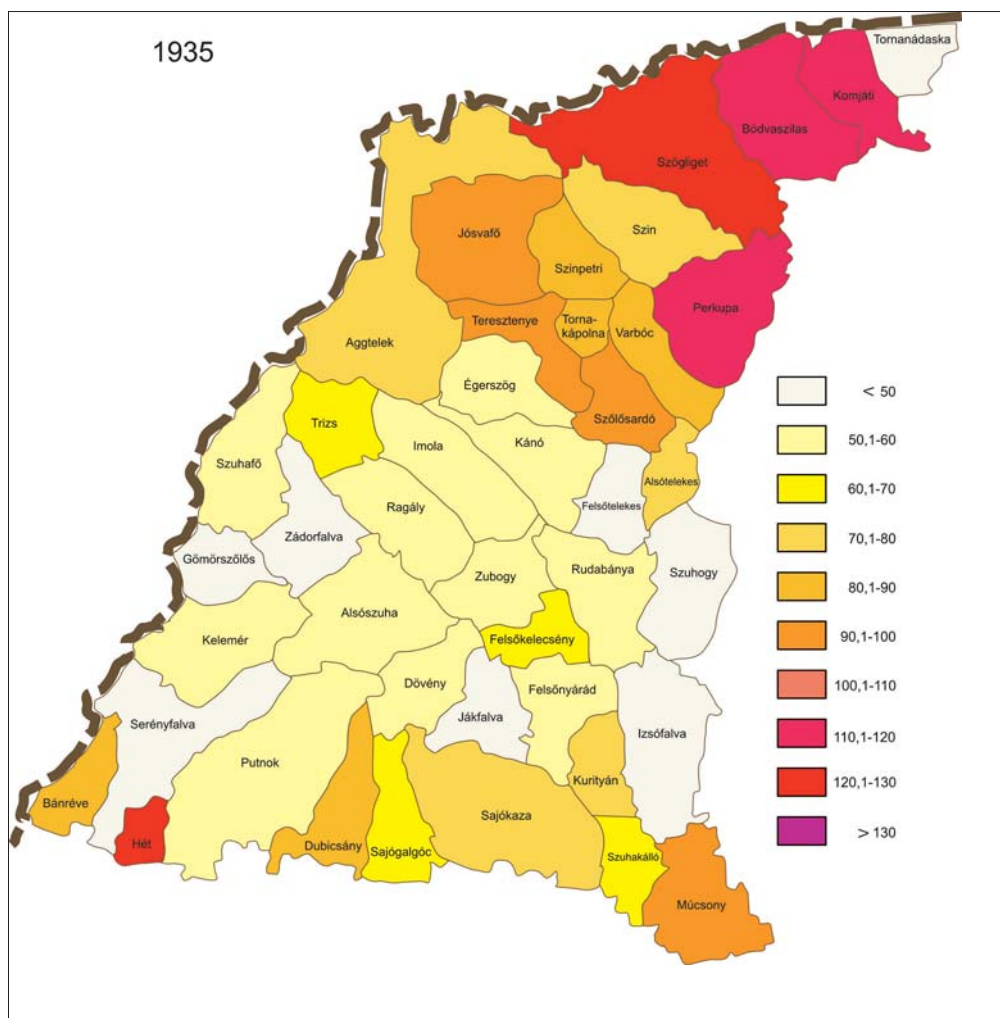

80. ábra. 100 hektár szántóra jutó sertés a Sajó-Bódva közén 1935-ben.

A lovak között a melegvérű fajták 79,3%-os aránya feltűnően magas, a nóniusz (8,4%), az angol telivér (6,4%) és még néhány egyéb fajta kisebb számban terjedt el a vidék gazdaságaiban. Az élénk, kitartó, gyors, vékony csontozatú melegvérű lovak rendkívül nagy szerepet játszottak a vidék közlekedésében, a hosszabb távú szállításban, így nem csodálkozhatunk nagyobb arányukon. A nóniusz fajta részesedése Serényfalván (80,2%), Bánrévén (78,6%) és Aggteleken (33,3%) az átlagosnál lényegesen magasabb volt, az angol telivéré csak Sajókazán (48,6%) és Keleméren (30,6%). Alsószuhán, Felsőtelekesen és Keleméren néhány lipicai ló is színesítette a állományt.

A sertésenyésztés terén lényegében nem történt meg a fajtaváltás, hiszen az állatállomány 88,7%-át továbbra is a zsírsertések alkották. Néhány településen növekedett csak a hússertések száma, mint pl. Keleméren, Komjátiban, Putnokon, Szőlősardón és Felsőnyáradon.

A juhászat jelentőségének a csökkenése nem akadályozta a fajtaváltás végrehajtását. 1935-ben a juhállomány többségét a fésűs merinó alkotta (59,2%) és viszonylag magas volt a

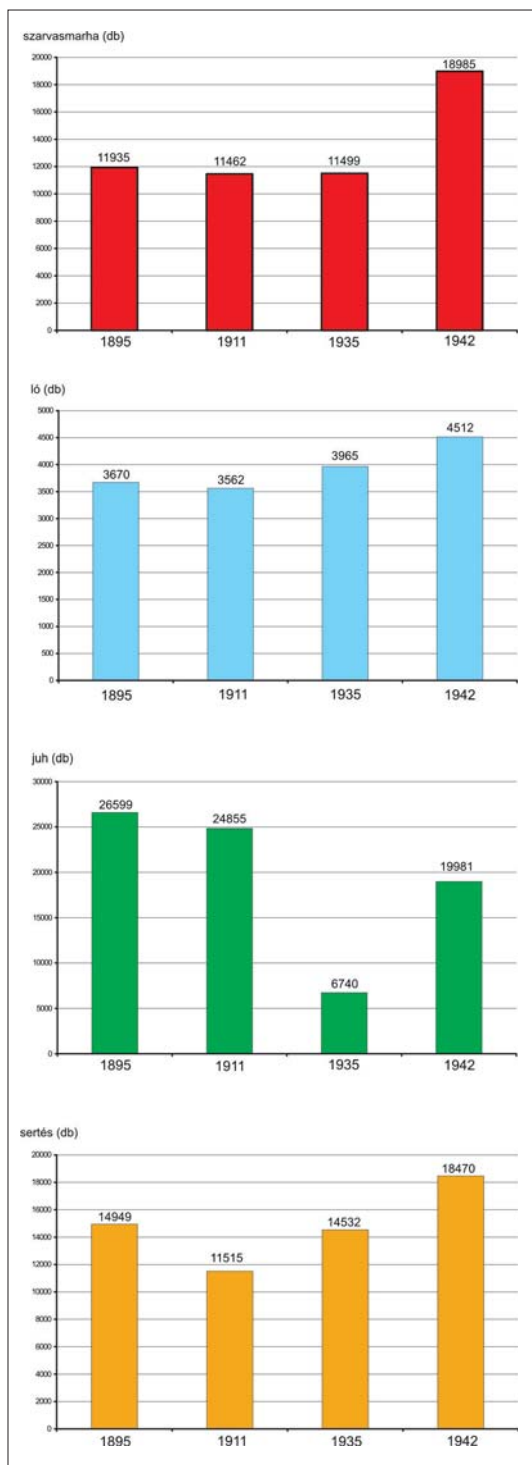

81. ábra. 100 hektár szántóra jutó számosállat a Sajó-Bódva közén 1935-ben.

posztógyapjas merinó aránya is (28,2%). A fésűs gyapjas merinó fajtából mindössze két településen, Keleméren és Ragályban alakítottak ki említésre méltó juhászatot.

A népesség friss hússal, tojással és tollal való ellátását elsősorban a házaknál tenyésztett baromfikkal és házinyulakkal oldották meg. A 19. század végén a településeken közel 45 000 baromfit tartottak, 1935-ben számuk már megközelítette a százezret. A baromfitartás is az ön-ellátást szolgálta, a tenyésztést a fogyasztás igényeihez igazították. Legnagyobb számban a tyúkféléket tartották (79,8%), mellettük a ludak és a kacsák (18%) töltöttek be fontos szerepet. A pulyka nem terjedt el nagyobb számban a vidéken és nem is volt minden településen, az állatszámolás idején. Néhány faluban a házigalamb tenyésztése is gyakorlat volt, ám alacsony számuk miatt (1 164 db) összességében nem volt jelentős gazdasági súlyuk.

A települések egy részében – helyi viszonyok között – számottevő mennyiségű tyúkot tartottak, mint Bánrévén, Sajókázán, Komjátiban és Serényfalván. Bánrévén és Komjátiban a ludak és a kacsák száma is a helyi átlag fölött volt (20. táblázat).

82. ábra. A Sajó-Bódva köze településeinek állatállománya a jelzett időpontokban.

Igen sok gazdaságban foglalkoztak a 30-as években nyúltenyésztéssel is. Komjáti 755 db-os állománya bizonyos mértékű specializációra utal, hiszen a vidék teljes nyúlállományának 28,5%-a erre a településre koncentrált. Viszonylag sok nyúl volt még Bódvaszilason és Perkupán is, és a falvak 81,4%-ban legalább néhány példány gyarapította a gazdaságok állatállományát.

Nagy hagyományai voltak a vidéken a méhészetnek is. A korábbi évszázadokban a méz- és viaszkereskedelem központja a közeli Rozsnyó volt. MAGDA P. (1819) azt írta erről a várossról: „Egész országban annyi méz és viasz sehol sem olvasztatik, mint itt...”. A Torna vármegyéhez tartozó településekről PALÁDI-KOVÁCS A. (2003) a tornai térség lakóiról megjegyezte, hogy a szőlő- és gyümölcsültetvények, s a hozzájuk kapcsolódó méhészkedés adott sajátos jelleget létformájuknak, hagyományos kultúrájuknak. A helybeliek nemcsak a gyümölcsöt, de a mézet és sonkolyt is főként Rozsnyón értékesítették. Gyakran vándor barkácsok, sonkolyosok, mézeskalácsosok megbízottjai gyűjtötték be tőlük a méhészet termékeit. Dél-Gömör települései esetében fontosnak tartotta kiemelni, hogy, méhészettel a karszton és a keleti dombságon is főként a nemesi eredetű családok, falvak foglalkoztak, s hogy a méhes épületek többsége is az ő portájukon állt.

Kétségtelen, hogy a 18-19. században még alapvető édesítőszerként, gyógyszerként fogyasztott méz fontos szerepet töltött be a népesség ellátásában, de korántsem volt olyan volumenű a termelése vidékünkön, mint az ország más területein. A szomszédos Cserehátan a hasonló lélekszámú és természeti adottságú falvakban nem ritkán 100-190 méhcsaládot is gondoztak, s a Sajó-Bódva közénél nem sokkal nagyobb kiterjedésű vidék falvaiban összességében 3 000-5 000 méhcsalád ter-

mékét hasznosították. A vizsgált területről ezzel szemben 1895-ben csak 1 572, 1935-ben 1 599 méhcsaládról tudósítanak az összeírások.

Végigtekintve a 18. század végétől az 1940-es évekig terjedő időszak állattenyésztési gyakorlatán annyit nagy biztonsággal megállapíthatunk, hogy a gazdaságok többségében csak annyi állatot tartottak, amennyi az igavonáshoz és a helybéli népesség állati eredetű élelmiszerral történő ellátásához feltétlenül szükséges volt. Eladásra nagyobb mennyiséget nem igen tenyésztettek, bár néha állatok is gazdát cseréltek a közeli és távolabbi állatvásárokon. A nagyobb értékű használati eszközök beszerzéséhez ugyanis elengedhetetlenül szükséges volt egy vagy több állat értékesítése.

A Sajó-Bódva közén az állattenyésztés szervesen kiegészítette a földművelést és erdőgazdálkodást, önmagában azonban képtelen lett volna nagyobb népességet ellátni.

20. táblázat A Sajó-Bódva köze településeinek baromfi- és méhállománya a jelzett időpontokban.

	Baromfi (db)		Méhcsalád	
	1895	1935	1895	1935
Aggtelek	1 152	4 034	27	34
Alsószuha	967	1 079	31	50
Alsótelekes	462	1 009	10	17
Bánréve	724	8 287	21	94
Bódvaszilás	1 132	2 716	63	63
Dövény	1 530	1 471	38	71
Dubicsány	474	1 679	23	46
Égerszög	433	540	19	48
Felsőkelecsény	652	486	17	4
Felsőnyárad	2 525	1 498	36	15
Felsőtelekes	428	1 017	13	21
Gömörszőlős	647	1 935	10	30
Hét	857	1 083	47	10
Imola	516	2 211	32	9
Izsófalva	2 030	1 715	87	39
Jákfalva	572	2 805	16	7
Jósvafő	688	2 006	74	52
Kánó	258	1 134	6	7
Kelemér	1 394	1 835	65	12
Komjáti	1 186	6 393	29	49
Kurtyán	1 018	2 061	35	29
Múcsony	1 268	1 499	54	32
Perkupa	1 588	4 901	64	59
Putnok	2 538	4 254	47	88
Ragály	1 080	1 763	36	21
Rudabánya	2 742	3 032	75	29
Sajóalgóc	1 425	965	37	20
Sajókaza	2 973	8 068	70	60
Serényfalva	827	4 606	46	22
Szin	1 110	1 616	48	69

	Baromfi (db)		Méhcsalád	
	1895	1935	1895	1935
Szinpetri	476	1 366	26	10
Szögliget	1 320	2 914	70	70
Szőlősárdó	382	1 748	10	44
Szuhafő	1 330	2 446	26	40
Szuhakálló	684	605	25	71
Szuhogy	1 508	1 627	61	76
Teresztenye	273	620		8
Tornakápolna	156	653	8	10
Tornanádaska	477	404	29	58
Trizs	528	1 118	19	9
Varbóc	649	1330	39	26
Zádorfalva	983	4 016	51	70
Zubogy	1 014	1 999	32	
Összesen:	44 976	98 544	1 572	1 599

4.4. Erdőhasználat, erdőgazdálkodás a Sajó-Bódva közén

A fejezet címében megfogalmazott kettősség nem véletlen. A 19. század második feléig ugyanis erdőgazdálkodás nem, csak erdőhasználat volt jellemző a vidék falvaiban; sőt ha nagyon szigorú elvek szerint ítéljük meg a későbbi évtizedek erdőgazdasági gyakorlatát, akkor ez utóbíróról sem állíthatjuk maradéktalanul, hogy mindenben megfelelt az erdőgazdálkodással szemben támasztott követelményeknek.

Az erdőhasználat alatt elsősorban azt értjük, hogy a népesség csak az erdő termékeinek a kitermelését és összegyűjtését végezte, majd az így nyert anyagi javakat szükség szerint felhasználta. Annyira használta ki az erdő nyújtotta lehetőségeket, amennyire pillanatnyi igényei készítették, s az egyéb haszonvételeket gyakran figyelmen kívül hagyta. A kivágott fák helyére viszont nem telepített újakat és nem fordított figyelmet az erdő állagának a fenntartására sem.

A Sajó-Bódva köze erdősegeinek egy jelentős hányada a 11-13. században királyi birtokként a tornai erdőispánsághoz tartozott. IV. BÉLA a tornai erdőuralmat hűséges főuraknak ajándékozta, s nemeslevelet adott az erdőóvóknak is (JÁRÁSI, 1998). A többszöri birtokadományozás és birtokaprózódás hatására végül a 18-19. századra kialakult egy sajátos birtokszerkezet, amely meghatározta az erdőhasználat gyakorlatát. Ahol a falunak külön kezelt, községi erdeje volt, ott az erdő hasznosítását a közösség együttesen szabályozta. A földbirtokos erdejét a falu jobbágyai csak engedéllyel használhatták (faizás). Ez utóbbira számtalan példát láthatunk a falvak jobbágyainak 18. század végi vallomásait olvasva. Az erdővel rendelkező falvakban mindenütt megemlítették a tűzifa és épületfa (szerszámfa) beszerzésének a lehetőségét, melyeket vagy ingyen, vagy készpénzfizetés ellenében vihettek el. A száraz vagy kidőlt fák egy részét el is adhatták, amivel némi pénzt kereshettek. Sokszor ez volt az egyetlen pénzkereseti lehetősége a jobbágyoknak. Volt olyan település is, ahol az eladásra szánt fát előbb meg kellett venni eredeti tulajdonosától, természetesen kisebb összegért, mint amennyiért végül gazdát cserélt (ilyen település volt pl. Sajóalgóc és Sajókaza). Néhány faluban hordóabroncsot, szőlőkarót készítettek a jobbágyok, s azokat eladva jutottak némi bevételhez. Csak kevés hely

83. ábra. Az erdőterület kiterjedése a 18. század végén a Sajó-Bódva között (az I. katonai felmérés alapján, módosítva).

akadt, ahol nem volt lehetőség a tűzifa és az épületek, szerszámok készítéséhez szükséges fa helyben történő beszerzésére (pl. Izsófalva, Szuhaakálló – 83. ábra).

Az erdők minőségéről a már többször idézett, 18. századi katonai leírásból alkothatunk vázlatos képet. Természetesen nem minden település esetében kapunk konkrét információkat az erdőt alkotó fafajok neveiről, a fák méretéről, az erdő sűrűségéről. Leggyakrabban csak annyit tudhatunk meg, hogy a település erdeje magas törzsű, sűrű, a cserjeszintje gazdag, vagy éppen ellenkezőleg ritkás, a cserjeszint szegényes. Ez utóbbi módon jellemezték

84. ábra. Az erdő kiterjedése a 19. század végén (BEDŐ, 1896 térképe alapján, egyszerűsítve).

egyébként Szőlőszárdó, Gömörszőlős, Kelemér, Trizs és Szuhafő erdeit. Többségében azonban a fafaj megnevezése is szerepelt a leírásokban. „Az Aggtelek környékén körben található erdő nagyon ritkás és bükkből és tölgyből áll.”. Ilyen, és ehhez hasonló tömör leírások révén végül is megismerhetjük a 18. század végi erdőállományt. Kiterjedt, idős tölgyállományok alkották az erdőt többek között Kánó, Imola, Szinpetri, Szögliget, Égerszög, Bódvaszilás és Komjáti határában. Jósvaló, Tornanádaska fő erdőalkotó fái tölgyből és bükkből álltak, Teresztenyén tölgyből és nyírből, Varbócon tölgyből és égerből (CSORBA, 1993a, 1993b).

A 18. századi erdő legfontosabb értéke – a fa mellett – az erdei legelő, a tölgy- és bükkmakk, a különböző vadgyümölcs, a gomba, a gyógynövények sokasága és az ott élő

vad volt. Dél-Gömör erdeiben – egy későbbi időszakra vonatkozó leírás szerint – bőven termelt a vadalma, a vadkörte, ezeket részben nyersen fogyasztották, de aszalták is. Az igen savanyú vadalmát a padláson tárolták, majd amikor télen a fagy megcsípte és édessé vált, akkor ették meg. Szedték az erdőn a somot, amit aztán megerjesztettek és pálinkát főztek belőle, mint ahogyan a borókából is. A szederből, bodzából lekvárt főztek, a gombát frissen fogyasztották. Tölgy- és bükkmakkot gyűjtöttek az állatok etetéséhez, a mocsári tölgy⁸ gubacsát, amely sok csersavat tartalmazott, zsidó kereskedőknek adták el. Gyűjtötték a vadméhek mézét is (DOBOSY, 1984).

A friss hajtásokat az állatoknak vágták le, amivel igen nagy kárt okoztak az erdőben. Az erdei legeltetés is előnytelenül hatott az erdőalkotó fajok összetételét tekintve, mert az értékes fafajok felújulását gátolta, a gyertyán elterjedését viszont elősegítette. A bükk és a tölgy emiatt sok helyen visszaszorult, de a komolyabb állományromlást nem ez idézte elő, annak egyéb okai is voltak.

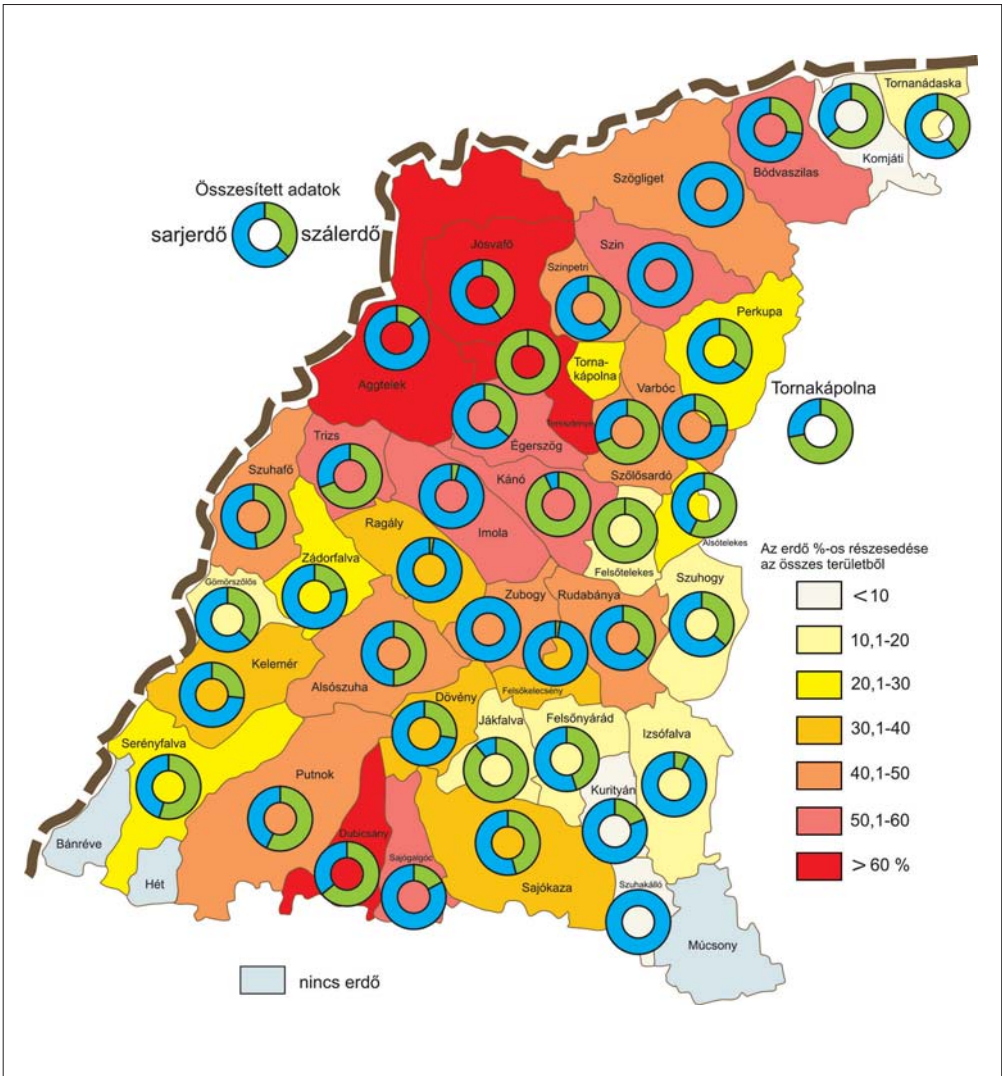
A Sajó-völgy vasolvasztói, hámorai számottevő mennyiségű faszenet igényeltek, melynek egy részét vidékünk erdeiből égették. JÁRÁSI L. (1998) becslése szerint a környék erdeiből évente 25-30 000 m³ fát használtak fel faszén előállításához. A Jászó környéki hámorokba a térség keleti felében elterülő erdőkből szállították a faszenet a 18-19. században. A fűrészmalmok környezetében is elég sok fát kitermeltek, pl. a Szögliget és Tornanádaska mellett működő fűrészmalom évente kb. 5 000 m³ fát dolgozott fel (JÁRÁSY, 1998). Ugyancsak sok fát igényeltek a 19. század vége felé megnyíló szénbányák (84. ábra).

Korábban a fakitermelés évszázados gyakorlata az volt, hogy ha valamilyen célra fára volt szükség, akkor az arra legalkalmasabbnak tűnő fát megkeresték és kivágták. A faszén előállításához egyszerre már nagyobb erdőterületet kellett kiirtani, de kedvező esetben magfákat hagytak az erdő természetes újulásához. A Sajó-Bódva köze erdeinek komolyabb mértékű leromlásához végül is nem a fentebb említett gyakorlat vezetett, hanem az ún. sarjzatatás. A településeken ugyanis széles körben elterjedt a fák sarjzatatása, ami a cserkéreg termeléssel függött össze. Az 1870-es évektől a kohászat energiaforrását már nem a faszén, hanem a kőszén biztosította, így a faszén jelentősége csökkent. Ezután jelentkezett a cserkéreg (a bőrcserzéshez szükséges tannint tartalmazó tölgykéreg) nagyarányú használata, amihez a 15-20 éves fák biztosították a legjobb minőségű alapanyagot. A cserkéreg nyérése céljából kiirtott erdők fiatalítására ezt követően kezdték alkalmazni széles körben a sarjzatatást.

A cserkéreg felhasználása különösen a gömöri területen volt jelentős, ahol a komoly bőrfeldolgozó kapacitással rendelkező üzemek biztos vásárlóként léptek fel. A 20. század elején kialakult háborús helyzet, a katonaság egyre növekvő igénye a bőrtermékek iránt tovább növelte a cserkéreg felhasználásának a mértékét. Az ehhez kapcsolódó erdőhasználat aztán tovább rontotta az erdők minőségét, hiszen hiába hoztak már a 19. században is erdőtörvényeket (pl. az 1807. évi XXI. tc., az 1879. évi, majd az 1898. évi erdőtörvény) a magántulajdonban lévő erdőkre azokat alig lehetett hatékonyan alkalmazni. A legtöbb településen a pillanatnyi gazdasági érdekeknek rendelték alá az erdőhasználatot. Szőlőszardón pl. 1911-ben 17-18 éves fákból álló erdőt irtottak ki, magfákat sem hagyva, így az egykori kisnemesi erdő faállományának 84%-át veszítették el egyetlen tarvágás eredményeként a tulajdonosok (JÁRÁSY, 1998).

A cserhántás mellett a fakitermelés a kevésbé tehetősek számára a megélhetés egyik forrását jelentette. Kiegészítő jövedelmet biztosított a közép- és kisbirtokos parasztságnak is. Az ölfá és a rönkfa, valamint az erdőn kifaragott szerfa szállítása révén a módosabb gazdaréteg is bevételhez juthatott. Az erdő kitermelésében, valamilyen szintű hasznosításában a helyi társadalom minden rétege érdekelve volt (PALÁDI-KOVÁCS, 1988).

⁸ Kocsányos tölgy (a technikai szerk. megjegyzése).

85. ábra. Az erdőterület megoszlása (sarjerdő – szálerdő) a Sajó-Bódva közén az 1930-as években.

Egy 1935-ben készült statisztika szerint az összes erdőterület 36,9%-a volt mindössze szálerdő, a többi sarjerdőként szerepelt a nyilvántartásban. Különösen rossz volt a helyzet Szinben és Zubogyon, ahol szálerdő egyáltalán nem, csak gyenge minőségű sarjerdő foglalt el nagyobb felszínt. Legkedvezőbb erdőállománnyal Felsőtelekes rendelkezett, ott csak idősebb szálerdő alkotta az erdőt. A többi településen sajnos nem volt ilyen kedvező a kép (85. ábra).

A statisztika szerint mindössze 3%-át hasznosították az erdőnek, s az adott évben 101 311 m³ fát termeltek ki. Ennek több mint 90%-át tűzifaként értékesítették, a sokkal nagyobb értéket jelentő műszaki fa aránya ehhez képest elenyésző volt. Helyi viszonyok között az Aggtelek, Dubicsány, Imola, Ragály és Sajókaza erdeiből kitermelt fa mennyisége említhető.

A 18-20. századi erdőhasználat végül is elválaszthatatlanul hozzátartozott a településeken folytatott gazdálkodási gyakorlathoz, függetlenül attól, hogy ezzel milyen mértékben változtatta meg az erdők állagát, s hosszabb távon mennyivel csökkentette azok gazdasági értékét.

A legtöbb gazdaság nem nélkülözhetette az erdő nyújtotta anyagai javakat, hiszen az erdei termékek a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés termékeivel együttesen tudták csak biztosítani az önellátás keretei között élő népesség szükségleteit.

5. A Sajó-Bódva köze településeinek regionális kapcsolatai a 18-20. században (1945-ig)

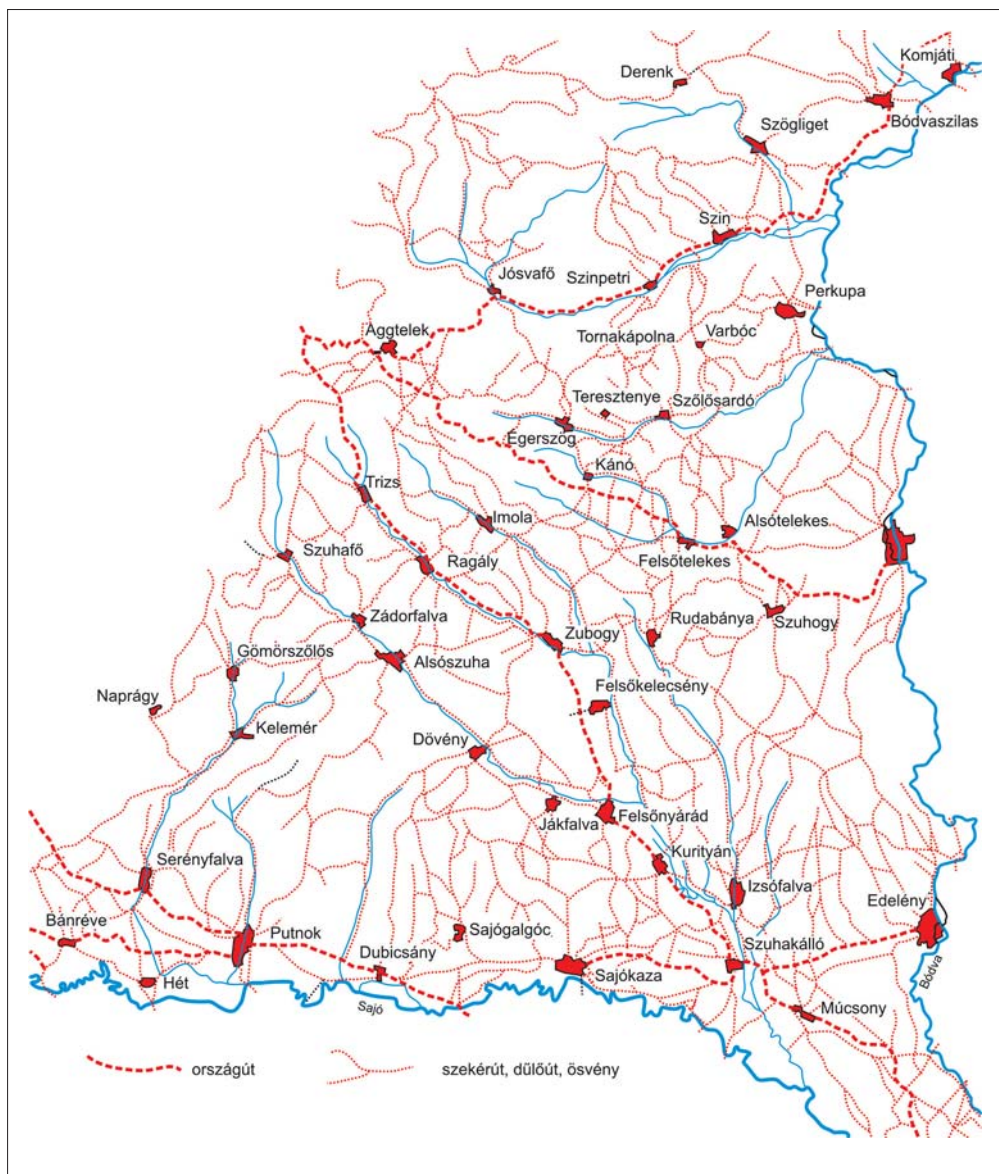
A Sajó-Bódva köze a déli medencesíkság (Alföld) és az északi hegységkeret (Felvidék) között, mint polikultúras gazdálkodást folytató dombsági (kisebb részben alacsony közép-hegységi) tájként terült el, tájhatárokon átívelő gazdasági kapcsolatokkal. Déli peremét érintette az ország egyik legmarkánsabb gazdasági erővonala (vásárvonala), rajta a vidék legfontosabb gazdasági erőközpontjával, Miskolccal. Más, igaz lényegesen kisebb vonzás- és ellátókörzettel rendelkező települések is voltak környezetében. Rimaszombat és Rozsnyó említhető elsősorban, de Sajógömör, Pelsőc, Torna, Szepsi jelentőségét sem szabad lebecsülni.

A déli medencesíkságon folytatott földművelés és állattenyésztés jelentős élelmiszerfellesleget állított elő, melyből a gabona egy részét (és még jó néhány élelmiszerféléjét) az északi hegységkeret montánipart és erdőhasznosítást folytató, élelmiszerhiányos térségeibe szállították, ahonnan viszont a montánipar által előállított termékeket jutatták az azokban hiányt szenvedő alföldi térségek felé. A gazdasági javak áramlásának az egyik fontos útvonala a Sajó (kisebb részben a Bódva) völgyén át vezetett, s a szállítás részben a környékbeli népesség aktív közreműködésével történt. A Sajó-Bódva köze falvainak gazdasági tevékenysége egyébként is sok szállal kapcsolódott a szomszédos régiókhoz, nemcsak az anyagi javak cseréje folytán, hanem az időszakos munkalehetőség révén is. Nyugodtan állíthatjuk, hogy e kapcsolatok nélkül a helyi népesség ellátása a legtöbb településen szinte megoldhatatlan problémát jelentett volna.

Mielőtt vidékünk településeinek regionális kapcsolatait áttekintենék, szükségesnek látjuk felvázolni a kapcsolatteremtés lehetőségét biztosító közlekedési hálózat 18-20. századi állapotának néhány sajátosságát.

A 18-19. századi térképeken – eltekintve a felvételezés és a rajzolás során elkövetett pontatlanságoktól – alapvetően korrekt módon ábrázolták a fontosabb utakat. Némelyik térképrajzoló olyan részletességgel tette ezt, hogy a gyakran használt kisebb ösvényeket is feltüntette. Ilyen térkép az I. katonai felmérés, amely elsőként ábrázolta olyan részletekbe menően a teljes úthálózatot, hogy általa a 18. század végi közlekedési viszonyok – egyéb források felhasználása mellett – jól rekonstruálhatók. Tágabb térségbe illesztve a Sajó-Bódva köze 18. századi úthálózatát megállapíthatjuk, hogy az nem volt rosszabb helyzetben, mint a környező, hasonló természeti adottságú vidékeken. Falvaiból nagyjából hasonló minőségű szekérutakon, alapvetően ugyanolyan közlekedési eszközöket igénybe véve lehetett rövidebb-hosszabb utakat megtenni, mint más területeken. A domborzati adottságok és az útvonalak futásirányának függvényében az egységnyi idő alatt megtett utak hossza (kedvező időjárás, száraz utak, közepesen megterhelt szekér és jól tartott lovak/ökrök esetén) hasonló lehetett a Karsztvidék völgyeiben, a Putnoki-dombságon vagy éppen a Sajó-völgy felső szakaszán. Az országutak némileg jobb állapotban lehettek, mint a falvakat összekötő, vagy az egyes települések határán belül futó utak.

A katonai térképen jól elkülönülnek az országutak, melyek stratégiai szempontból is fontosak voltak. Vidékünk szempontjából a Miskolcra Rimaszombat, illetve Rozsnyó irányába futó országút volt a legjelentősebb, azt követte a Bódva bal partját követő, Szendrőn át Szepsi felé tartó út. Országút vezetett még Múcsenyon, Trizsen át Pelsőc felé, a Bódva völgyétől Szendrőn, Felsőtelekesen és Aggteleken át ugyancsak Pelsőc irányába. Szepsi felől a Jósavapatak völgyén keresztül – Aggtelek érintésével – egy másik fontos országúton lehetett eljutni Pelsőcre (86. ábra).

86. ábra. Úthálózat a 18. század végén (az I. katonai felmérés alapján, módosítva).

Az imént vázolt országút-hálózatba tulajdonképpen minden településről vezetett összekötő út, s csak néhány olyan falu akadt, amely távolabb volt valamelyik fő közlekedési útvonaltól (Kelemér, Gömörszőlős).

Az utak állapotáról a *Landesbeschreibung*-ből szerezhetünk ismereteket. Eszerint a Sajó völgyében haladó legfontosabb országút a kor elvárásainak megfelelő minőségű, általában végig járható, a belőle leágazó utak egy része azonban (pl. a Kelemérré tartó) csapadékos időjárás vagy hóolvadás idején már nehezen járható volt. A Hét környéki utakat csak száraz időben használhatták, s Bánrévénel sem lehetett megközelíteni a révet, ha az eső és a hó feláztatta. Aggtelekről legbiztonságosabban Tornaljára lehetett eljutni, Pelsőcre már kockázato-

A kőből épült országutak (postautak) a 19. század első felében még csak részben érintették területünket, annak is csak a peremét. A Sajó mentén postaút haladt, amely Miskolcra ágazott el és Sajószentpéter érintésével áthaladt Putnokon, majd északnak fordult Tornalja irányába. Kezdetben postaállomás is csak ez utóbbi városban volt Miskolc után, később már Putnokon is működött lóváltást biztosító postaállomás. Tornalja után a postaút a Csetnek völgyében haladt tovább, aztán Rozsnyónak fordult, ahonnan Szomolnok, Jászó és Újfalu érintésével Kassára vezetett.

A másik fontos, a Pestről induló ötödik – elsőrendű – útvonal Miskolcra a Hernád mentén haladt Kassa irányába (BÁCSKAI & NAGY, 1984 – 87. ábra).

A Bódva völgyét (egész Torna vármegyét) hosszú időn keresztül elkerülte minden postajárat.

Az utakat ritka kivételtől eltekintve nem tartották karban, bár az egyes falvaknak a határukban áthaladó utakat kötelességük volt időről időre megjavítani és rendben tartani. Az 1890. évi I. törvénycikk meghatározta az utak építésének és karbantartásának a rendjét, illetve a fenntartási kötelezettség szerint csoportosította az utakat (állami, törvényhatósági, községi közlekedési és községi közdűlőutak).

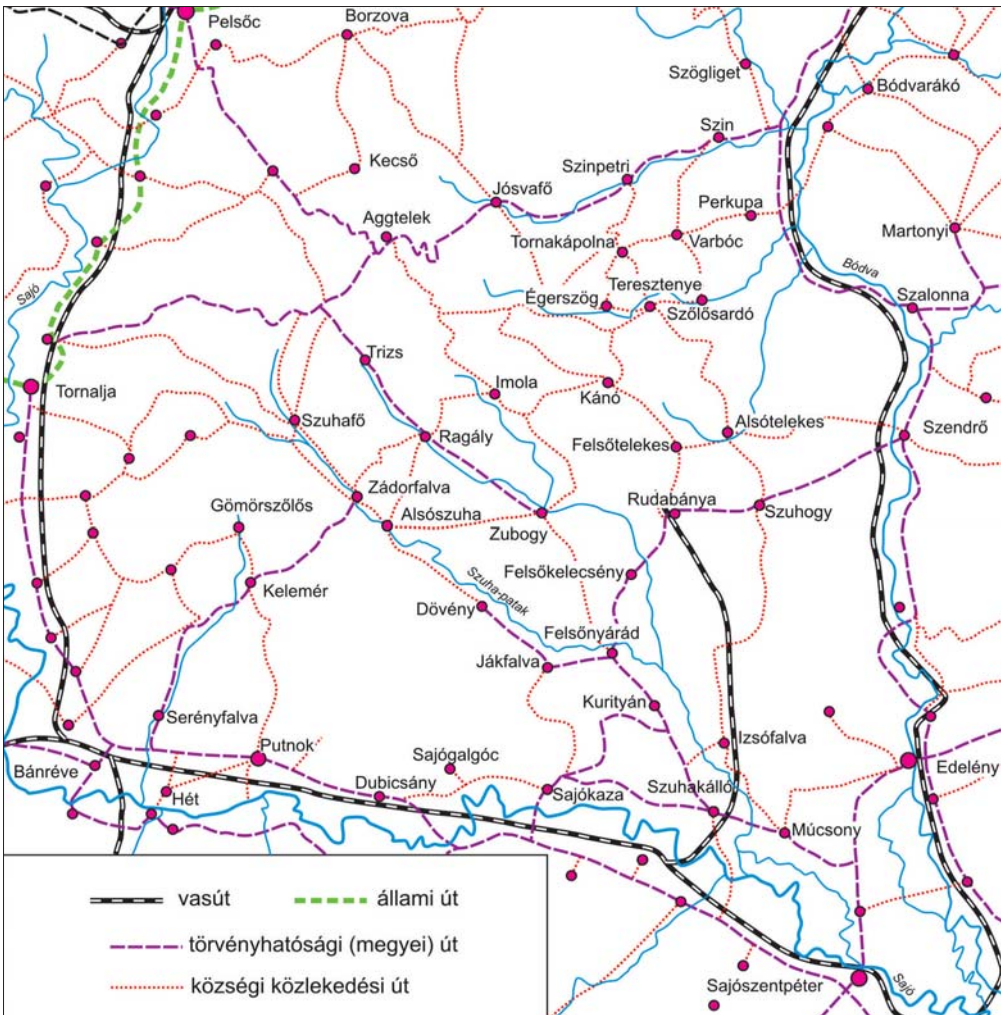
A Sajó-Bódva közén csak törvényhatósági (megyei), községi közlekedési (ún. vicinális) utak és községi közdűlőutak alkották az úthálózatot, állami út legjobban Tornaljánál közelítette meg vidékünket, de az Pelsőc érintésével Kassára vezetett. A Sajó és a Bódva völgyében törvényhatósági utakon bonyolították le a személy- és áruforgalmat. A Jósza-völgyön áthaladó út is ebbe a kategóriába tartozott, s néhány település ugyancsak törvényhatósági úton kapcsolódott a peremeken futó forgalmasabb útvonalakhoz (pl. Zádorfalva, Kelemér, Serényfalva vagy Zubogy, Ragály és Trizs). A falvak többségét azonban csak vicinális utak kötötték össze.

A közlekedési viszonyokban a vasút megjelenése okozott jelentős mértékű változást, legalábbis azokon tájakon, melyeket érintett a vaspálya. A belső területen fekvő falvakra legfeljebb közvetett hatása lehetett a vasúti közlekedésnek.

A Sajó völgyében vezető vasút 1871-ben készült el (északi része 1873-ban), a Bódva völgyében jóval később, 1896-ban indult meg a vasúti forgalom. A Rudabányaig tartó szárnyvonal először keskeny nyomtávú volt (1912-ben készült), majd a Trianon következtében felértékelődött egyetlen magyarországi vasércbányához is kiépítették a széles nyomtávú vonalat (1924–25). Ez utóbbi pályával véglegesen lezárult a vasúti hálózat területünket érintő fejlesztése.

A hosszú időszakon keresztül formálódó közlekedési hálózat összességében nem tudott lényeges gazdasági és településfejlesztő hatást kifejteni a Sajó-Bódva köze falvainak többségére. Mindössze a Sajó-völgy néhány települése a kivétel (Putnok, Bánréve, Sajókaza), a belső terület forgalmi árnyékban maradt, annak minden hátrányos következményével együtt. Különösen kedvezőtlené vált ez utóbbi térségben fekvő falvak helyzete, miután a kényszerű határkijelölés abszolút a perifériára szorította azokat. Ennek a súlyát igazán akkor érezhetjük, ha felvázoljuk a települések 1920 előtti regionális társadalmi-gazdasági kapcsolatait, s azok hatását a falvak fejlődésére (88. ábra).

A Sajó-Bódva köze településeinek a korábban már többször említett három vármegye „osztott”, s a falvak közigazgatási hovatartozása alapvetően meghatározta elsődleges (főképp adminisztratív) kapcsolataikat. Gazdasági téren azonban a vármegyei határok nem jelentettek számottevő akadályt, így településeink hol a gömöri vásárokat, hol Miskolc vagy Abaúj-Torna mezővárosainak a piacait látogatták. Ha egy termelőszekért, állatot, háztartási eszközt stb. helyben nem tudtak beszerezni vagy előállítani, akkor a számukra legelőnyösebbnek tűnő helyről igyekeztek azt beszerezni. Akkor is vásároztak, ha nagyrítván eladnivalójuk akadt. Ezek mellett azonban gyakori volt az is, amikor csak közvetítőként vettek részt bizonyos áru-féleségnek a piacra juttatásában, vagy saját maguk vásároltak meg olyan termékeket, melyeket

88. ábra. Úthálózat az 1890-es években (BEDŐ, 1896 térképe alapján, módosítva).

rövidesen továbbadtak úgy, hogy az adásvételből számukra anyagi haszon származzon. Ehhez igen jó információkra volt szükség, hiszen a tetemes élőmunka ráfordítás, illetve az áruvásárlás során megelőlegezett saját tőke csak úgy térülhetett meg, ha a közvetítő kereskedelem utolsó fázisában az eladott termék után némi hasznot realizálhatott az abban résztvevő.

Az anyagi javaknak a két gazdasági nagytáj között zajló cseréjében vidékünk települései közül több is aktívan részt vett. Erre több forrás is utal, már a 18. század végéről is.

A paraszti vallomásokban a pénzkereseti lehetőségek között említik a jobbágyok a fuvarvállalást. Némelyikben még azt is megjelölték, hogy honnan hova kellett szállítani az árut (leggyakrabban Miskolc és Rozsnyó között kellett fuvarat lebonyolítani).

VÁLYI ANDRÁS Aggtelekről azt írta, hogy lakosai só hordásával pénzt keresnek, a faszet pedig a környéken járva eladják. Ugyancsak VÁLYI tudósít a gömöriek sófuvarozásáról, arról, hogy Tokajból Rozsnyó vidékére szállítják, s ott nyereséggel árulgatják, de a méz- és viaszkeresedelemről is szót ejtett. A 18. században egyébként a ragályiak is kereskedtek a to-kaji sóval (VIGA, 1999).

Hét lakói a hatmér földnyire lévő Rozsnyón piacoznak, Putnokon négy országos vásárt tartanak, de a környékbeli piacokat is felkeresik lakosai. Ezek az információk is VÁLYI tollából származnak, s a példákat még sorolhatnánk. Írt többek között Perkupa mészégetéséről, s noha konkrétan nem említette, de nyilván saját maguk árulták terméküket a környező vidék településein. A mészégetés kapcsán egyébként már szoltunk arról, hogy milyen fontos szerepet töltött be e tevékenység a táji munkamegosztásban. Aggtelek, Égerszög, Perkupa égett mesze biztosította a közelebbi és távolabbi építkezések egyik legfontosabb építőanyagát. Aggtelek környékéről régebben a Felvidék messzebb fekvő térségeibe is elfuvarozták a meszet (MOLNÁR, 1983).

PALÁDI-KOVÁCS A. (1988) szerint biztosra vehető, hogy Borsod és Abauj szomszédos vidékeit Gömör és Torna mészégetői látták el a mind keresettebbé váló építőanyaggal. A 19. század végén, 20. század elején a mész iránti kereslet növekedett és ez kedvezően hatott a gömöri, azon belül a paraszti mészégetésre is.

Az Aggteleken dolgozó mészégetők termékeiket részben maguk fuvarozták a gömöri, borsodi, nógrádi fogyasztókhoz. Voltak bérfuvarozók is, melyek egy-egy alkalommal 5-10 q meszet (szekértípustól függően) szállítottak megszokott útvonalakon. Az áruszállítással megbízott szekerek megosztották egymás között a piackörzet falvait. Voltak olyan évek, amikor a vásárlók nem tudtak pénzzel fizetni az áruért, olyankor az eladók elfogadtak terményt és szalonnát is. Az aggteleki mész- és szénfuvarosok hazafelé almával, egyéb gyümölcsfélével, káposztával, burgonyával, dinnyével rakták meg a szekereket, amiket aztán gyakran haszonnal eladtak (VIGA, 1999).

Az Aggteleki-karszt kőbányái is jelentősek voltak, főleg a 19. század második felében. Azokból szállították ugyanis legnagyobb arányban az építőkövet Dél-Gömör kismemesi falvainak az építkezéseihez (VIGA, 1990).

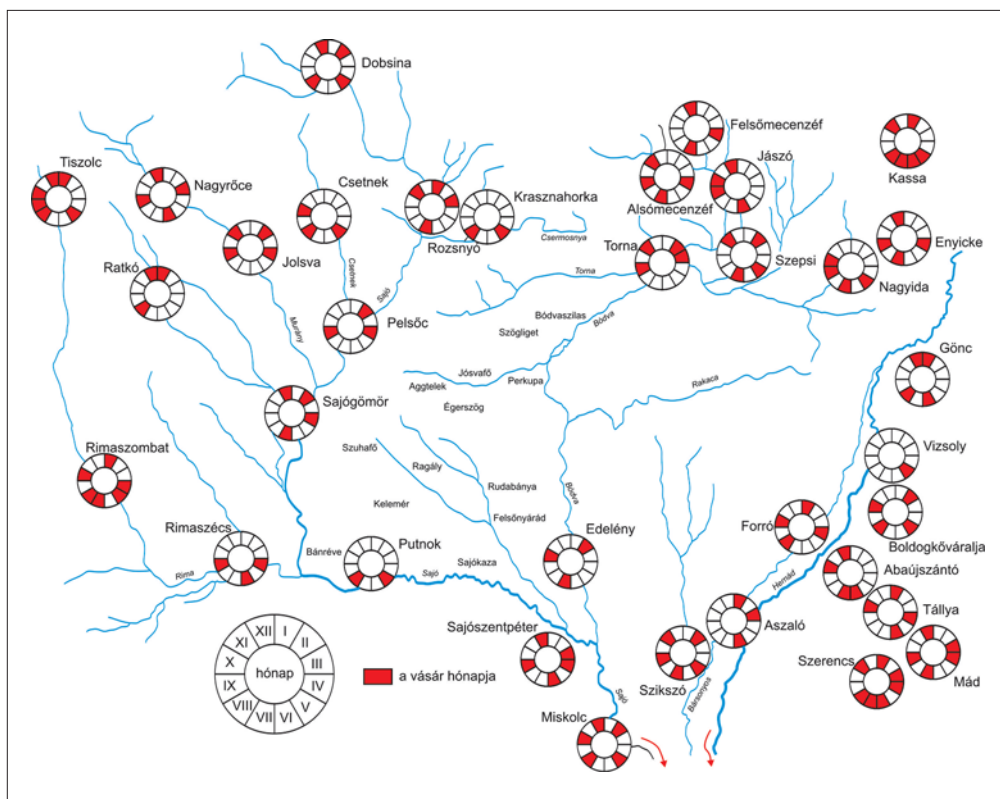
Gömör és Abauj massái és hámorai a kőszén szélesebb körű felhasználásáig nagy mennyiségű faszén igényeltek. Ennek kielégítésére vidékünk falvaiban is több helyen foglalkoztak szénégetéssel, illetve a faszén fuvarozásával (részletesebben lásd a korábbi fejezeteket).

Az erdővel kapcsolatos termékek kereskedelme, s az ehhez kapcsolódó szállítási feladatok – sokszor idényjelleggel – ugyancsak munka- és pénzkereseti lehetőséget biztosítottak vidékünk lakóinak. Egyes falvaknak nemcsak helyben voltak erdői, hanem távolabbi falvak határában is. Gömörszőlősnak pl. a jó 30-35 km távolságban lévő Visnyó és Szkáros térségében volt erdeje. Kezelése szükségszerű kapcsolattartást feltételezett e települések között (PALÁDI-KOVÁCS, 1988).

A kismemesi falvak lófogattal rendelkező gazdái egyaránt vállaltak mész, faszén, tűzifa és épületfa fuvarozást, akár távolabbi térségek felé is. Zádorfalván jelentős fuvarosréteg alakult ki, mely jövedelmének számottevő hányadát e tevékenység révén szerezte meg, de más településekről is tudjuk, hogy a fuvarozás elterjedt gyakorlattá vált a 19-20. században.

Torna vármegye településeinek egy része is aktívan bekapcsolódott a nagytájak közötti árucserébe, kereskedelembe és szállításba. Nemcsak saját terményeiket hozták (ha volt egyáltalán) az abaúji és szepesi bányavárosokba, hanem a Borsodban és Abauj déli részén felvásárolt terményt, állatokat, bort és szalonnát is. Közvetítő kereskedelmet folytattak Miskolc, Szikszó, Sajószentpéter, illetve Alsó- és Felsőmecenéz, Stósz, Szomolnok, Gölnicbánya, Igló között (TAKÁCS & UDVARI 1989).

A közvetítő kereskedelemre Gömörszőlőről konkrét példát is tudunk említeni, bár nem csak ez a falu élt ezzel a lehetőséggel. Gömörszőlős lakói az állatokkal történő kereskedés mellett a termények felvásárlásával majd távolabbi piacokon történő továbbadásával igyekeztek szűkös jövedelmeiket kiegészíteni. Előfordult pl. az, hogy a Bódvaszilason megvásárolt

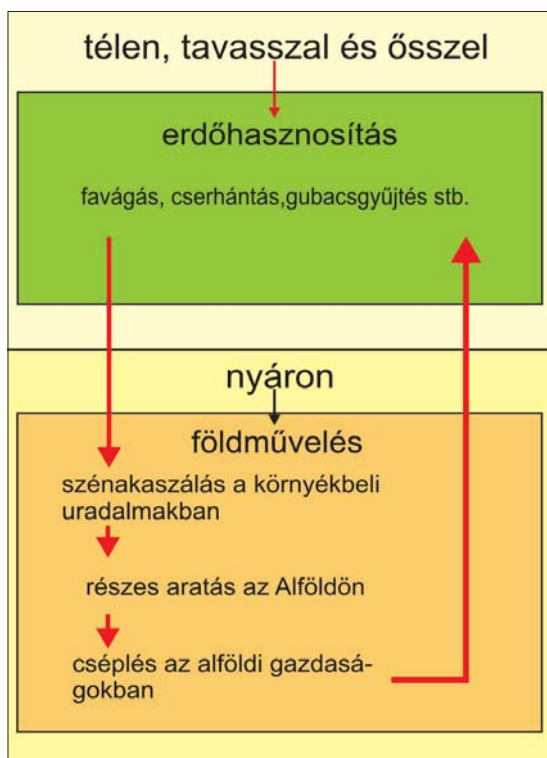
89. ábra. Vásároló helyek a 19. század közepén a vizsgált térség tágabb környezetében.

káposztát elvitték a tornaljai, rozsnyói vásárookra, ahol eladták, majd a kapott pénzen almát vettek, amit aztán haszonnal továbbadtak Miskolcon.

A gömörszőlősiek egyébként elég sok vásárt látogattak. Megfordultak Losoncon, Rimaszombaton, Tornalján, Rimaszécsen, Rozsnyón, Putnokon, Ózdon, Edelényben, Szendrőn, Tornán, Szepsiben és Kassán. Hogy melyik vásárt látogatták meg, annak általában gazdasági okai voltak. Voltak olyan időszakok, amikor pl. Kassán, Edelényben olcsóbban beszerezheték az állatokat, amit aztán Putnokon vagy Tornalján drágábban adhattak el. A mindenkori piaci viszonyok alapvetően befolyásolták a vásározási menetrendet (DOBOSY, 1984 – 89. ábra).

CSORBA Cs. (1993b) a 18. századi Gömör vármegyéről azt írta, hogy a hegyvidék és az alacsonyabban fekvő területek termékcseréjének a klasszikus területe, ahol olyan regionális jelentőségű vásároló helyeken cseréltek gazdát a termékek, mint Osgyán, Csetnek, Dobsina, Putnok, Tiszolc, Nagyrőce, Pelsőc, Ratkó és Rimaszécs és Rozsnyó, mely utóbbi település a méz- és viaszkereskedelem központja is volt. Vidékünk települései leginkább a 89. ábrán feltüntetett vásároló helyeket látogatták a 18-19. században és a 20. század elején. A vásároló helyek közül Miskolcnak volt legnagyobb vonzáskörzete, azt követte a Rimaszombat-Rozsnyó közötti térség mezővárosi piachálózata. Az Abaúj-Torna vármegyében lévő vásárok elsősorban a vizsgált térség tornai és borsodi részén lévő településeket vonzották.

A vásárokon a 18. század végén, 19. század elején még többnyire a közvetlen termékcseré zajlott, csak az állatkereskedelemben volt számottevő pénzforgalom. A korabeli kereskedelmi gyakorlatot legszemléletesebben VIGA Gy. (1990) fogalmazta meg: „Az élelmiszer-

90. ábra. A gömörszőlősi erdőmunkások részvétele a regionális munkamegosztásban a 19. század végén, 20. század elején. (PALÁDI-KOVÁCS, 1988 alapján).

A regionális munkamegosztásban egyéb módon történő részvételre már a 18. századi források is utalnak. Több település paraszti vallomásaiban olvashatunk arról, hogy a jobbágyok, mivel távol élnek a városoktól, nem vállalhatnak munkát, amivel pénz kereshetnének. Ez nyilván azt jelenti, hogy ugyanakkor voltak olyan falvak, melyek kedvező fekvésük folytán több-kevesebb bevételhez juthattak, a közeli mezővárosokban vállalt munka révén. Ahol arra lehetőség nyílt, ott a jobbágyok napszámot vállaltak, mint pl. Felsőnyárad lakói, akik miskolci bodnárokhoz szegődtek napszámra.

A serényfalvaiak híres juhnyírók voltak, s távolabbi gazdaságokba is eljártak hírnevüket öregbíteni, s természetesen pénzbevételeiket kiegészíteni. A távolabbi szőlőkben vállalt idényjellegű munkákról már korábban szoltunk, de a gazdálkodás más területeiről hozhatunk példákat. Ilyen az építőmunka, ami főleg a 19. század második felében válik jelentőssé. Amellett, hogy a zádorfalvaiaknak, perkupaiaknak, jósvafőieknek stb. munkalehetőséget biztosított, jelentős kulturális kisugárzással járt együtt tevékenységük eredménye. A gömörszőlősi erdőmunkások egy év alatt végzet változatos, s időről-időre megisméltendő munkája jól illusztrálja azt, milyen nehézségek árán tudták a mindennapi megélhetéshez szükséges minimális javakat előteremteni. Ők az őszi és a téli erdei munkálatokat követően (favágás, cserhántás) elszegődtek kaszálni a közeli uradalmakba, falusi nagygazdákhöz. Amikor a vállalt munkát befejezték, elindultak az Alföldre, részés aratást vállalni. Ősszel visszatértek az erdei munkahelyekre, ahol újra az erdei munkákat végezték a következő tavaszig (PALÁDI-KOVÁCS, 1988 – 90. ábra).

kereskedelem több síkon zajlott, amelyek önálló vonulatokként voltak jelen a tradicionális kereskedelemben: a közvetlen cserétől a közvetítő kereskedelem különböző formáig, a házaló kereskedők jelenlétéig, s a szervezett árucseré eltérő formáig a javak cseréjének minden hagyománya felbukkan ebben.”.

A Sajó-Bódva köze településeiben agrár-termelésről összességében aligha beszélhetünk. A falvak népességének a kereskedelmét elsősorban az önellátáshoz feltétlenül nélkülözhetetlen termékek beszerzése determinálta, saját termékeik nagyobb tételben történő piacra juttatásáról – nem lévén számottevő kínálati termék – eleve nem lehetett szó. Az ily módon folytatott kereskedelem pozícióinak további csökkenését idézte elő az, hogy 1920 után a korábbi piaci kapcsolatok jelentős része megszűnt, s az új kötődések kényszerűen és egyoldalúan csak dél felé irányulhattak. Mindez negatív módon befolyásolta az egyébként is nehéz körülmények között élő Sajó-Bódva közti népesség további sorsát.

A Sajó-Bódva közén a legtöbb gazdaság elsődleges tevékenysége révén (szántóföldi növénytermesztés) nem tudott annyi jövedelemre szert tenni, hogy családját eltarthassa. Rá volt kényszerítve arra, hogy a legkülönbözőbb kiegészítő munkákat is elvállalja (fuvarozás, favágás, cserhántás, napszámos munka stb.). Csak a nagyobb gazdaságok nem kényszerültek az előbb vázolt módon kiegészíteni jövedelmüket, ám a haszonnal kecsegtető, de nem helyben végzendő munkát ők is vállalták alkalomadtán.

6. Összegzés

A Sajó-Bódva köze hazánk halmozottan hátrányos helyzetű térségeinek egyike. Ebbe a helyzetbe elsősorban a térség szempontjából kedvezőtlen társadalmi-gazdasági folyamatok, s az azokból fakadó sajátos viszonyok révén került, a természeti adottságok csak passzív, de nem elhanyagolható tényezőként segítettek ennek az állapotnak a kialakulását és tartóssá válását.

A tanulmány vonatkozó fejezetéből egyértelműen kiderül, hogy a Sajó-Bódva köze túlnyomó részén a természeti adottságok meglehetősen szűkösek. Hűvös az éghajlat, tagolt a domborzat, a talajadottságok kedvezőtlenek, uralkodóak a gyenge termőképességű talajok, melyeket ráadásul az erózió is veszélyeztet. Ez a sajátos természeti környezet alapvetően meghatározta a települések nagyságát, forgalmi helyzetét, a településhatárokon folytatható gazdasági tevékenység jellegét, intenzitását stb.. A tagolt domborzat következtében kistelepülésszerkezet jött létre, s a forgalmas útvonalak is elkerülték a belső területeket. Nem alakult ki egyetlen olyan népesebb település sem (a peremek kivételével), mely lokális szerepkörű intézményei révén környezetének elemi központjává válhatott volna. A Sajó-Bódva köze déli részén energiahordozók találhatók ugyan, s azok kitermelése a 19. század végén meg is indult, ám sem ezen a területen, sem a vidék más részein említésre méltó ipar nem jött létre.

A falvak gazdasági tevékenységében így az egyoldalú agrárjelleg dominált. Gazdálkodásukat a természeti és a társadalmi-gazdasági tényezők egyaránt befolyásolták, de eltérő jelleggel. A domb- és hegyvidéki térszíneken a művelésbe vonható földterületek korlátozott kiterjedése, gyenge minősége, a mezőgazdasági földterület alacsony eltartóképessége stb. alapvetően, de nem döntően befolyásolta az alacsony színvonalú mezőgazdálkodási gyakorlatot.

A csekély művelhető földterület (elkerülendő a túlzott birtokaprózódást) egyes falvakban elvándorlást idézett elő, ahol viszont birtokaprózódás következett be, ott nem jöhetett létre egy viszonylag tőkeerős kis- és középparaszti réteg. A tőkehiány egyébként is krónikus volt ebben a térségben, s ez főleg a 19. század második felében, a konszolidáció időszakában befolyásolta kedvezőtlenül a térség gazdasági kondícióit.

A gazdálkodás gyakorlatát a feudális tradíciók át meg átszótták, jellemző volt a naturalis, erősen extenzív mezőgazdálkodás, s az ebből fakadó alacsony termelékenység. A falvakban karakterisztikus immobil agrártársadalom alakult ki, sajátos felekezeti megoszlással, illetve egyes felekezeteknek a falu irányításában betöltött domináns szerepvállalásával. Az új termelési technikák és technológiák iránt csekély innovációs készséget tanúsító, tőkeszegény, konzervatív agrártársadalom mindamellett alapvetően racionális földhasználatot valósított meg, vagyis a kor általános termelési színvonalán folytatott mezőgazdálkodása igyekezett a természeti adottságokhoz igazodni. A terület eltartóképessége és a népességszám alapvetően összhangban volt, nagyobb mértékű el- vagy kivándorlás emiatt nem is következett be (más okok miatt igen, de az sem volt igazán meghatározó). Ennek ellenére vidékünk túlnyomó részén a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés sohasem biztosította teljes egészében a lakosság megélhetését. Az erdő haszonvételei, a kézműipari (háziipari) tevékenység, bizonyos szolgáltatások, az inter- és intraregionális kapcsolatok stb. kellettek ahhoz, hogy a viszonylag magas természetes szaporodást produkáló, fiatalos korstruktúrával jellemezhető, szegényes művi környezetben, forgalmi árnyékban fekvő települések népessége képes legyen szülőhelyén boldogulni.

Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy a Sajó-Bódva köze dinamikus térségekkel volt körülvéve, melyekkel szoros társadalmi-gazdasági kapcsolatot tudott kiépíteni. Maga a vizsgált terület azonban a 18-19. században is belső perifériának számított!

A térség számára az igazi tragédia 1920-ban következett be, amikor a falvak többsége elvesztette közigazgatási, gazdasági, kulturális, emberi kapcsolatainak döntő hányadát, s a korábbi belső periféria helyzetből a periféria periferiájára került. A későbbi évtizedek történései már nem tudtak helyzetükön érdemben változtatni, legfeljebb a korábbi állapotokhoz képest változott kedvezően némely település lakóinak az élete.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BÁCSKAI V. & NAGY L. (1984): *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 402 p.
- BALASSA M. I. (1997): Népi építészet. In: FÜGEDI M. (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. p. 125–170.
- BARSI J. (szerk.) (1991): *Magyarország Történeti Helységnévtára Borsod megye (1773–1808)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 226 p.
- BARTA GY. (1975): Mikrogeográfiai vizsgálat egy észak-borsodi faluban (Trizs). *Földrajzi Értesítő* **24**(3): 391–416.
- BARTA GY., BELUSZKY P. & BERÉNYI I. (1975): A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Földrajzi Értesítő* **24**(3): 299–390.
- BEDŐ A. (szerk.) (1896): A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Második, bővített kiadás. I-IV. + térképmelléklet. Földművelésügyi Magyar Királyi Minisztérium, Budapest.
- BELUSZKY P. (1979): Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai (Településformáló folyamatok a megye falusi térségeiben). *Földrajzi Értesítő* **28**(3-4): 339–370.
- BELUSZKY P. (1982): Társadalmi térformák a Cserhát–Aggteleki-karszt vidékén (1900–1945–1980). *Földrajzi Értesítő* **31**(4): 467–482.
- BELUSZKY P. & SIKOS T. T. (1982): *Magyarország falutípusai*. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. 167 p.
- BENDÁSZ I. & KOI I. (1994): *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*. Szent Atanáz Görögkatolikus Főiskola, Nyíregyháza. 145 p.
- CSIFFÁRY G. (2002): Ipar a Bükk-vidéken. In: BARÁZ Cs. (szerk.): *A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek*. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger. p. 531–539.
- CSORBA Cs. (szerk.) (1990): *Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek)*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc. 124 p. /Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 31./
- CSORBA Cs. (szerk.) (1993a): *Abaúj-Torna vármegye katonai leírása (1780-as évek)*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc. 195 p. /Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 33./
- CSORBA Cs. (szerk.) (1993b): *Gömör vármegye katonai leírása (1780-as évek)*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc. 195 p. /Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 34./
- CSORBA Cs. (1994): Az Árpád-kori vármegyéktől Borsod-Abaúj-Zemplénig. In: VIGA GY. (szerk.): *Megyekönyv*. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés kiadványa, Miskolc. p. 81–130.
- DÁM L. & D. RÁCZ M. (1986): *Lakóházak Dél-Gömörben*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 148 p. /Gömör Néprajza 7./
- DÁM L. (1998): A Felvidék népi építészetének táji történeti tagolódása. In: FRISNYÁK S. (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. p. 475–480.
- DANYI D. & DÁVID Z. (szerk.) (1960): *Az első magyarországi népszámlálás*. KSH Könyvtára, Budapest, 389 p.
- DÉNES GY. (1998): Történeti áttekintés a XIX. század második feléig. In: BAROSS G. (szerk.): *Az Aggteleki Nemzeti Park*. Mezőgazda Kiadó, Budapest. p. 378–395.

- DOBÁNY Z. (1999): *A Cserehát történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. 219 p.
- DOBÁNY Z. (2004): Társadalmi-gazdasági viszonyok a Sajó-Bódva közén a 18. század végétől a 20. század közepéig. In: HANUSZ Á. (szerk.): *Földrajzi környezet-történeti folyamatok. Tanulmánykötet DR. FRISNYÁK SÁNDOR 70. születésnapja tiszteletére*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2004. p. 225–245.
- DOBOSY L. (1984): Gömörszőlős: egy gömői falu néprajzi monográfiája. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumok Igazgatósága, Miskolc. 76 p. /Borsodi Kismonográfiák 19./
- E. KOVÁCS J. & E. KOVÁCS L. (1997): A vidék néprajza. In: RAKACZKY I. & REPEI Z. (szerk.): *Aggtelek és vidéke turistakalauz*. Bíbor Kiadó, Miskolc. p. 78–88.
- FÉNYES E. (1847): *Magyarország leírása I-2*. Pest.
- FÉNYES E. (1851): *Magyarország geographiai szótára I-IV*. Pest.
- FRISNYÁK S. (1990): *Magyarország történeti földrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest. 212 p.
- FRISNYÁK S. (1994): A tájak és az emberi tevékenységi formák. In: VIGA GY. (szerk.): *Megyekönyv*. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés kiadványa, Miskolc. p. 9–44.
- FRISNYÁK S. (1998): A Felvidék mező- és erdőgazdasága a 18–19. században. In: FRISNYÁK S. (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. p. 365–382.
- FRISNYÁK S. (1999): A borsodi iparvidék történeti földrajzi vázlata. In: TÉSITS R. & TÓTH J. (szerk.): *A társadalmi minimumtól a jólétig. Tiszteletkötet VUICS TIBOR professzor 60. születésnapjára*. Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet, Pécs. p. 86–97.
- FRISNYÁK S. (2000): A Kárpát-medence feudális kori térszerkezete. In: BOROS L. (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza. Tanulmányok ENYEDI GYÖRGY akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke 70. születésnapjára*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, p. 168–173.
- FÜGEDI M. (szerk.) (1997): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 542 p.
- HUNFALVY J. (1867): *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása*. Pest
- JAKUCS P., KERESZTESI Z., MAROSI S., PÉCSI M. & SOMOGYI S. (1989) Tájtipusok. In: *Magyarország Nemzeti Atlasza*. Kartográfiai Vállalat, Budapest. p. 90–91.
- JÁRÁSI L. (1998): Az erdőgazdálkodás múltja. In: BAROSS G. (szerk.): *Az Aggteleki Nemzeti Park*. Mezőgazda Kiadó, Budapest. p. 395–411.
- KOVÁTS D. (1994): A művelődés évszázadai. In: VIGA GY. (szerk.): *Megyekönyv*. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés kiadványa, Miskolc. p. 155–206.
- MAGDA P. (1819): *Magyar Országának és a határ őrző katonaság vidékének leg újabb statisztikai és geographiai leírása*. Pest.
- Magyarország Nemzeti Atlasza*. Kartográfiai Vállalat, Budapest. 395 p. 1989.
- MAROSI, S. & SOMOGYI, S. (1990): *Magyarország kistájainak katasztere I-II*. MTA Földtudományi Kutató Intézet, Budapest. 1023 p.
- MEZŐSI G. (1984): A Sajó-Bódva köz felszínfejlődése. *Földrajzi Értesítő* **33**(3): 181–206.
- MEZŐSI G. (1985): *A természeti környezet potenciáljának felmérése a Sajó-Bódva köze példáján*. MTA FKI. Budapest. 216 p. /Elmélet – Módszer – Gyakorlat 37./
- MÓDY GY. (1969): A Sajó-Bódvaköz települése és birtoklástörténeti képe a török hódoltságig. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* **8**: 207–220.
- MÓGA J. (1998): Természetföldrajzi tényezők hatása a településszerkezetre a Gömör–Tornai-karszt területén. In: FRISNYÁK S. (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. p. 481–493.
- MOLNÁR Á. (1983): Az égetett mész értékesítése Aggteleken. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* **21**: 132–138.

- MOSOLYGÓ L. (1978): Az alföldi városok földhasznosítási viszonyai az 1895-ös és az 1935-ös általános mezőgazdasági összeírás adatai alapján. *Alföldi Tanulmányok* 2: 171–182.
- NAGY D. (2003): Tájéérténeti kutatások a G6m6r–Tornai-karszton I. A történelmi táj rekonstrukciója az ANP környezetében az I-III. katonai felmérések alapján. In: BOLDOGH S. (szerk.): *Kutatások az Aggteleki Nemzeti Parkban. Researches in Aggtelek National Park and Biosphere Reserve*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, J6s(v)af6. p. 107–143. /ANP Füzetek II./
- NÉMETH GY. (1989): Magyarországi manufaktúrák és más ipari üzemek a II. J6ZSEF korabeli manufaktúratábellákon. In: NÉMETH GY. & VERES L. (szerk.): *Manufaktúrák Magyarországon I.* Herman ottó Múzeum, Miskolc. p. 7–60.
- OROSZ I. (1996): Magyarország mez6gazdasága a feudalizmus alkonyán. In: OROSZ I., FÜR L. & ROMÁNY P. (szerk.): *Magyarország agrártörténete*. Mez6gazda Kiadó, Budapest. p. 81–136.
- PALÁDI-KOVÁCS A. (1988): Életm6d, foglalkozás, nemzetiség. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. 234 p. /G6m6r Néprajza 14./
- PALÁDI-KOVÁCS A. (2003): Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 412 p.
- PESTI F. (1864): *Borsod vármegye leírása 1864-ben* (sajtó alá rendezte TÓTH P.). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc. 425 p.
- PETERCSÁK T. (1998): *Néprajzi tanulmányok az Északi-középhegység vidékér6l*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. 279 p. /Ethnographica et Folkloristica Carpathica 98./
- PINTÉR I. (1986): *Dél-G6m6r településrajza*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, /G6m6r néprajza 2./
- SÁSDI L. (1998): Vízf6ldtan és vízrajz. In: BAROSS G. (szerk.): *Az Aggteleki Nemzeti Park*. Mez6gazda Kiadó, Budapest. p. 118–159.
- SZABADFALVI J. (1991): *A sertés Magyarországon*. Ethnica Alapítvány, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. 201 p.
- SZALKAY G. & NÉMETH J. (szerk.) (1847): *Ipar-czimtár*. Pest. 159 p.
- SZUHAY P. (1998): Az Aggteleki-karszt falvainak szociográfiája. In: BAROSS G. (szerk.): *Az Aggteleki Nemzeti Park*. Mez6gazda Kiadó, Budapest. p. 378–395.
- TAKÁCS P. & UDVARI I. (1989): Adalékok Torna vármegye vásárai és a vásározó Torna megyeiek 18. századi történetéhez. *Herman Ottó Múzeum Közleményei* 26: 54–59.
- TAKÁCS P. & UDVARI I. (1991): Adalékok Abaúj vármegye 18. század végi vásáraihoz és az Abaúj megyei lakosság vásározási szokásaihoz. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 28–29: 195–206.
- TÓTH P. (1991): *A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérd6pontos vizsgálatai*. Borsod vármegye (1770). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Miskolc. 280 p.
- UDVARI I. (1990): Abaúj, valamint Torna vármegyék jobbágynépe Tokaj-Hegyalján a XVIII. század második felében (Adatok a szlovák-magyar interetnikus kapcsolatokhoz). In: BENCsik J. & SZAKÁL J-NÉ (szerk.): *Tokaj és Hegyalja II*. Miskolc. p. 38–47.
- VÁLYI A. (1796-1799): *Magyarországnak leírása...I-III*. Buda.
- VERES L. (1997): Kézművesség, céhes ipar. In: FÜGEDi M. (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. p. 37–54.
- VERES L. (2002): Az üvegyártás kezdete. In: BARÁZ Cs. (szerk.): *A Bükki Nemzeti Park Hegyek, erd6k, emberek*. Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger. p. 493–498.
- VIGA Gy. (1990): *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon*. Ethnica Alapítvány, Debrecen–Miskolc. 328 p.

- VIGA GY. (1997): A parasztgazdaságok eszközei. In: FÜGEDI M. (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. p. 373–386.
- VIGA GY. (1999): Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kapcsolatok köréből. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 270 p.
- WALTER, H. & LIETH, H. (1967): *Klimadiagramm-Weltatlas*. Gustav Fischer Verlag, Jena.
- ZÁMBÓ L. (1998): Talajtakaró. In: BAROSS G. (szerk.): *Az Aggteleki Nemzeti Park*. Mezőgazda Kiadó, Budapest. p. 97–117.

Térképi források

- ASZALAY J. & ORTLISCHEK F. (1825): *Mappa generalis topographico-ecclesiastico-ethnographico statistica regni Hungariae partiumque andexarum Croatiae Slavoniae et Confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae*. Vienna

Fontosabb statisztikai források

- BARSI J. (szerk.) (1991): *Magyarország Történeti Helységnévtára Borsod megye (1773–1808)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 226 p.
- MAGYAR KIRÁLYI KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (1897): *A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája I-II*. Pesti Könyvnyomda Részvény Társaság, Budapest.
- Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme*. Buda, 1865.
- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása II. A népesség foglalkozása községenként*. Budapest, 1904.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, 1912.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása II. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként*. Budapest, 1914.
- Az 1920. évi népszámlálás II. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként*. Budapest, 1925.
- Az 1930. évi népszámlálás I. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint*. Budapest, 1932.
- Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények. Budapest, 1937.
- Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1938.
- Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870–1970. Állattenyésztés III. Községsoros adatok 1–4*. Statisztikai Kiadóvállalat, Budapest, 1972.
- Magyarország tervezési-gazdasági körzetei II*. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1974
- Az 1941. évi népszámlálás I. Foglalkozási adatok községek szerint*. KSH Történeti Statisztikai Kötetek Budapest, 1975.
- VARGA G-NÉ (szerk.) (1970): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Miskolc. 674 p.

Borító: A Bódva-völgy látképe előtérben Bódvárakóval
Fotó: Huber Attila

Kiadó: AGGTELEKI NEMZETI PARK IGAZGATÓSÁG
3758 Jósvafő, Tengerszem oldal 1.
E-mail: info.anp@t-online.hu
www.anp.hu

Felelős kiadó: Veress Balázs igazgató

Nyomdai munka: Winter Nyomda Kft.
www.winternyomda.hu

ISBN 978-963-88158-3-5
ISSN 1417-0442 ANPI